38121

BIBL. CENTR. UNIV.
M. „EMINESCU" IAŞI
FILOZOFIE
II 38.121

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I. GĂVĂNESCUL

CHESTII FILOSOFICE
de
ESTETICĂ, ETICĂ, PSIHOLOGIE

1. Erédităteа ca element al tragicului. —
2. „Meditațiile“ poetului Gr. Alexandrescu.
3. Există acțiuni desinteresate ?. —
4. Gândiri asupra Esteticei ca știință. —
5. Psihologia mulțimii.

CULTURA ROMÂNEASCĂ
Institut de Editură, Arte Grafice și Confecțiuni de Hârtie
BUCUREȘTI.—STRADA PITAGORA No. 18.

Prețul Lei 50.—

II B-3240

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CHESTII FILOSOFICE

DE

ESTETICĂ, ETICĂ, PSIHOLOGIE

1. Ereditatea ca element al tragicului.
2. „Meditaţiile“ poetului Grigore Alexandrescu.
3. Există acţiuni desinteresate?
4. Gândiri asupra Esteticei ca ştiinţă.
5. Psihologia mulţimii.

10. APR. 1951

264017
B.C.U. - IASI

CULTURA ROMÂNEASCĂ
Institut de editură, arte grafice şi confecţiuni din hârtie
BUCUREŞTI, — STR. PITAGORA, 18.

BCU IASI CENTRUL UNIVERSITAR LIBRARY

445/II-68

10-XI-1994
B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI
FILOZOFIE
ado 60.474

I. 31.006
Bibl. Filos.
Pol. Regr.
T. III B-3240

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EREDITATEA
CA ELEMENT AL TRAGICULUI.

Studiu estetico-psihologic. [1]

1.

In primul prolog din Faust, Goethe pune pe directorul teatrului să dea poetului următorul consiliu: „Nu vei putea plăcea mulţimii decât prin cantitate: fiecare se gândeşte în cele din urmă să-şi facă partea sa. Cine aduce multe şi de toate, va da fiecăruia să aleagă câte-ceva, şi toţi vor pleca mulţumiţi".

Acelaş lucru se poate zice despre adevărurile mari, despre cugetările destinate a cârmui spiritele. Ele se impun omenirii, mulţimii cugetătorilor, prin contitatea de idei ce închid virtual în ele. Fiecare găseşte în conţinutul lor intelectual lumina ce caută; fiecare vine să-şi aprinză la flacăra lor făclia ştiinţei sale speciale şi dela altarul lor fiecare pleacă mulţumit.

Acestui dar al principiilor solide se datoreşte forţa lor revoluţionară, care consumă în flăcări o

1) Disertaţiune ţinută la deschiderea Universităţii din Iaşi 1 Octombrie 1889. Tipărită întâia oară în *Arhiva* „Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", Anul 1889.

lume întreagă de gândiri învechite, o zvârle în domeniul viselor şi fantomelor, şi ridică alta în loc, mai trainică, mai înaltă, mai strălucitoare.

In secolul nostru s'au văzut astfel de răsturnări şi înălţări intelectuale. Şi aici se deşteaptă, în orice spirit apropiat de nivelul cultural al secolului, ideia aruncază în lume cu atâta aparat ştiinţific de Darwin: evoluţiunea.

Stabilită mai întâi pe tărâmul ştiinţelor naturale, ea se întinse repede şi în acela al ştiinţelor noologice, cuceri pe rând părţi importante din psihologie, etică, estetică, logică, sociologie, linguistică etc. şi propăşeşte triumfătoare spre complecta lor stăpânire. Prin Spencer, Romanes, James Sully, Bagehot, Schneider, Magnus Stephen, Schleicher şi alţii, ea tinde a deveni, dacă n'a devenit deja pentru toţi, „categorie" dominantă, prin care spiritul va apercepe lumea întreagă de fenomene sufleteşti.

Astăzi se consideră deja ca o lipsă de cultură ştiinţifică suficientă la un filosof, dacă n'ar şti să utilizeze ideia evoluţiunii pentru dezlegarea problemelor relative la spaţiu, la simţul moral, la sentimentul frumosului, la legile cele mai abstracte ale gândirii, la toate acele principii considerate ca absolut înnăscute în spiritul omului şi pe care empiriştii nu le puteau explica numai prin experenţa individului.

Nu-mi propun a desfăşura aici strălucitoarele lupte şi victorii ale curentului nou în diferitele ramuri ale ştiinţelor noologice. Intenţiunea mea este numai să arăt o nouă consequenţă ce poate deduce, din ideia evoluţiunii, filozofia artei şi'n special a tragediei. Voiu considera efectele puternice ce dramaturgul ar fi în stare să găsească şi să provoace din aprofundarea naturii omeneşti despre partea

mai ales a eredităţii, care, împreună cu adaptarea individului la mediu, constituie întreagă forţa a evoluţiunii, atât în bine cât şi în rău. Voiu considera de asemenea cum unele regule dramaturgice principale, relative la tragedie, încearcă modificări de semnificaţiune la lumina noului principiu, care pune filozofia artei în armonie cu concepţiunea fundamentală a spiritului modern: desvoltarea, evoluţiunea universală.

2.

Caracteristica principală a poeziei dramatice se găseşte în efectul ce dânsa face asupra sufletului omenesc şi în mijloacele speciale prin care realizează acest efect. A umplea inimele noastre de groază şi de milă prin desfăşurarea, în acţiune, a naturii omeneşti; a pune în vibraţiune simpatică de înfiorare şi compătimire nervii noştri prin dezvălirea peripeţiilor dureroase ce decurg din raporturile fortuite sau necesare ale situaţiunii noastre faţă cu ceilalţi oameni şi faţă cu legile eterne ale naturi; a reproduce înaintea ochilor noştri, sub forma posibilului şi în mişcarea proprie a faptelor, conflictele dintre voinţe, lupta internă a motivelor, constanţa sau metamorfozele unui caracter ce cade victimă sub piciorul greu al soartei, sub lanţul complex al împrejurărilor — iată scopul tragediei. Ea ne arată zbuciumările sângeroase ale unui suflet prins, treptat sau fără veste, în nexul cauzal al unor fenomene ce rup firul directiv al desvoltării lui naturale, sau îi grăbesc evoluţiunea către termenul final al ruinei lui morale.

Descrierea în acţiune a unei mari nenorociri, izvorită din ciocnirea unor principii şi interese inegale în valoare şi forţă, aceasta este, în esenţă,

obiectul atribuit tragediei de la Aristotel până la Schopenhauer. [1])

Secretul tehnic al artistului, în realizarea acestui scop, ar sta, după marele Stagirit, în a ne arăta cum o natură umană, de o valoare morală mijlocie, cade din fericire în nefericire din cauza erorii sale proprii. [2])

Cu probe luate din istoria artei tragice şi chiar a privori din analiza psihologică, el caută a stabili că numai în acest caz se produc în noi sentimentele de milă sau de groază.

Mila se naşte la privirea unor dureri relativ nemeritate, ceiace nu s'ar întâmpla când am vedea un caracter profund viţios şi rău căzând în nenorocire; căci atunci, pedepsirea celor răi fiind o sarcină a justiţiei, ceeace se produce în noi este satisfacţiunea. Iar dacă ni s'ar înfăţişa răstriştea unui caracter de o înălţime morală cu mult superioară nouă, în loc de frică şi de milă s'ar produce oroarea, căci frica şi mila se raportează, prin simpatie, la nenorocirea unei fiinţe cu care ne asemănăm.

La acest mijloc al artei tragice de a reprezenta natura mijlocie căzută în nenorocire, nu din cauza unei răutăţi interne, ci din greşală sau din întâmplare, precum se vede în «Edip» a lui Sofocle, în «Tohimenele» şi în genere în teatrul grec, în «Romeo şi Julieta» al lui Shakespeare, în «Braut von Messina» a lui Schiller, — Schopenhauer mai adaugă alte două mijloace, găsite mai ales în arta tragică modernă, deşi nu lipsesc exemple nici la tragicii greci.

Cel dintâiu este nenorocirea provocată prin func-

1) „Scopul acestei înalte producţiuni poetice este reprezentarea forţii îngrozitoare a vieţii, durerea extraordinară, jalea omenirii, triumful răutăţii..." Die Welt als Wille u. Vorstellung III Buch 51.

2) Poetica cap. 13.

ţiunea răutăţii externe a unui caracter, ca Richard III, ca Iago din «Otello», ca Shylock din «Negustorul din Veneţia», ca Franz Moor din «Briganzii» lui Schiller, ca Fedra lui Euripide [1]).

Al doilea mijloc este: nenorocirea provenită din simpla situaţiune şi relaţiune a oamenilor între dânşii, fără să fie la mijloc vreo eroare sau vreun hazard excepţional, ori vreo natură extraodinar de perversă. E destulă întâlnirea unor caractere obişnuite, în raporturi şi împrejurări ordinare, pentruca adesea poziţiunea lor să-i silească a-şi face unul altuia cel mai mare rău, astfel că vina nu se poate pune exclusiv nici pe unul nici pe altul. Dacă acest fel de tragic e preconizat cu predilecţiune de Schopenhauer, cauza nu este numai că el, din punctul de vedere estetic şi artistic, ocupă incontestabil un rang mai înalt şi că cere un geniu superior, dar şi pentru că se putea utilizac a ilustrare a concepţiunii pesimiste despre lume,—«de oarece el ne arată nefericirea, zice Schopenhauer, nu ca o excepţiune, nu ca un product al circumstanţelor rare sau al caracterelor monstruoase, ci ca un rezultat natural al activităţii şi firii omului» [2]). Durerea tragică înaltă împrăştiată cu această metodă, pe atât de fină prin excelenţa ei pe cât de profundă prin simplicitatea ei, o găsim în «Clavigo» al lui Goethe, în raporturile nenorocite, dar nevinovate, ale lui

1) Bazat pe autoritatea lui Aristotel pe care aici nu-l înţelege destul, d-l Schosler tăgăduieşte valoarea tragică a acestui mijloc — (Kritische Gesichte der Aesthetik zweite Abteilung, pag. 1113). Dezastrul izvorît din funcţiunea perversităţii ce se poate nimici sub ruina cauzată de ea însăşi, nu este tot una cu cazul unui om imoral ajuns din nefericire în fericire sau viceversa. Şi acest caz e scos de Aristotel din obiectul tragediei, afară de acestea a închide prin raportarea la „autoritate“ nu pare a vorbi pentru tăria argumentelor.

2) Die Welt als Wille und Vorstellung III Buch. 51.

Hamlet către Ofelia şi Laert, în sfâşietoarea încheere desvoltată fatal din natura relaţiunii lui Faust către Margareta şi fratele acesteia.

3.

Aici pare a se fi închis filozofia poeziei tragice. Dar mersul spiritului nu se opreşte, şi călătoria lui în lumea fenomenelor, descopere necontenit noui privelişti, stabileşte noui adevăruri, şi inima însoţeşte cu palpitările afectelor sale fiecare pas al inteligenţei, făcând din arhiva rece a ştiinţei, ocaziune de neaşteptate excitaţiuni pentru emoţiunile sale. Astfel nouă formule, nouă legi ale realului, odată puse în lumină destul de puternică pentru a fi văzute, nu numai din piscurile înalte ale cugetătorilor mari ci şi din câmpia întinsă a mulţimii, ajung a pune treptat în mişcare întregul organism psihofizic individual şi social, ajung a răzleţi vibraţiunea nervoasă din centrele superioare ale cugetării teoretice abstracte în regiunea mai inertă, dar prin aceasta chiar mai conservatoare, a sistemului emoţional.

Căci o ideie atunci se poate zice cu siguranţă că a triumfat, atunci a luat în stăpânire sufletele unui timp şi unei societăţi, când a străbătut, în stratele sentimentului şi mai ales ale voinţei simple, ale reflexului şi instinctului. Atunci ea devine cu adevărat principiu de acţiune, influenţează mecanismul suferinţelor şi speranţelor noastre, îşi impune cârma sa vieţii,—devine natură. Şi pentru a o bate, a o nimici, nu foloseşte nimic atunci să o învingi în lupta dialectică a raţionamentului celui mai ager şi mai zdrobitor; ci trebuie să o cauţi în cetăţuia eroică şi vivace a sentimentului, şi în fine între zidurile oţelite ale inconştientului organizat în natură mecanică.

greutăţile izvorîte din această lege, psihică, în care vedem în acelaş timp o lege biologică atât de generală încât cuprinde în sine şi fenomenele vieţii sociale. Esteticianul, la rândul său, observă că atunci o concepţiune ajunge a deveni sorginte, de efecte artistice şi poate fi utilizată pentru producerea de emoţiuni estetice, când s'a întins şi adâncit în suflete până a zdrobi la inimi şi a dezvolta sentimente din relaţiunea sa către idealul vieţii, către tendinţele cele mai scumpe ale omenirii.

La acest punct ajunge astăzi, din ce în ce mai mult, ideea eredităţii, care se oferă dramaturgului ca un nou mijloc de a provoca comoţiuni tragice de prima forţă.

4.

Ce este ereditatea şi cum implică ea elementele tragice?

Ne aflăm înaintea unui fapt: că fiinţele tind a'şi repeta, într'o serie indefinită de exemplare, de descendenţi, formele primite dela antecedenţii lor. Dacă alte cauze n'ar combate această tendinţă, s'ar vedea forme de indivizi, identice, precedate şi urmate de forme de indivizi identice, într'o linie indefinită, atât ascendentă cât şi descendentă. Dar influenţele particulare ale mediului modifică, în sens diferit, prototipul, şi, prin selecţiune. dau naştere treptat la nouă tipuri, care, mulţumită eredităţii, se transmit în trăsăturile lor generale, modulându-se totodată, în amănunte, după nouile împrejurări la care se adaptează.

Biologia urmăreşte această contrabalanţare de tendinţe opuse şi nu numai fiziologia ci şi psihologia grămădeşte fapte şi caută a formula legi privitoare la fenomenele de ereditate, precum şi a explica acele cazuri ce contrazic regula.

D-l Ribot, în excelenta sa scriere: *L'hérédité psychologique* cercetează chestiunea luând-o dela baza — aşi putea zice scheletul — sufletului, dela instincte şi până la facultăţile cele mai complexe şi mai înalte. Excepţionalul şi abnormul izbind mai întâi spiritul, de mult se remarcase uşor că boalele părinţilor se regăsesc la fii, că maniile, isteria, ipohondria, sinuciderea, paraliziile, idioţia, şi nebunia se moştenesc. Dar numai spiritul disciplinat în mod ştiinţific s'a gândit să cerceteze dacă nu cumva se petrece acelaş lucru şi în celelalte fenomene şi dispoziţiuni psihice normale şi comune, ba chiar în acelea care par a ne îndrepta mintea spre altfel de interpretare. Astfel s'a constatat că, între proprietăţile transmisibile dela individ la individ, figurează nu numai instinctele generale ori înclinaţiunile marcante şi patologice, cari ies în relief pe deasupra celorlate elemente constitutive ale sufletului, ci chiar şi aceste elemente constitutive ale ţesutului psihic intim. Facultăţile perceptive: tactul, auzul, văzul, gustul, mirosul se moştenesc în gradul lor de fineţă şi acuitate relativă. Anesteziile sau iperesteziile de pipăit, miopia, daltonismul, aciduitatea şi puterea pătrunzătoare a vederii; surzenia, surdo-mutismul şi rafinamentul în discernarea sensaţiunilor auditive,—toate nuanţele, toate gradele şi dispoziţiunile particulare de sensibilitate perceptivă se găsesc virtual în germeni. în constituţia organică înnăscută. Aceasta, în creşterea sa, le desvoltă şi le desfăşură ca atâtea feluri de reacţiune la contactul cu lumea din afară,

Aceleaşi lucruri se observă la facultatea retentivă, la memorie, precum şi la diferitele moduri de elaborare, de combinări şi de operaţiuni intelectuale, aplicabile asupra materialului astfel adunat şi păstrat după norma predeterminată de natura

antecedenţilor. Astfel, pictorii, poeţii, muzicanţii se nasc de ordinar din pictori, poeţi, muzicanţi.

Numai prin educaţie, prin influenţa mediului, a exemplului, nu se explică mai ales repetirea dispoziţiunilor artistice la o serie întreagă de membri ai aceleeaşi familii; căci aici nu este în joc atât funcţiunea inteligenţei, cum s'ar afirma bunăoară despre savanţi, cât aceea mai profundă a emoţionabilităţii.

Şi tocmai aici stă nodul chestiunei: sentimentele se moştenesc. Felul de a simţi, de a aprecia în bine sau în rău excitaţiile exterioare şi prin urmare felul, relativ constant, de a răspunde prin mişcare, prin activitate la atingerea lor, într'un cuvânt *caracterul se moşteneşte*. Aducem cu noi predispoziţii mai mult sau mai puţin puternice, către cutare sau cutare pasiune, către cutare sau cutare virtute sau viţiu.

Şi acele predispoziţii uneori n'aşteaptă decât împrejurări puţin însemnate şi întâmplătoare pentru a se pronunţa şi a intra în funcţiune, alteori cer, caută acele împrejurări în mod spontan şi imperativ, cum organul cere mediul necesar activităţii lui, cum plămânii reclamă aer, stomacul alimente cu ameninţarea de a provoca, în cazurî contrarierii lor, o răsturnare periculoasă, poate mortală, în tot sistemul psiho-fizic.

5.

Nu este oare aceasta un punct tragic al existenţei noastre?

O mână nevăzută târăşte treptat o fiinţă către manifestările degradătoare şi ruinătoare ale alcoolismului sau ale unui apetit sexual patologic, către jocuri fatale de noroc sau către hoţie şi omucidere.

Soarta, de care se cutremurau anticii şi care

orbea pe nenorocitul destinat furiilor tragice, s'a coborît din negura întunecoasă a mediului exterior, a intrat chiar în om. Astăzi fatalitatea chiar din sângele şi nervii noştri ne strigă să apucăm la dreapta sau la stânga, ridică peste ochii noştri ceaţa dorinţelor arzătoare, a patimilor nesaţiabile, şi ne conduce astfel orbiţi spre ţinta destinului nostru. Ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων, zicea cu profunditate, Eraclit, în limbagiul său laconic şi plin de gânduri.

Da, caracterul conţine în sine istoria anticipată a vieţii noastre. In el stau gravate, ca într'o programă făcută de spiritul trecutului, scenele şi peripeţiile dramei sau comediei ce vom juca pe pământ, în el stă gravat mai înainte sensul veridic şi exact al epitafului ce va trebui să acopere odată piatra funerară a existenţei noastre încheiate. Suntem actorii unui rol ce credem că-l alegem şi-l improvizăm singuri, pentrucă nu-l cunoaştem deloc şi nu vedem că ni-l comunică pas cu pas, minut cu minut, demonul intern, caracterul ereditar, ascuns sub rampa luminoasă a sufletului nostru, în umbra inconştientului.

Şi astfel ne desfăşurăm esenţa profundă a Eului nostru după o normă străină de alegerea noastră proprie, străină de voinţa noastră liberă. Ne zbatem într'un cerc închis, format şi limitat de posibilităţile determinate ale manifestărilor noastre. Şi aceste posibilităţi au fost formele deja manifestate odată de materia transmisă nouă în germen; au fost formele fiinţei părinţilor noştri. In ele suntem îngrădiţi.

Lăsăm manifestarea tatălui pentru a înclina către aceia a mumei, fugim de aceasta pentru a cădea într'a bunicii sau a strămoşului; şi astfel, mergând cu ochii ţintiţi asupra idealului nostru, ne lovim de fiinţele care au lăsat în substanţa

noastră urma şi desemnul existenţei lor, şi ne metamorfozăm după tiparul schimbător al personalităţilor lor.

Incerce ştiinţa biologică a interpreta faptul eredităţii într'un fel sau în altul. Pentru noi el rămâne tot atât de tragic, fie că-l explicăm prin ipoteza pangenetică a lui Darwin, sau că adoptăm pe cea polarigenetică a lui Spencer, sau în fine pe cea perigenetică a lui Haeckel. Pentru noi rămâne tot atât de tragic a şti şi a vedea că, în contra voinţei noastre clare, răsar în noi anumite apucături şi pofte, anumite slăbiciuni şi defectuozităţi morale, şi că ele apar încă uneori la acelaş punct cronologic din viaţa noastră la care s'au produs şi în viaţa genitorilor noştri, după cum stabileşte legea eredităţii omohrone.

A reprezenta procesul de incarnaţiune treptată a principiilor vitale cuprinse latent în caracterul transmis din germen; a arăta cum se ivesc, din masa noastră psihofizică, liniile conturului unei fiinţe surprinzătoare, neaşteptată şi nevoită de noi; a descrie conquista înceată, dar progresivă, a impulsiilor imperative din adâncul inconştient asupra motivelor şi aspiraţiilor luminoase ale voinţei inteligente şi conştiente; a înfăţişa lupta eroică, dar nenorocită, a Eului nou cu Eul moştenit, a idealului ales cu idealul impus, a voinţei cu instinctul,—nu este oare pentru poet un nou mijloc de a ne inspira mila şi groaza, de a ne înfiora, ridicând înaintea noastră figura teribilă a acestei fatalităţi, şi a ne stoarce lacrămi de compătimire, prezentându-ne omenirea ca supusă lanţurilor ei?

6.

Ce efecte tragice n'ar putea scoate un artist din simpla înscenare a acestei lupte!

Şi aceasta se poate realiza pe două căi.

Sau poetul descrie numai obiectiv desfăşurarea efectelor eredităţii, punând persoanele închipuirii sale să lucreze spontan şi naiv, fără a le da cunoaşterea complectă de sine însele şi de antecendenţii lor, şi fără a le face să întrevază rolul lor predominat de seria fenomenelor ce constituesc viaţa genitorilor lor.

Sau că artistul întrebuinţează metoda subiectivă, aduce secretul tragic la cunoştinţa individului, trezeşte în el simţul complect al realităţii, face lumină în sufletul lui, şi-i arată, la fulgerul durerii inteligente, maşinăria ascunsă a inconştientului, care îi lămureşte nexul cauzal al genezei sale individuale şi linia fatală de conduită ce i se impune.

In primul caz, asistăm ca la o experienţă înspăimântătoare, în care vedem realizându-se în semenii noştri, fără ştirea şi voia lor, destinul, expierea păcatelor părinteşti. Vedem — ironie înfiorătoare! — persoana umană, cu demnitatea ce-i dă iluziunea libertăţii sale, alergând orbeşte şi în plină încordare a forţelor, pe cărările ce-i croeşte înainte geniul neîndurat al familiei.

In al doilea caz, vedem voinţa, iluminată de intelect până în rădăcinile sale cele mai adânci, rupându-şi unitatea de direcţiune vitală, şi duplicând astfel personalitatea intimă a individului prin conştiinţa chiar a acestei ruperi.

Şi tocmai de aceia ne întâmpină aici condiţiunea unei mai înalte dureri tragice. Căci în cazul întâiu, individul expiază, ce e drept, adesea în mod groaznic, greşalele unui trecut de care nu e singur responsabil, el merge, cel puţin, spre ţinta predestinată a ruinei sale în armonie cu sine însuşi, simţindu-se voluntar şi liber, şi apercepând acţiunile sale ca mijloace alese şi aplicate de el însuşi pentru un scop conceput şi voit de el însuşi. In al doilea caz, această iluziune dispare; cortina ne-

cunoaşterii de sine se rupe, făcând să piară întreaga fantasmagorie a libertăţii. Omul se vede mergând către o ţintă pe care n'a voit-o şi n'o voeşte, şi asistă, martor desperat şi fără putere, la încatenarea Eului său propriu, la agonia sfâşietoare a aspiraţiilor sale cele mai înalte, la jertfirea idealului său.

Dacă unui Richard III i s'ar fi dat cunoştinţa fazelor evoluţiei sale, predeterminate de ereditate, aceasta ar fi suflat turburarea îndoelei peste liniştea naivă şi senină cu care el plănuia şi executa fapte de perversitate monstruoasă. Ceia ce se credea liber şi spontan, ar fi apărut ca rodul silit al unui mecanism complicat de fenomene ; mişcările şi gândirile lui ar fi apărut ca voinţa unui geniu ascuns în întunericul fiinţei lui. Scepticizmul, care abate sau opreşte un moment activitatea din drumul ce apucase, s'ar fi arătat, prezentând posibilitatea şi altor moduri de a fi.

7.

Şi aceste condiţii împlinite, lupta începe. Individul se simte atunci în lanţuri, aspiră la emancipare. Încercarea de a eşi din forma actuală se prezintă ca un deziderat. Dezbinarea internă încolţeşte, şi armonia de mai înainte se sparge într'o disonanţă tragică. Duelul celor două personalităţi zgudue întreaga fiinţă umană de zgomotul ciocnirii lor înverşunate. Una din ele trebue să cază, cea mai nouă ori cea mai veche,—sau altfel zbuciumul tendinţelor lor contrare face să cază individul, cu inima sfărâmată, cu sufletul ars, victimă a organizaţiei sale.

«Ah! două suflete, zice Faust, locuesc în pieptul meu: unul voeşte să se despartă de celalalt ; unul se ţine de lume, acăţându-se cu organe lacome

de plăcerea violentă a iubirii, celalalt se ridică cu forță din întunerec către regiunile înaltelor aspirații».

Și ce este Faust însuși, în realitate, decât simbolul unui spirit în luptă cu două tendințe: a vieții în cugetare și a vieții sensuale? Rațiunea și simțurile, cu afectele lor, își dispută stăpânirea asupra lui. Știința îl atrage la început, cât timp ține energia voinței conștiente. Fondul acestei forțe se sleește din lipsă de adaptare mai completă la condițiile vieței intelectuale. Atunci inconștientul se deșteaptă din somnul său, ese din noaptea tendințelor surde, își agită cu zgomot forțele lui dezmorțite, și, la urletul patimii ce destinde cu furie nervii, gândurile înalte fug speriate, ca ultimele raze ale soarelui ce se întunecă înaintea unei vijelii întârâtate. Și astfel, sensualitatea, într'o noapte de zbucium, apucă cu brațele sale dezlănțuite pieptul lui Faust, zmulge spiritul cugetătorului din mijlocul meditațiilor abstracte, îl scoate pe uliță, îl plimbă prin locurile de petrecere ale poporului de rând, îl împinge pe urmele nevinovate ale castei Gretchen, și-l duce la deznodământul tragic, la ruina înspăimântătoare a unei vaste inteligențe, pe care o vezi rătăcind ca un satelit orb împrejurul lui Mefistofeles.

Și ce este însuși Mefistofeles decât încarnațiunea tendințelor rele conservate în natura omului de ereditate? Nici nu se poate concepe posibilitatea influenței unui spirit asupra altuia decât prin intermediarea unui element comun între amândouă. Faust a trebuit să conțină în sine deja pe Mefistofeles, pentru ca acesta să-l poată atinge și să poată găsi ecou în sufletul lui. Sunetul ce Mefistofeles scoate din instrumentul sufletesc al lui Faust, sub forma de dorințe, regrete, pofte, presupune existența unor coarde care să vibreze după voia

artistului diabolic şi să emită nota stridentă a răului. Acele coarde, după teoria eredităţii omohrone, au răsunat întotdeauna, deşi numai în surdina inconştientului, până la epoca hotărîtă de mai înainte prin fazele predecesorilor noştri, când ele se ridică, în orchestraţia psihică, treptat, la înălţimea de *solo*, şi dau tonul, forma, ritmul şi direcţia muzicii noastre interne. Ele se aud în noi, sunt însăşi viaţa noastră sufletească. Şi dacă poetul le prezintă ca venind din afară, sub chipul de inspiraţii ale unui geniu rău, intenţia lui a fost, poate, să arate că această parte din noi, obiectivată şi proiectată de el în afară, este duşmană unei alte părţi din noi, mai nobilă, mai demnă, în care ne deprindem a pune esenţa noastră, individualitatea noastră propriu zisă.

În acest înţeles se poate luă plângerea lui Faust adresată divinităţii: «Of, simt acuma că nimic nu e perfect în om. În plăcerea sublimă, care mă apropie din ce în ce mai mult de zei, mi-ai dat un tovarăş de care nu-mi vine şi nu pot să mă mai despart, cu toate că el, indiferent şi dispreţuitor, mă înjoseşte în ochii mei proprii, şi, cu un singur cuvânt, preface în nimic darurile tale măreţe».

Şi câte suflete n'ar putea repeta această plângere, adresându-se naturii! Căci, după cum zice Hamlet Ofeliei: «In zădar s'ar altoi virtutea pe inclinaţiile noastre originale corupte; tot păstrăm pentru acestea o predilecţiune».

8.

Noul tragic n'a fost prins şi descris până astăzi de nici un artist mai bine, mai clar şi mai consequent decât de *Henric Ibsen*. Şi alţii, ca Goethe, Turghenief în romanul său «Noua generaţiune», Grillparzer în tragedia sa «Ahnfrau» etc., l-au în-

trevăzut, dar fără a-l utiliza decât incidental, în treacăt şi insuficient. Iar alţii, bună-oară ca *Zola* în romanele sale, în care se pretinde a se urmări şi reprezenta peripeţiile psiho-fizice ale membrilor unei *familii,* au avut în vedere mai mult primul soiu de tragic, tragicul obiectiv, de un interes mai mult teoretic. Poetul norvegian însă pune direct problema tragicului subiectiv, şi se arată, mai mult decât oricare altul, conştient de valoarea dramatică a eredităţii. Atât prin poema sa dramatică *Brand* cât mai ales şi mai hotărît în tragedia sa *Strigoii,* el ne înfăţişează, în semne de o forţă considerabilă, luptele conştiinţei individuale cu legăturile adesea de neînvins ale trecutului, cu tendinţele unui sânge de o compoziţie predeterminată, cu deprinderile şi năzuinţele unor nervi de o educaţie deja făcută şi înaintată.

Strigoii sunt, după *Ibsen,* geniul familiei, care zmulge individul din seninătatea raţiunii lui proprii şi-l prosternă la picioarele strămoşilor.

Oswald, personajul principal al piesei, ca să nu aibă ocazia de a cunoaşte, direct sau din auzite, moravurile stricate ale tatălui său, — un om afemeiat şi stăpânit de patima beţiei — fusese trimis încă de mic din casa părintească, de către mama sa, şi crescut în străinătate. Eşise deja din vrâsta maleabilă a copilăriei, intrase în faza când caracterul se cristalizează şi spiritul îşi găseşte vocaţiunea, devenise pictor talentat, şi el încă n'avusese prilejul să reintre în familie decât după moartea viţiosului său părinte. Reîntors acasă, el, care înainte se plângea adesea de dureri de cap grozave, simte mai întâi stagnarea talentului său şi apoi un început de degenerare cerebrală, tradusă prin indispoziţie la lucru, prin neputinţa de a concepe şi de a executa. Şi în fine, geniul rău al eredităţii se deşteaptă, treptat apucăturile tatălui iau în

stăpânire voința fiului; acesta cade din ruşine în ruşine, până înebuneşte. Este o scenă zguduitoare aceea în care Oswald povesteşte ofilirea sa intelectuală mamei sale, care înțelege cu groază că în copilul său începe a scoate capul strigoiul răposatului său bărbat — precum şi scena desnodământului, care se deschide cu greaua hotărîre a mamei de a'şi morfiniza singură copilul şi se termină cu nebunia tânărului Oswald, care se pune a cere cu insistență liniştită, să i se dea soarele.... soarele.... soarele!...

Drama lui Ibsen, ori câte frumuseți ar avea, nu se poate considera însă decât ca o încercare în această direcție. Puterea tragică iese aici mai mult din conştiința zbuciumată a mamei, care cunoaşte trecutul şi deci se teme, lar Oswald, teatrul de luptă al ciocnirilor sufleteşti adverse, abea înțelege târziu conflictul forțelor ce se izbesc în el, şi când începe a'şi explica rolul, a'şi pătrunde soarta, puterile lui de rezistență sunt sleite, inteligența lui ruinată, voința frântă, tragedia s'a sfârşit.

9.

Nu numai arta poate găsi în formele eredității efecte nouă, dar şi estetica ajunge, prin ajutorul ei, o aprofundă şi modifică sensul unor regule dramaturgice relative la tragedie.

Mai întâi modul de a reprezenta natura umană despre partea indicată de legea eredității, se lasă a fi uşor subsumat la formula în care se exprimă de ordinar esența tragicului. Aristotel pune tragicul *per excellentiam* în răul, în durerea adusă, cu sau fără ştire, de un om altui om, cu care acela stă în legături de inimă, de afinitate, de simpatii. Nu dela inamic la inamic, nici dela indiferent la indiferent, se produce schimbul de acțiuni şi

reacțiuni cu adevărat tragice, ci dela un suflet amic la alt suflet amic.

A ucide, cu sau fără știre, o inimă de care inima ta ți-e prinsă prin legăturile adânc împletite ale unei iubiri recunoscătoare; a dărâma azilul sfânt al speranțelor și visurilor tale, sfărmând sub greutatea morală a disprețului, a indignării și urei, resortul de unde pornea mișcarea destinului tău, — iată pasul fatalității tragice, iată ironia teribilă a soartei. Aici conflictul emoțiunilor este mai ridicat în violență, bătaia lor mai sângeroasă, lovitura mai amară. Groaza și mila străbat pe rând sufletul nostru.

Dacă aceasta e adevărat, cazul se repetă întocmai, când se reprezintă înaintea noastră reacțiunea îndreptată în contra acelei părți din natura noastră pe care am moștenit-o dela părinți și strămoși și care se găsește în dezacord de tendințe cu dorințele inspirate de un ideal de viață. In lupta noastră desperată, când ne silim să rupem din noi și să aruncăm departe resturile supărătoare ale clironomiei sufletești, când ne silim să smulgem din noi rădăcinile vivaci ale unor porniri parazitare datorite eredității, când ne silim a tăia mâna trecutului care ne ține în stăpânirea sa, nu ridicăm oare brațul asupra părinților și străbunilor noștri? Nu ne vedem împinși către un paricid psihic?

Dar pe de altă parte, noua formulă aduce și modificări în vechile regule dramaturgice.

Astfel, bunăoară, după cum am notat la început, Aristotel excludea dintre mijloacele artei tragice, reprezentarea nenorocirii unui caracter rău; căci, zicea el, «Aceasta conține conform iubirii de oameni, și nu inspiră milă nici frică», Cu toate acestea, dupăce inteligența noastră a asistat la făurirea unui caracter pervers din elemente ancestrale în atelierul eredității și-l vedem apoi lucrând fatal în linia impusă firii lui, nu ne înfiorăm oare de

groază și nu ne înduioșăm oare de milă — de groază, că vedem o forță vie în mâna tragică a răului care o mână; de milă că vedem partea de iresponsabilitate, ce scade vina ei și preface sentimentul nostru de ură și de revoltă răzbunătoare în compătimire și regret simpatic?

Negreșit, judecata morală nu se anulează prin aceasta. Dar înțelegerea legăturilor cauzale transformă pornirea de reacțiune răzbunătore în contra vinovatului în reacțiune coercitivă, atenuată și îndulcită de sentimentul iubirii de oameni, care, deși pedepsește, pedepsește cu lacrămi în ochi, și decide pe un Christos să ceară de pe cruce îndulgență pentru cei ce *nu știu ce fac.*

Fie că poetul întrebuințează tragicul obiectiv fie pe cel subiectiv, el ajunge a înscena în adevăr ceeace ar numi Schopenhauer: «Suferințele moștenite ale omenirii».

Dar acest filosof nu restrângea chestiunea în limitele pozitive, ci îi da o extensiune ultraștiințifică, punând esența lumii, din punctul său metafizic și pesimist, în dezvoltarea continuă către nefericire. Aceasta este inadmisibil; căci dacă ereditatea se utilizează în natură și în artă pentru producerea efectelor tragice, ea nu este un principiu absolut rău, dupăcum nici o lege naturală nu funcționează exclusiv pentru fericirea sau nefericirea neamului omenesc. Astfel, după cum se moștenesc defectele, se moștenesc și calitățile bune. Și este a ieși din realitatea observabilă și controlabilă, când se atribuie universului în genere o constituție pornită spre elaborarea durerii. Dacă eliminăm aici rezultatele binefăcătoare ale eredității, precum și cazurile în care Eul moștenit cade învins în lupta cu tendințele mai înalte ale unei adaptări morale superioare, cauza nu e că le ignorăm sau că nu există, ci că ele nu stau în relațiuni cu subiectul nostru.

10.

Tragicul nenorocirilor moştenite ale lumei se vede tot aşa de bine atunci, când ridicăm ochii dela individ şi-i oprim asupra societăţilor şi popoarelor spre a contempla soarta lor. Căci este o ereditate *naţională, etnică,* dupăcum este una familială, sau dela individ la individ. Deasupra unei generaţii stă forţa istorică a trecutului naţiunii şi rasei, după cum deasupra individului stă forţa generaţii contimporane, care l-a produs şi-l poartă. Se află o măsură şi o limită intelectuală şi morală, cuprinsă şi transmisă în fondul material psihofizic ce a câştigat un popor din influenţele educative ale istoriei şi ale mediului fizic. Şi peste acea măsură şi limită cu greu se poate ridica o generaţie fără muncă crâncenă, cu greu se poate ridica un individ fără jertfă personală.

Nu este oare un spectacol penibil a vedea cum cele mai alese spirite dintr'un mediu social sunt adesea ursite să se atrofieze, dacă vor să se menţină în regiunea lor înaltă, sau să devină comune şi banale, ca şi mediul din care au eşit, dacă vor să trăiască? Alternativă teribilă, în care vedem un exemplu de tragic provenit din ereditatea etnică.

Cât de puternică este gravitaţia nivelului moral inferior, unde stă acumulată forţa secundară a deprinderilor învechite într'un popor, se poate cunoaşte din multele cazuri citate de sociologi, în care se reprezintă tocmai această luptă dintre trecut şi aspiraţiile viitorului. Ce altă concluzie se poate extrage din acele experienţe culturale neizbutite, făcute de misionari asupra Chinejilor, bunăoară? Aceştia sunt luaţi de societăţi misionare din vârstă fragedă, sunt crescuţi cu mari cheltueli în instituţiile Europei, se întorc apoi în patria lor, hotăriţi a propaga noile doctrine. „Dar, abia de-

barcaţi, spiritul rasei îi reapucă, ei îşi uită de promisiunile date şi pierd credinţele creştine, încât ai crede că n'au părăsit niciodată China».

Este indiferent, din punctul de vedere estetic, a şti că acele întreprinderi zădărnicite n'au rămas în definitiv fără urmări favorabile în mersul progresiv al unei societăţi. Se poate prea bine ca ele să nu fie căderi absolute, ci să existe o distanţă apreciabilă între punctul de plecare şi punctul de cădere, distanţă măsurată de trajectoria înălţării efemere a spiritului paralizat de cerinţele şi inerţia rasei. Dar aceste consideraţii vor interesa mai mult pe istoric. El va constata, de va putea, urmele lăsate în substanţa naţională prin ridicarea desperată a geniului şi predispoziţiile sufleteşti câştigate de un popor prin sforţările nenorocite ale aleşilor unei generaţii. Poetul însă va prinde momentul tragic al luptei şi înfrângerii idealului, reprezentat în aspiraţiile înalte ale unui om superior, va privi spectacolul mişcător al ruinei geniului pe câmpul unei vieţi de inerţie morală pe care n'a putut-o galvaniza decât anihilându-se.

Istoricul sociolog poate şcrie ca D-l *Jacoby*, într'un stil de-altminteri deja emoţionat: «Din imensitatea umană se ridică îndivizi, familii şi rase, care tind a se înălţa mai presus de nivelul comun; ei se urcă cu greu pe înălţimi prăpăstioase, ajung în vârful puterii, avuţiei, inteligenţei, şi, odată ajunşi acolo, se prăvălesc jos şi dispar în abisurile nebuniei şi degenerării».

Această constatare, o concluzie pentru omul de ştiinţă, este pentru poet un punct de plecare. El merge să urmărească paşii şovăitori ai celui ce piere, plângându-şi, ca *Eminescu*, fericirea pierdută!

„N'o mai caut. Ce să caut? E acelaş cântec vechiu
„Setea liniştei eterne, care-mi sună la urechi.
„Dar organele-s sfărmate, şi-n strigări iregulare

„Vechiul cântec mai pătrunde cum în nopți izvorul sare.
„P-ici pe colo mai străbate câte-o voce mai curată,
„Dintr'un *Carmen saeculare* ce-l visaiu și eu odată ;
„Dar tot șueră și strigă, scapără și rupt răsună,
„Se împing tumultoase și sălbatice pe strună,
„Și în gându-mi trece vântul, capul arde pustiit.
„Aspru, rece sună *cântul cel etern* neisprăvit...
„Unde-s șirurile clare din viața-mi să le spun?
„Ah! organele-s sfărmate și maestru e nebun!"

Divinitatea neîndurată a progresului cere olocauste, cere ardere de suflete superioare pe altarul său.

Prin aceste naturi alese păşeşte masa greoaie un pas mai departe către ideal, călcând peste ele ca pe nişte trepte culturale, care gem strivite sub greutatea inconştientă a mulţimii. Totul, din care fac parte, va neglija acest episod scurt în viaţa lui ce se pare fără sfârşit. Dacă spiritele mai cad jertfă ale îndrăznelei lor, dacă ghiarele geloase ale moaştelor strămoşeşti le tae zborul gigantic, zmulgându-le aripile şi lăsându-i să cază la pământ,— aceasta este episodul. Partea care rămâne cu însemnătate durabilă pentru sistemul fiinţelor, este punctul până unde se vor fi urcat acei aleşi, punctul ce stă ca pisc al înălţimii şi mărimii neamului lor, ca o redută luată de eroizmul moral din regiunea înaltă a perfecţiunii.

11.

Şi dacă, dela soarta popoarelor în parte, căutăm să privim ceia ce ereditatea destinează inteligenţei umane în genere, găsim iarăşi un conflict tragic între puterile cunoscătoare eşite din laboratorul secular al adaptării şi eredităţii, şi între tendinţa, adesea irezistibilă, de a sări peste limitele impuse de constituţia intelectului, de a scruta direct fondul adânc al naturii şi de a privi în faţă chipul necunoscut şi necunoştibil al lucrului de sine.

Kant, în cercetările sale critice asupra naturii şi mijloacelor inteligente umane, descriind categoriile înăscute, prin urmare moştenite, prin care spiritul apercepe fenomenele, a stabilit, prin aceasta chiar, deşi numai implicit, contingentul colosal adus de ereditate în formarea instrumentului cunoscător, şi forţa neînvinsă a acestuia în contra ori-cării tendinţe antagoniste. Şi toţi cugetătorii, veniţi în urma lui, cari n-au înţeles această avertizare şi au voit să se smulgă din lanţurile legilor pozitive şi din condiţiile cunoştinţei fenomenelor, pentru a contempla *noumenul* însuşi; toţi aceia, care au voit să vază, dincolo de limitele sensibilităţii şi ale intelectului, în tainicul şi seducătorul abis al esenţei lucrurilor; toţi câţi, ca Hegel, acest Faust al filozofiei moderne, nemulţămiţi de a strânge în formule generale datele observaţiei, s'au încercat a se avânta în excursiuni curajoase prin regiunea lumii transcedente,—toţi au căzut jertfe întreprinderii lor semeţe, au conceput sau inspirat neîncrederea în geniul uman, au văzut risipindu-se visul omniscienţei lor la lumina unei mici raze venite dela soarele etern al observaţiei pozitive.

Ce zvârcolire titanică a geniului uman! Dorinţa de a cuprinde natura în constituţia ei ascunsă se izbeşte şi se sfărâmă mereu de formele şi legile cunoştinţei, productul moştenit al adaptării inteligenţei la condiţiile generale ale mediului. Acestea îngrădesc spiritul în anumite limite şi direcţii şi-l constrâng să se plece înaintea alternativei: ori de a se încerca să le depăşească, şi a intra atunci în domeniul nebuniei şi halucinaţiunii; ori a persista în cadrul lor modest, pentru a putea trăi şi cunoaşte.

12.

Istoria filozofiei poate enumera mai multe cazuri de acest fel de tragic metafizic, presărate ca episoade triste în mersul cugetării umane către adevăr. Explicarea lor o dă formula ereditătii aplicată la legile gândirii, după cum ea înlesneşte aprofundarea regulelor dramaturgice relative la tragedie.

Prin introducerea ei în technica şi teoria poeziei dramatice se stabileşte în fine armonia dintre artă şi estetică pe deoparte, şt concepţia modernă a lumii pe de alta.

Pe când, la început, lupta sufletească în care se găsia esenţa tragediei se credea a fi provocată şi condusă din afară, de fiinţe supranaturale, de divinităţi, de fatalitate; pe când apoi, mai târziu, ea s'a închipuit ca rezultatul pornirilor adverse ale caracterului, ce se consideră însă ca izolat şi devine stătător; — urmează, în cele din urmă, concepţia dezvoltării, care priveşte individul ca parte organică a unui lanţ întreg de fenomene, îl pune în raport cu totul din evoluţiunile căruia s'a format, şi scoate, din acest raport, elementele şi condiţiile unui nou fel de conflict tragic.

Dacă cea dintâiu idee stă în acord cu faza teistă şi supra-naturalistă a spiritului, cea de a doua se armonizează cu faza mecanică şi individualistă dela începutul evului modern, iar a treia se adaptează la tendinţa dominantă a spiritului nou de a concepe întreg universul fizic şi psihic sub marea categorie a evoluţiei.

„MEDITAȚIILE“
LUI GR. ALEXANDRESCU.

Studiu de estetică literară.

I.

Două căi s'ar putea lua spre a cerceta şi expune sistematic ideile unui autor. Am putea proceda prin a pune autorului anumite întrebări relative la problemele ce ne interesează pe noi şi a căuta în opera lui indicaţiuni, directe sau indirecte, cari ne-ar conduce la un răspuns. Am putea întreba, bunăoară, ce crede Grigore Alexandrescu despre fericire, despre idealul şi viitorul neamului său, despre natura şi soarta omului, sau despre oare-care altă chestiune care în momentul acela ne-ar interesa mai mult.

Acesta ar fi mijlocul de a face să vorbească un autor, cam cu ori-ce preţ, despre ce ne pasă nouă atunci, nu despre ce i-a păsat lui mai de mult. E un fel de intervieware *post mortem*.

Altă procedare este a lăsa pe însuşi autorul să vorbească de ce-i arde lui mai mult, a culege apoi, în sistem, ideile împrăştiate ici-colea asupra diferitelor probleme de cari mintea lui a fost preocupată şi inima lui sbuciumată.

Poate că multe din chestiunile zilei nu vor fi numaidecât atinse, în chipul acesta. Dar autorul nu era ţinut să anticipeze vieaţa societăţii noastre. El a trăit din viaţa timpului său. Şi noi voim să avem psihologia fidelă a personagiului şi a epocei sale, pecât se poate, iar nu soluţiuni la problemele vieţei noastre de azi. Pentru greutăţile existenţei noastre, fie individuale, fie colective, trebue să ne trudim noi mintea spre a găsi un răspuns, iar nu să mergem la mintea morţilor, cari au fost destul de vii pentru timpul şi nevoile lor.

Voiu numi prima metodă, *subiectivă,* pentru că subiectul cercetător îşi pune în primul rând interesele sale; pe a doua, metoda *obiectivă,* pentru că autorul cercetat e considerat pecât se poate în sine.

Natural, că e greu a separa în practică aceste două metode, aşa ca să întrebuinţăm *exclusiv* sau numai pe una sau numai pe alta. Cu toate că înclin, în cazul de faţă, pentru cea obiectivă, nu tăgăduesc că'mi va plăcea câte o dată, de curiozitate, să cercetez părerea unui aşa distins spirit, ca *Gr. Alexandrescu,* asupra vre-unei probleme, încă arzătoare, care l-a preocupat poate numai în treacăt şi incidental.

Pe calea indicată se restaurează cuprinsul sufletesc, de idei şi de sentimente, al poetului. Nu întreaga lui viaţă psihică, negreşit. Poate nici cele mai tari şi intensive momente. In tot cazul, dintre momentele tari şi intense, acelea cari au permis o manifestare artistică. Vom avea, deci, dintre fazele evoluţiei psihice, poate tocmai pe cele mai complecte şi armonice, când facultăţile de simţire şi de expresiune nu se suprimă una pe alta, prin exces sau prin «defect». Se suprimă prin exces, când inima, prea plină de afectele sale covârşitoare, zace oarecum sub greutatea lor într'o stare pasivă, care nu-i lasă nici măcar ideia unei uşurări prin

plângere, necum prin cântare poetică. Se suprimă echilibrul prin «defect», când inima, goală de emoţie adevărată, se sileşte a simula şi imita unele dureri sau bucurii închipuite, pentru descrierea cărora negreşit nici expresia nu va fi decât searbădă, moartă, factice. Aceasta despre partea factorului psihic emoţional.

Acelaş dezechilibru ne-estetic se produce când, din o cauză sau alta, se iveşte în partea factorului de expresiune fie excesul, fie «defectul». Excesul, constând în limbuţia prolixă, lucsuriantă, *recherchée*, duce la aceeaşi impresie de afectare ca şi lipsa de emoţie într'un potop de vorbe de efect. Defectul de expresie, neputinţa de a formula complect sau cât de aproximativ o stare psihică intensă, echivalează cu mediocritatea talentului, care poate sta alături cu o mare putere de simţire.

In cele mai frumoase producte artistice ale unui suflet simţitor de poet talentat, găsim tocmai momentele de echilibru între puterile de simţire şi de exprimare.

Odată aceste momente găsite şi puse în ordine sistematică, ele au nevoe de a fi explicate. Simpla lor formulare ne ajută numai a reconstitui natura *tale quale* a poetului. Aceasta e negreşit mult; e desigur primul pas pentru orice analiză mai departe. Dar trebuinţa noastră intelectuală nu se mulţumeşte cu atâta, cere să aflăm cum s'au produs acele elemente constitutive ale inimei poetului, şi de ce au dat ele naştere tocmai acestor producte, acestor manifestări, cari alcătuesc vieaţa lui artistică.

Ne trebue atunci, spre a ne mulţumi aceste trebuinţe ale inteligenţei, să cunoaştem, pecât se poate mai de aproape, vieaţa întreagă a poetului. Trebuie să ştim ce temperament şi caracter au avut părinţii şi rudele din linie ascendentă, ce înrâurire a căpătat dela mediul în care a crescut,

dela educaţia în familie, dela tovarăşii de copilărie, dela cărţile ce a citit, etc. Aceste cercetări ne vor face să ne dăm seama de caracterul şi temperamentul scriitorului, de ideile şi sentimentele ce-l preocupă mai mult. D'aci, din elementele ereditare şi experimentale, se urzeşte şi se ţese fondul primitiv al vieţei sufleteşti, unde vor veni să-şi ia loc momentele cele mai decisive ale desvoltării individului. Şi ca să înţelegem pentru ce opera lui artistică se compune tocmai din cutari şi cutari producţiuni, mai avem nevoie să cunoaştem evenimentele, fie intime fie publice, la cari a luat parte scriitorul.

Din nenorocire, aceste date ne lipsesc pentru mai toţi şi pentru cei mai principali poeţi ai noştri. Abia dacă Eminescu face *întru cât-va* excepţie.

Marea lui nenorocire a servit şi de noroc în această privinţă, — adică de noroc nu pentru el, ci pentru critica literară; căci s'a căutat a se studia condiţiile lui de viaţă şi de naştere, spre a se da o explicare groaznicului dezastru al unei aşa de frumoase inteligenţe.

De aceea, în genere, critica noastră literară e nevoită a se mulţumi cu prea puţin în ce priveşte explicarea operei de artă. Ea nu poate s'o deducă în mod sigur din natura poetului, pe care n'o cunoaşte decât tot şi numai din opera lui de artă. Aşa că rolul se schimbă. In loc d'a putea să ne explicăm opera de artă din natura artistului dată prin eredidate şi educaţie, suntem nevoiţi a căuta să restabilim nătura poetului din opera lui de artă.

Cel mult dacă ne rămâne mijlocul d'a explica felul operei de artă, direcţia ei intelectuală, mai mult decât emoţională, din condiţiile istorice şi sociale ale ţărei şi ale mediului sau clasei sociale

în care a trăit autorul ei. Evenimentele generale politice, aspirațiile ordinei sociale ale unei epoce, fiindu-ne cunoscute, în trăsurile lor principale, tot ce poate face criticul cu deprinderi științifice este de a pune în legătură cauzală acele stări politice-sociale cu opera de artă. Dibăcia lui constă în a face verosimilă această apropiere, care de ordinar, tocmai pentru-că explică prea mult, explică în particular prea puțin. De acest mijloc s'a servit la noi în studiile sale de critică literară, Gherea.

Nu mai încape îndoială că ce am voi noi să știm, e anume tocmai ce cauze speciale, determinate, au pricinuit nașterea cutăror producțiuni literare. Aceasta n'o poate urmări critica noastră. Vedeți însă până la ce detalii a putut ajunge critica străină în studiul ei asupra marilor poeți din occident. *Lord Byron,* — pentru a nu lua decât un exemplu din atâtea altele — e explicat, dacă nu complect — lucru imposibil pentru o individualitate atât de complexă și complicată — dar îndestul, ca să ne mulțumească primele și cele mai urgente trebuințe intelectuale. Temperamentul lui e dedus din natura părinților și a strămoșilor, caracterul lui din cele dintâi înrâuriri ale educației; subiectul poeziilor sale, materialul de idei ce le alcătuesc, felul imaginilor, sunt căutate și găsite în peripețiile vieții poetului, în experiența lui.

În poemele sale *Child Harold, Don Juan, Ghiaurul,* etc., se văd reminiscențe vii din călătoriile sale prin Spania, Italia, Grecia, Albania. Unele pasagii și scene se știu anume cum sunt luate de pe natură, din intuiția directă, ba chiar din întâmplările sale. Mai la fiecare rând răsună o suvenire din viața lui, pe care criticul poate s'o urmărească și să arate unde și când și-a făcut intrarea în sufletul poetului. Cântecul «Fata din Atena» se referă la o dragoste trecătoare a lui

Byron cu una din fetele unui funcţionar dela consulatul englez din Atena. Cutare parte din *Child Harold* (cânt. II), cutari bucăţi lirice (*La Florenţa. Intr'un album. In timpul unei vijălii* etc.) amintesc dragostea lui cu D-na Spencer Smith în insula Malta. In «*Asediul Corintului*», colorile înfiorătoare ale descrierii scenelor de măcel sunt luate după o privelişte reală din Constantinopoli, unde a văzut câini muşcând dintr'un cadavru. Impresiile lui din trecerea înnot a strâmtorii Dardanelele, dela Sestos la Abidos, i-au servit ca material în zugrăvirea unei scene din *Don Juan*.

Nu vreau să înmulţesc exemplele. Se pot găsi în abundenţă în criticii cari au studiat opera lui Byron, (*Taine, Brandes*, etc.).

Daca nu s'ar cunoaşte aceste particularităţi, valoarea întrinsecă a poeziei n'ar scădea, negreşit, dar efectul emoţional asupra cititorului ar fi de zece, de o sută de ori mai mic. Vorbele şi imaginele poetice n'ar deştepta în suflet decât un ecou mărginit, n'ar aminti suveniri din trecutul poetului. Aste amintiri fac să se apropie, prin simpatie, emoţia cititorului — deşi încă de departe — de cea simţită de autor însuşi în situaţia psihică a concepţiei poetice.

Deosebit de aceasta, se mai adaugă plăcerea decursă din înţelegerea mai deplină a lucrului.

Critica noastră nu poate să ne orienteze în taina intimă a cauzelor ce au pricinuit cutare producţie lirică sau satirică a lui *Alexandrescu*, bunioară. In ce împrejurări a scris el, d. es. celebra poezie *Anul 1840?* Ce l-a determinat la aceasta? Ce fapte recente, ce planuri, ce lupte, ce îndemnuri? Cu ce ocazie a scris spiritualele lui epistole? La ce eveniment se raportează anume cutare fabulă? Cine e «boul» ajuns în post mare? Cine e «câinele», care numai cu cei mari egalitate vrea?

Ce l-a făcut pe Alexandrescu anume să se gândească la «toporul» cu coadă și fără coadă? Sau, întorcându-ne la producțiile lui lirice, ce împrejurări aruncă sufletul lui în patima dragostei descrise așa de adânc și de mișcător în atâtea poezii arzătoare? Cine este Emilia, cine Elisa, cari îl inspiră? Nu știm nimic.

Curiositatea ce ne împinge a cunoaște mai de aproape persoanele, obiectul afecțiunilor adânci ale unui poet, nu e de natura curiozității care constitue caracterul mahalagismului de orice fel, chiar literar. Nu e de setea de scandal, ci de dornl de a înțelege firea artistului am fi curioși să știm cine este, ce calități, sufletești sau trupești, a avut cutare sau cutare femeie, de care s'a fermecat simțirea poetului.

Cine studiază pe *Byron* sau pe *Schiller,* poate să spună cu deamănuntul chipul și caracterul, ideile și viața Lady-i Lamb, care a jucat un rol însemnat în viata lui Byron, sau a D-nei von Kalb, care a influențat atât de mult pe Schiller. Nu mai vorbesc de biografia altor poeți și scriitori mari, precum, *Rousseau, Gœthe, Voltaire, Musset, Diderot,* etc. Critica a pătruns în viața lor intimă, cunoaște pasiunile lor dureroase, înțelege nașterea și felul acestora, studiind calitățile sau defectele ființelor cari le-au inspirat.

In necunoștință de datele causale, necesare la explicarea mulțumitoare a operei artistului, ce ne rămâne de făcut? Să studiem opera în sine, în legătura, în consecuența ei logică și estetică: să relevăm ideile și simțimintele, căutând a le coordona și a le înțelege prin datele fragmentare răspândite pe ici pe colo în operă; să le reducem la criteriul adevărului obiectiv, spre a judeca de justețа lor și de gradul de echilibru sufletesc, de armonia psihică a autorului cu condițiile obiective ale vieței

şi lumii; să punem în evidenţă valoarea estetică a formei în care s'au exprimat acele gândiri, independent de adevărul sau de falsitatea lor. Pe lângă aceasta mai rămâne a studia opera în efectele ei, bune sau rele. Ea este un fenomen, care nu are numai îndărătul său legături cu lumea, stând în raportul de efect către o *cauză* anterioară, ci, în lanţul causal neîntrerupt, joacă la rândul său rolul de causă, are deci urmări, are efecte. Dacă nu putem să ne urcăm în sus departe spre obârşia causală a fenomenului numit operă de artă, mai de grabă ne putem coborî dela el şi urmări resultatele lui psiho-sociologice.

E deci o programă de studii literare destul de vastă. Punctul de plecare, ce trebue să se presupună ca fixat deja, este negreşit, mai întâiu de toate, *relevarea şi sistematisarea logică a ideilor şi sentimentelor cuprinse în opera unui scriitor.* In aceasta se cuprinde, fără îndoială, şi înţelegerea acordului năuntric al acestor date psihice între ele, sprijinul ce-şi dau ele, unele altora, spre a se susţine cu toatele într'un sistem unitar psihic, spre a se explica unele pe altele ca elemente ale aceluiaşi organism. Rămâne în urmă, ca sarcină critică ulterioară, după ce s'au stabilit raporturile interne, să se caute cele externe, dintre acele stări şi schimbări sufleteşti de o parte şi causele or efectele lor obiective de altă parte. După critica *statică*, poate urma cea *dinamică,* fie ascendentă, spre stabilirea causelor, sau descendentă, spre constatarea efectelor.

După cele spuse mai sus, ne vom mărgini, natural, de-o cam dată, la descrierea stărilor psihice constitutive ale operei poetului şi la stabilirea şi înţelegerea raporturilor lor interne.

Mai întâiu ne vom încerca a scoate, din chiar opera de artă, caracterul emoţional al poetului.

II.

Ce caracter multilateral! Dacă n'am avea nici o notiţă despre firea poetului din partea contimporanilor săi, dacă pe alocurea el singur nu s'ar zugrăvi, vorbind despre sine în versurile sale, tot am putea înţelege cât de complex e caracterul lui din varietatea afectelor şi dispoziţiilor sufleteşti manifestate în scrierile sale. Umor vesel şi neagră melancolie, satiră arzătoare şi patetism funebru, avânturi idealiste şi desperătoare plângeri, spirit glumeţ şi sbucium pasionat, toate acestea, în diferite tonuri şi nuanţe, isbesc pe rând sufletul cititorului.

Cine citeşte numai o poezie, două, din Alexandrescu şi încearcă a'şi face o idee de felul naturei lui emoţionale, greşeşte. Astfel Eminescu s'a grăbit, când l-a clasat între desperaţi. Şi contimporanii lui greşeau, când îl judecau după manifestările lui în cercurile sociale, unde omul caută să se prezinte sub aspectul convenţional ce i se pare mai sociabil, mai potrivit momentului sau mai avantajos intereselor sale.

Mândriei lui Alexandrescu îi convenia să se înfăţişeze mai mult sub figura convorbitorului vesel, glumeţ şi spiritual, câteodată chiar înţepător. Mândrul preferă, la nevoie, a face mai bine pe alţii să plângă, decât a plânge el însuşi în faţa lumii. Ce de lacrămi nu ascunde însă uneori râsul!

Alexandrescu ne spune singur:

Lumea mă crede vesel, dar astă veselie
Nu spune a mea gândire, nu m'arată cum sânt.
E haină de podoabă, mască de bucurie,
Şi mâhnirea mi-e numai al inimei vestmânt.

Oare să credem, cu toate acestea, în total mărturisirea lui? Nu e cu putinţă ca ea să fie rezultatul unei iluzii de observaţie internă şi de cunoaştere de sine? In orice caz, aşa cum e formulată, e o exageraţie.

Dacă n'ar fi avut, pe lângă fondul melancolic, arătat în destul în creaţiunile lui intelectuale, şi un fond tot aşa de firesc de veselie, nu s'ar fi putut susţine până la urmă, şi aşa de constant, în părţile sale de caracter glumeţ, şi n'ar fi dat naştere la creaţiuni artistice de un umor aşa de sănătos, ca cel din *Epistole, Satire* şi *Fabule.*

Omul face în definitiv asupra semenilor săi efectul natural al modului său de a fi în realitate. Şi după cum asupra unora Alexandrescu a făcut impresia de om vesel şi hazliu, — cum şi era — asupra altora a făcut impresie de spirit sarcastic, muşcător şi batjocoritor — cum iarăşi era.

Singur ne spune, în satira ce-şi adresează *Spiritului* său, credinţa ce avea lumea despre el. Se punea pe seama lui tot ce se zicea rău de cineva în lume. Prezenţa lui într'o societate băga grija în toate inimile. Fiecare îşi cumpănea fapta şi-şi măsura vorba, ca în faţa unui examinator riguros, care nu trece cu vederea nici o greşeală.

Fără a zice nimica, singura ta zâmbire,
De te-ai afla de faţă, e o 'nvinovăţire.
In zadar te porţi bine şi lauzi câteodată,
Chiar lauda în gură-ţi de satiră-i luată.

Citiţi *Epistolele* lui, mai ales cea adresată lui

A. B. II., şi veţi vedea cum răsare, la tot rândul, temperamentul vesel, şi pornirea lui către satiră. Pe neaşteptate, în mijlocul povestirii, te pomeneşti cu câte o săgeată, sburând când în dreapta, când în stânga. In mintea lui se fac apropieri surprinzătoare. Din orice subiect, oricât de idilic, găseşte ocazie să administreze, — în glumă! — o pişcătură usturătoare unei persoane, unui viţiu, unei credinţe. Spiritul satiric scapără din versurile lui în mod firesc şi inevitabil. E o funcţiune normală a naturei lui. Nu vezi nimic căutat, nimic forţat.

Descriind viaţa câmpenească, atenţia lui e atrasă de micile ferestre ale casei boereşti unde locuia, ferestre aşa de mici:

Incât ochiul ce le vede
Cu lesnire poate crede
Că se plătia altă dată
Vre-o dajdie însemnată
Sub nume de ferestrit,
Măcar că nu mi se pare,
Nici undeva am citit,
Că la vre-o întâmplare,
Nobilii să fi plătit.

Ghiara satiricului se întărâtă de această ideie şi descrierea lui poetică se întrerupe spre a da loc unei sgârieturi dureroase în contra clasei boereşti.

Astfel de năravuri proaste,
Dacă vre-o dată au fost,
N'au putut fi ale noastre,
Ci ale norodului prost.

Numai el singur plăteşte
Fiind mai obişnuit.
Iar de ce nici se vorbeşte,
Păcatul ar fi cumplit.

Pricina e delicată
Şi prea puţin câştigăm
La mulţimea ne'nsemnată
Adevăruri s'arătăm.

Dar la vorbă neplăcută
Ca să nu ne încurcăm... etc.

Dacă într'un subiect, prin natura lui idilic, ştie Alexandrescu să presare înţepături sarcastice, nu mai încape îndoială că atunci când scrie dela început sub însuflarea demonului satirei, mulţimea loviturilor lui nu e întrecută decât de varietatea lor. In citata scrisoare către A. B. II, aşa de admirabilă în totalitatea ei, dăm la urmă iar, pe neaşteptate, de vârful unei săgeţi satirice, tocmai când după modul cum vedem schimbându-se tonul, credem că s'a isprăvit cu atacurile. Aci victima atacului e chiar prietenul său. Alexandrescu se roagă de el, cu tot seriosul, să-l înveţe ce să facă spre a se lăsa de versuri şi a trăi, ca şi dânsul, în «sfânta nelucrare». Şi ca răsplată pentru povaţa ce-i va da, el îi promite, că-i va face o satiră.

Spune-mi cum pociu de rimă, de muze-a mă desface,
Şi eu, drept recompensă, o satiră ţi-oiu face.

Nu numai prietenii nu scapă de floreta satirei lui Alexandrescu, dar nici chiar poetul însuşi. El e aşa de neastâmpărat, aşa de mult se amuzează cu mânuirea ei, încât uneori o păţeşte, se înţeapă singur cu ea.

Negreşit loviturile ce-şi dă singur sunt menajate de instinctul de conservare. El se joacă doară cu ascuţişul armei, ca un luptător, care îşi încearcă pe mână tăişul sabiei, mai înainte de a o îndrepta în contra adversarului; şi dacă din această încercare se naşte puţină durere şi iese ceva sânge, cu atât mai bine; durerea e îndulcită de bucuria că arma

de luptă e bună. In acest joc interesant surprindem pe Alexandrescu în satira intitulată: «*Satira spiritului meu*».

Avem dreptate a bănui, a susţine chiar, că Alexandrescu e victima unei iluzii de observaţie internă, sau că cel puţin îşi formulează imperfect gândirea, când spune că veselia lui e numai o mască şi că fundul sufletului său e numai amărăciune. Mai exact ar fi putut spune, fireşte, că aceia cari îl văd numai râzând, îşi fac o ideie falşă de el, dacă îşi închipuesc că de inima lui durerile nu se prind şi că e incapabil a se opri asupra unei experienţe triste şi a se adânci în amarele ei întunecimi ucigătoare.

Adevărul e că sufletul lui a fost lăsat să încerce toate emoţiile de cari era capabil. In firea lui avea, în astă privinţă, — păstrând proporţiile date — ceva mai mult din natura lui Byron, decât din a lui Goethe. Primul ar fi exprimat odată uimitoarea curiozitate d-a simţi de-aproape, mai direct decât prin simplă imaginaţie, impresiile sufleteşti ale unui brigand. Sufletul, în care s'a plăsmuit *Corsarul* şi *Lara*, nu era strein de astfel de emoţii. Negreşit Alexandrescu n'a mers aşa de departe cu ispitirea firei sale proprii. Dar e şi mai depărtat de caracterul unui Goethe, care, ca să nu-şi deranjeze echilibrul dulce al sufletului, refuza de-a merge să-şi vază prietenii morţi şi ţinea mai mult a păstra în memorie plăcuta lor imagine vie, decât aceea a unor cadavre turburătoare.

Gama afectelor lui Alexandrescu e variată, mai variată decât a oricărui alt poet al nostru.

N'am intenţia să complectez aci portretul lui psihic. E de notat însă, oricât din treacăt, două trăsuri de natură opusă şi de ordinar separate, foarte rar unite într'unul şi acelaş suflet, mai ales

în gradul de intensitate în care se găsesc la Alexandrescu.

Alături cu nota veselă şi glumeaţă relevată până aci, găsim una profund melancolică. Poate că această faţă melancolică să fi fost, în adevăr, dispoziţia psihică a poetului în minutele lui de singuratică reculegere intimă.

Un om plin de viaţă internă, care nu se simte pornit a-şi cheltui forţele în activitate practică, în frământări politice, căutând puterea, mărirea sau averea; un om, care cântă:

Frumoasă singurătate,
Bunurile adevărate
In sânul tău le-am găsit;

şi care, dacă providenţa l-ar pune să-şi aleagă felul de viaţă ce-i place mai mult, ar zice:

La câmp, locaş de plăcere,
Eu mulţumit aş trăi,
Liniştit şi în tăcere
Ziua mea aş împlini, —

natural că trebue să poarte în sufletul său o rană, fie dela oameni, fie dela soartă; căci numai sufletele sensibile, isbite în o iluzie adorată, se retrag în liniştea singurătăţii ca să-şi trăiască, oarecum, moartea dureroasă a idealului pierdut. Un astfel de om, când e poet, se retrage ca să-şi cânte, singur cu el, suferinţele, pe cari mândria l-a făcut să le ascunză de ochii lumii.

Numai că, în cazul din urmă, cântecul de jale, murmurat de poet în taina singurătăţii, străbate, ca un fior de durere, o generaţie, un popor întreg; el se aude peste zeci şi zeci de ani; iar când e plângerea unui geniu sau când se plânge o durere omenească mai obştească şi mai durabilă, atunci se aude peste veacuri. Şi dacă n'am

voi să admitem că Alexandrescu a fost un geniu, — noțiune așa de elastică și de caprițioasă — incontestabil că a fost un om superior în toată puterea cuvântului, un spirit de elită, de o limpezime de vederi pătrunzătoare și uimitoare prin justețea lor, o inimă nobilă și aleasă, ce stă, în valoare morală, mai presus de faza de evoluție a epocei sale în genere.

E important a caracteriza *melancolia* lui Alexandrescu și a învedere înălțimea lui morală.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

III

Ar fi o greşală a vedea în Alexandrescu un *pesimist*, de felul lui Leopardi. Nu e nici măcar *desperat*, după cum ni-l prezintă Eminescu:

Palid stinge Alexandrescu sfânta candelă a sperării

Nu e adevărat că Alexandrescu «stinge sfânta candelă a sperării». Sufletul bolnav al poetului «Epigonilor» l-a aperceput prin prisma durerilor şi concepţiilor sale proprii. S'a văzut în el, pe sine însuşi.

Negreşit, Alexandrescu vede adânc în jalea nesfârşită a durerilor lumii. El însuşi a fost adăpat din amarele ei unde. Inima lui e rănită. Gândul lui, cu tot umorul vesel şi inteligent, e înnecat în lacrămi, când se uită împrejur la tot ce-l interesează.

Cu toate acestea, chiar dacă uneori ne vorbeşte de lume ca de un *izvor nesecat* de durere, înţelegem că, în definitiv, omul care încă *speră*, care crede în o forţă capabilă de a schimbă, dela un moment la altul, axa lumii morale şi a îndrepta mersul lucrurilor pe drumul idealului, nu poate fi pus alături cu blestemătorii necondiţionaţi ai lumii şi ai vieţii. Concluzia filosofiei lui nu duce la *nirvana*, ca la singura fericire care ne desleagă din robia lanţurilor nenorocite ale existenţei. El nu se

abate descurajat sub greutatea restriştelor de tot felul. Poate încă să zică:

Să stăpânim durerea care pe om supune,
Să aşteptăm în pace al soartei ajutor.
Căci cine ştie oare şi cine îmi va spune
Ce va aduce ziua şi anul viitor?

In el nu s'a stins ideia despre posibilitatea fericirii în viitor.

Mâine, poimâine, poate, soarele fericirii
Se va arăta vesel pe orizont senin.
Binele ades vine pe urmele măhnirii
Şi o zâmbire dulce după-un amar suspin.

Nefericirea nu este dar un product fatal al naturii lucrurilor, nu e ceva inevitabil, şi universal, ci o situaţie trecătoare, un accident. Nu e funcţia normală a lumii, ci o boală, şi încă o boală lecuibilă.

Ceva mai mult, el nu înţelege că *lumea* e nefericită, ci că *el* e nefericit. Restrânge la el şi asupra lui obiectul jalei sale desnădăjduite. «De ce urăşti vieaţa?» (p. 125) întreabă el pe o femeie tânără. Şi nu îi dă dreptul să se plângă, fiind încă aşa de tânără. Cât despre el, dacă e trist, el are de ce să fie. Cauzele întristării sale le pune în încercările amare prin cari a trecut în viaţă.

Eu nu voiu să adaug a ta melancolie,
Să-ţi zugrăvesc *icoana durerii omeneşti*,
Să desfăşor în ochi-ţi a mea copilărie...
. . . . . .

Să-ţi arăt împrejuru-mi un larg cerc de morminte
In care dorm fraţi, rude, părinţi ce mi-am iubit;
Să vezi *ce e durerea*, să vezi d'aveam cuvinte
Când chiar de providinţă nevrând m'am îndoit.

Să vezi apoi în lume cumplită răutate... (p. 125).

Durerile mari ale vieţii lui au fost pierderea celor iubiţi şi răutatea vrăjmaşilor. Pentru un suflet ce debordează de iubire, de simpatie, nici nu pot fi alte lovituri mai zdrobitoare decât a pierde pe cei ce-l iubesc şi a se învârti în cercul urelor nedrepte, mai ales când el însuşi nu poate uri.

Alexandrescu nu urăşte. O singură poezie respiră acest sentiment distrugător: *Adio,* adresată unui consul rus. Şi acolo e mai mult revolta, e sacra indignare a patriotului în contra tiraniei străine. Ura în contra răului moral nu este un sentiment dezgustător. Dar când e vorba de greşelile omeneşti mai comune, datorite educaţiei, mediului social, fatalităţii istorice, cum sunt moravurile politice, deprinderile şi obiceiurile modei, defectele şi apucăturile neraţionale, Alexandrescu le priveşte fără ură, pentru că le înţelege. Iar la stârpirea lor întrebuinţează mijlocul de cauterizare prin ridicul.

Durerea de a fi străin în lume se vede adesea zugrăvită în meditaţiile lui (*Miezul nopţii,* p. 101), precum şi aceea suferită din răutatea oamenilor (*Viaţa câmpenească,* p. 234).

Oricât de sfâşietoare ar fi aceste dureri, ele nu pot contribui la o concepţie pesimistă a vieţii, decât dacă ar fi urmate de concluziile: 1) fiindcă este moarte, viaţa e un rău, şi 2) fiindcă sunt oameni răi în lume, nu pot fi şi buni, nici în prezent, nici în viitor.

La aceste concluzii, oricum s'ar judeca ele din punct de vedere logic, n'a ajuns Alexandrescu.

Din contră, despre *evoluţia morală a omenirii* şi a patriei lui, poetul nu are nici o îndoială. Când, în «Umbra lui Mircea la Cozia», admiră eroismul vremilor de altădată şi scrie:

> Au trecut timpii aceia, timpi de fapte strălucite,
> Insă triste şi amare; *legi, năravuri se 'ndulcesc:*
> Prin ştiinţe şi prin arte naţiile înfrăţite,
> *In gândire* şi *în pace* drumul gloriei găsesc.

Înţelege şi admiră trecutul, cu luptele lui glorioase; dar înţelege asemenea şi laudă măreţia specială a veacului său, întrevede şi arată linia de evoluţie socială, care se desfăşoară către pace şi înfrăţire. Nu deplânge decăderea virtuţilor războinice, când le vede înlocuite cu virtuţile păcii şi ale progresului.

Pentru câţiva răi nu disperează de omenire. E mâhnit de existenţa lor.

> Dar tot se află încă virtuţi, şi viitorul
> In ele se încrede, aşteaptă ajutorul
> Ce îl aduc la naţii bărbaţi mântuitori.

De altfel nu-şi face nici iluzii «asupra repeziciunii progresului şi a schimbării». Tocmai aceasta îl apără de deziluzii şi descurajare. El ştie că omenirea merge mereu spre ideal, dar merge încet. Cât de încet merge omenirea, după părerea lui, se vede din micul termen de zece mii de ani, pe care îl cere, în glumă, cometei anunţate pentru 13 Iunie 1857, termen îndestulător.

> „Să ne'ndreptăm purtarea, să ne spălăm de pete“.

Ştie asemenea foarte bine că şi fabulele şi satirele lui n'au un efect imediat, văzut cu ochii.

> De când lumea e lume, ce carte omenească
> Putu de fapte rele pe oameni să oprească,
> Tiranilor să 'nsufle a patriei iubire,
> Pe cei fără de suflet să-i facă cu simţire,
> Pe toţi să-'i îndemneze cu cinste să trăiască
> Şi câţi judec' poporul să nu-l năpăstuiască?
> Cânte lupii şi urşii în pilde cât le place.
> Omul îşi caută treaba şi tot ce-a 'nvăţat face,
> Poveţele sunt vorbe, dar fapta e departe,
> Şi prea puţini urmează morala dintr'o carte.

Nu crede însă nici că scrierile sale nu au absolut

nici un efect educativ. Dacă n'ar fi decât acei puţini, prea puţini, cari urmează morala dintr'o carte şi tot vorba lui nu e zadarnică.

Mai mult decât în efectul vorbei, el crede însă, neapărat, în acela al faptei; şi fapta cea mai efectivă e cea mai crezută, iar fapta cea mai crezută şi mai reală este *jertfa*. «Şi mă gândiam, zice el, privind «Mormintele dela Drăgăşani».

> Şi mă gândiam l-aceia ce umbra-i învăleşte,
> La Grecia modernă ce ei au spirjinit;
> Căci jertfa pentru naţii la cer se primeşte,
> Căci sângele de martiri e plantă ce rodeşte
> Curând, târziu, odată, dar însă nelipsit!

Nici de *vieaţă* nu are el o idee preconcepută, n'o judecă, în mod absolut şi de mai înainte, ca rea. Când vede o tânără femeie că plânge, că-şi blestemă vieaţa, că doreşte să nu mai fie, el nu-i dă dreptate, nu-i zice, cum i-ar zice un pesimist: «eşti d'abia la începutul durerilor, aşteaptă să vezi mai încolo; până aci n'a fost nimic. Dacă ai curaj însă, mai bine ai face să treci mai degrabă în *Nirvana*». El nu-i spune astfel de orori, nu; ci o mustră

> Tu n'ai deşertat cupa ce încă este plină:
> Tu nu ştii de-ţi păstrează *otravă* sau *nectar*. (p. 125).

Ea suferă; nu e nimic; e ceva trecător. Şi apoi nu trebue numai decât să se aştepte omul numai la fericire, natural că vor fi şi zile triste.

> Desăvârşitul bine nu-l poate avea pământul.
> Ce mări fără talazuri, ce inimi fără chin?

Aşa limpede vedere în soarta omului e o lumină pentru minte, o mângâiere pentru suflet. A nu insufla nici disperare, înnegrind peste măsură perspectiva

vieţii; a nu da nici speranţe deşerte, promiţând o vecinică fericire fără nori, este a pregăti, în adevăr, pentru vieaţa reală, a adapta spiritul şi inima la condiţiile vieţii pământeşti. Virtutea, care isvorăşte din această atitudine înţeleaptă faţă cu relele inevitabile ale vieţii, nu e alta decât *resemnarea.*

E unul din semnele de forţă ale acestui mare suflet că a fost în stare să ajungă la această concepţie. A te împăca înţelept cu soarta, a şti să priveşti cu ochi resemnaţi tot răul ce se leagă în mod inevitabil de un bun mai mare, — de vieaţă, bunioară, — toate suferinţele ce derivă în mod necesar din legile fireşti ale condiţiilor de existenţă, este a te ridica la cea mai înaltă poziţie filosofică d'asupra fenomenelor vieţii, a da dovadă de incontestabilă maturitate intelectuală şi de curaj sufletesc. La ce ar folosi o revoltă zadarnică în contra unor dispoziţii supraomeneşti, independente de voinţa şi de sforţările noastre cele mai uriaşe? La ce ar folosi să ne ridicăm, bunioară, împotriva legii gravitaţiunii, care ne pricinueşte adesea căderi şi lovituri dureroase? Cum judecăm noi revolta copilărească a lui Xerxe, care a pus de a bătut marea cu nuele pentru că i-a înnecat corăbiile?

E păcat că Gr. Alexandrescu nu ş'a putut susţine această înaltă poziţie sufletească în toate punctele ei de atac. Nu e vorbă, curajul lui a slăbit într'o chestiune în care şi cel mai tare suflet slăbeşte. Dintre dispoziţiile firii, cu una nu se putea împăca dânsul, mai ales aceasta îi făcea să-i sângere inima, să i-se întunece orizontul vederilor, să se îndoiască de bine, de vieaţă, de D-zeu: *Moartea!*

O, să nu-i vorbiţi de această fatală lege a firii. El nu vrea să ştie că, pentru vieaţa totului, moartea este ce este uitarea pentru individ. Câte gânduri,

câte dureri şi impresii n'au trecut şi au dispărut din noi! Şi noi zicem că am rămas aceiaşi, că ducem vieaţa mai departe. Ce ne pasă de uitarea câtorva, ba atâtor fapte sufleteşti? Ce ne pasă de moartea lor, dacă sufletul trăieşte mai departe?

Conştiinţa distrugerii *părţii* poate consola partea cu ideia că *totul* va continua d'a fi? Iată chestiunea, la care Alexandrescu nu se poate învoi a răspunde afirmativ.

Neputinţa d'a admite, ca o necesitate ineluctabilă, şi a primi deci, cu resemnare înţeleaptă, *moartea*, desfiinţarea conştiinţei individuale a omului, — iată marea cauză a celor mai adânci dureri ale lui Alexandrescu, iată ce-l face câteodată a vedea toate lucrurile mai negre decât le ştie singur că sunt.

Când voieşte să zugrăvească «icoana durerii omeneşti», el se gândeşte să-şi arate «un larg cerc de morminte în care dorm fraţi, rude, părinţi». Enumerându-şi fiinţele lubite, câte i-a răpit lui moartea, el te priveşte în ochi, spre a-şi vedea uimirea compătimitoare, zicându-şi:

> Să vezi ce e durerea, să vezi d'aveam cuvinte,
> Când chiar de provedinţă, nevrând m'am îndoit.

Dacă revolta în contra morţii l-a adus în stare pe el, suflet credincios, să se îndoiască de D-zeu, să devină uneori ateu, cum să nu admitem că durerea pricinuită de această lege nemiloasă a firii l-a putut face câte-o dată să se îndoiască şi de soarta şi fericirea omenirii şi să vadă totul în doliu?

Astfel ies din inima lui uneori oftări sfâşietoare. Gândirile din unele strofe, dacă le-am ceti isolat, în afară de totalitatea operii lui, ne duc aproape sigur la concluzia că poetul era un desperat, un

pesimist. Strofe de felul acesta găsim mai ales în poezia intitulată *Meditaţie* (p. 87.)

Citez două:

A, întorcând privirea spre vremile trecute
Şi ne'ncetat pământul văzându-l pustiit,
Văzând tot aste rele, tot zile neplăcute,
De *soarta omenirii din suflet m'am mâhnit!*

. . . . . .

Dacă în cartea soartei omu-ar şti să citească,
Să-şi afle fieş-care grozavul viitor,
Cine-ar mai vrea, stăpâne, aicea să trăiască,
Când *lumea e* de *chinuri nedeşertat isvor?*

Ar fi cel puţin tot aşa de injust a trage de-aci concluzia că Alexandrescu a fost pesimist, că credea în nefericirea organică şi nelecuibilă a lumii, pe cât ar fi de injust a-l socoti ateu, pentru unele şovăeli în credinţa lui, pe ici pe colo. Secretul şi motivul posomoritelor gânduri de mai sus îl găsim îndată ce, în loc de-a le considera izolat, le punem în legătură cel puţin cu începutul poeziei. Poetul se află înaintea unui frumos apus de soare de toamnă. Frunzele galbene, semănate pe dealuri, îi aduc în suflet un roiu de idei triste. De-odată căderea acelor frunze moarte îl face să se gândească la sfârşitul vieţii omeneşti.

O, cum vremea cu moartea cosesc fără 'ncetare!
Cum schimbătoarea lume fugind o re'nnoiesc!
Câtă nemărginită pun ele depărtare
Intre cei din morminte şi-aceia ce doresc!

Unde atâţi prietini plăcuţi din tinereţe?
Unde acele fiinţe cu care am crescut?
Abia ajunşi în vârsta frumoasei tinereţe,
Ca ea, fără-a se întoarce, şi dânşi au trecut!

Iată vechia şi cea mai adâncă rană deschisă! In aceste dispoziţii sufleteşti, contemplând câmpia Brăilei, teatrul luptelor eroice, el vede ca o zădărnicie copilărească totul: gloria, mărirea, căutarea fericirii. Totul e negru înaintea lui. La ce bun toate dacă murim? iată ce reiese la fiecare rând din amarele lui versuri.

Marea nenorocire a lumii, e moartea. Mai e una: răutatea omului; dar răutatea e trecătoare. «Legi, năravuri se 'ndulcesc». Moartea însă este eternă.

Dacă ne gândim bine, nu vedem oare, tocmai în acest pasionat regret al morţii, o probă că Alexandrescu numai pesimist nu era? De ce ar deplânge el moartea, dacă ar crede că vieaţa este un rău, că nu merită a fi trăită? Pesimiştii, de altfel din simpatie pentru omenire, ar voi distrugerea ei, — simpatie patologică şi deplasată, nu e vorbă. Dar ei sunt consecvenţi. Vieaţa este o nefericire. Ce probă mai mare de prietenie adevărată pentru cineva, decât a-l scăpa de nefericire, sau a-i arăta calea ce l-ar putea duce la acest rezultat?

Alexandrescu regretă că viaţa are sfârşit! Cum ar putea fi el pesimist?

IV.

Nu, Alexandrescu, este numai trist, mâhnit, şi anume pentru viaţa *lui,* nu pentru viaţa în genere; pentru soarta *lui,* nu pentru soarta lumii.

Unul din punctele, cari arată superioritatea sufletească a lui Alexandrescu, este putinţa d'a deosebi şi d'a menţine deosebirea între aceste două idei. Una este viaţa şi fericirea lui, alta este viaţa şi fericirea lumii în genere. El ştie că soarta nu i-a hotărît o viaţă fericită, *lui;* dar crede că pentru omenire s'a hotărît ca, mai curând sau mai târziu, lucrurile să se schimbe în bine. In aceeaşi carte, unde stă scris destinul lui amar, stă scris un viitor mai bun pentru lume. Tăria sufletului lui Alexandrescu stă tocmai în rezistenţa la pornirea obicinuită d'a confunda soarta lumii cu a noastră, d'a vedea totul prin stările noastre de durere sau de veselie; şi de-a crede că toate sunt negre, pentru că sufletul nostru e trist; şi toate sunt îmbrăcate în zâmbet, pentru că în inima noastră râde fericirea. In astă greşală cad mulţi, şi dintre cei mai mari.

Aşa în «Anul 1840», pe care îl credea mântuitorul lumii, el zice, comparând soarta sa cu a omenirii:

Puţine aş vrea, iubite, din zilele-mi perdute,
Zile, ce'n veci nicicie 'şi-iau repedele zbor;

Puţine suvenire din ele am plăcute:
A fost numa'n durere varietatea lor.

Prin urmare, experienţa trecută l-ar face să nu mai aştepte, să nu mai spere nimic.

Dar pe tine, an tânăr, te văz cu mulţumire,
Pe tine te doreşte *tot neamul omenesc!*
Şi eu sânt mică parte din trista omenire,
Şi eu a ta sosire cu lumea o slăvesc.

Nu pentru el, nu pentru binele său propriu îl aşteaptă.

Eu nu îţi cer în parte nimica pentru mine.
Soarta-mi cu a mulţimii aş vrea să o unesc.
Dacă numai asupră-mi nu poţi s'aduci vre-un bine
Eu râz de a mea durere şi o disprețuesc.

Iar explicarea marei puteri de rezistenţă a sufletului omenesc la apăsarea vieţii, Alexandrescu o găseşte în o lege de o însemnătate capitală, legea *obişnuinţei,* pe care o formulează atât de exact în strofa următoare:

După suferiri multe inima se 'mpietreşte;
Lanţul, ce 'n veci ne-apăsă, uităm cât e de greu;
Răul se face fire, simţirea amorţeşte,
Şi trăiesc în durere ca 'n elementul meu.

Este foarte adevărat că aceiaşi situaţiune prelungită îşi pierde efectul asupra sufletului. Legea obişnuinţei se adevereşte dela cele mai simple sensaţii până la sentimentele intelectuale superioare şi complexe.

Dacă temperatura unei ape, în care ne cufundăm corpul, nu este dela început prea caldă, încât să n'o putem suferi deloc, simţul pielei se obişnueşte aşa de bine cu dânsa, încât ne trebue să facem mişcări spre a-i percepe gradul de căldură, chiar când termometrul dovedeşte că ea a crescut. Dacă

avem în casă, în perete un tablou, fie chiar cap de operă al lui Rafael, efectul lui estetic asupra noastră nu creşte ci scade din zi în zi, până ajungem să nu-l mai băgăm în seamă. Omul, care credea că va pieri dacă şi-ar pierde vreodată averea sau rangul, continuă a trăi mai departe sărac, simplu muritor, deprinzându-se a face singur lucrările cerute altădată dela servitorii săi. Omul, care a pierdut atâtea şi atâtea fiinţe iubite, încât împrejurul lui îţi arată «un larg cerc de morminte», se obişnueşte cu lipsa lor, şi între două înmormântări, tot mai poate zâmbi şi spune o vorbă de spirit, o glumă veselă.

Moartea durerilor stă tocmai în prelungirea lor; obişnuinţa le taie efectul. Fericită prevedere a naturei! Ea a pus în om supapa de siguranţă împotriva unei presiuni prea mari a soartei. Alcătuirea firii noastre, departe de a duce la concluzia că din ea se produce în mod necesar durerea, ne duce mai degrabă la constatarea pozitivă că dânsa e înarmată din capul locului cu mijloace de apărare în contra relelor acestui accident întâmplător al vieţei. Natura însăşi combate o concepţie pesimistă a existenţei.

Şi ce e mai important pentru cazul de faţă, Alexandrescu e conştient de legea psihologică în care se formulează dispoziţia biologică de asigurare în contra pericolelor durerii. El ştie perfect de bine că «răul se face fire, simţirea amorţeşte».

Fireşte că legea obişnuinţei e tot atât de justă şi pentru plăcere, ca şi pentru durere. Ea nimiceşte efectul oricărei stări emoţionale prelungite. Sufletul, în curgerea lui perpetuă, nu se poate opri mult timp asupra unei stări. E ca râul care-şi rostogoleşte tot mereu, fără repaus, undele sale către mare şi linia lui de curgere este restrânsă în o albie mărginită de o parte şi de alta de un grad

de plăcere, necesar vieţei, şi de un grad tolerabil de durere. Când valurile vieţii se umflă şi cresc, ele bat cele două maluri, ale plăcerei şi durerei, când într'o parte când în alta, după cum suflă vântul soartei. Scos din nivelul obişnuit al curgerii lui, râul sufletului nostru tinde a reveni la matca sa liniştită de toate zilele. Talazul, ridicat ori spre durere, ori spre plăcere, e tras de gravitaţiunea echilibrului normal al vieţii, şi el se lasă treptat, treptat, în limitele nivelului desemnat de albia râului nestatornic, care-l răpeşte şi-l duce în fuga cursului său mai departe.

Numai variaţiunea combate şi învinge efectul obişnuinţei. Variaţiunea e calitatea cea mai legată cu firea vecinic schimbătoare a vieţei sufleteşti. Ea se resimte ca o trebuinţă. Fără dânsa sufletul se îneacă. *Mai departe şi altceva!* iată strigătul de alarmă al agoniei sale în lanţurile immobilităţii. Mai departe şi altceva! Ce-mi pasă dacă mai departe va fi o durere, sau dacă altceva va fi o stâncă. Între două morţi prefer pe cea mai puţin inferioară. E o moarte a inacţiunei, a plictiselei, a vegetării, şi alta a mişcării, a vecinicei nestabilităţi, a varietăţii continue. Cea dintâi e o moarte proastă, de plantă adormită. Mai bine a doua. Şi dacă duce la durere? O, am legea obişnuinţei. Şi dacă duce la nimicire? Ştiu că nu sunt etern. Mărimea vieţii se măsoară după mulţimea şi varietatea stărilor sufleteşti. Înainte şi mai departe! «Viaţa nu stă în zile», zice Gr, Alexandrescu (pag.94).

Viaţa poetului nostru n'a fost variată decât în dureri. Aşa ne spune el. Noi n'o cunoaştem, nu putem susţine cu dovezi afirmaţia lui. Trebue să-l credem. Ce amară trebue să fi fost o viaţă care n'a variat decât în dureri! Variaţia ascute percepţia! De aceea este el desgustat de viaţă. De aceea nu mai cere el nimic dela soartă pentru sine. Dar

cere şi aşteaptă pentru omenire, pe care o iubeşte aşa de mult.

Binele omenirei îl aşteaptă însă dela soartă. E fatalist.

> Să aşteptăm în pace al soartei ajutor.
> Căci cine ştie oare şi cine îmi va spune
> Ce-o să aducă ziua şi anul viitor?

Dintr'o zi în alta, dintr'un an în altul se poate să se întâmple marea schimbare spre fericire, visată de lume şi desigur hotărîtă de soartă. Căci soartea nu este ceva orb şi inconştient, ci este voinţa şi puterea lui D-zeu. Increderea în bunătatea lui D-zeu, e încrederea în propăşirea şi fericirea viitoare a lumii. Fatalismul lui este, dacă nu optimist, — căci răul actual se recunoaşte, în ori-ce cas însă *meliorist,* căci speră în *mai bine.*

Comparat din acest punct de vedere cu Eminescu, e în o privinţă inferior, în alta superior. Inferior ca concepţie teoretică a lumii: admite intervenirea unei voinţi extra-mundane în lanţul cauzal al fenomenelor. Eminescu e din contră îmbibat de credinţa în cauzalitate, alunecând chiar, pe urmele lui Schopenhauer, până la fatalismul cosmologic. Nimic nu se schimbă de nimeni din ordinea prestabilită a lumii. Din germen, din prima formaţie şi din prima mişcare a universului au fost predeterminate toate evenimentele. Istoria lumii ar fi putut fi prevăzută şi scrisă de pe atunci de un ochiu a toate văzător, de un spirit omniştient, după cum obiectiv ea a fost *înscrisă* în constituţia lumii.

Dar din acest fatalism cosmologic, obiectiv, iese, pe de altă parte, inferioritatea morală a lui Eminescu faţă cu Alexandrescu. Alexandrescu speră, crede în mai bine. Eminescu stinge orice speranţă. Datele immutabile ale naturei sunt premisele lo-

gice ale unei conclusii practice din cele mai dez-lante. Din rădăcină, lumea e otrăvită; fructul ei amar e durerea.

Ce consolare ne mai poate da un suflet de filosof, care ne zise: *nu spera?* Numai una; adăogând: şi *nu ai teamă.* («Glossa»). A primi totul cu resemnare, iată ce ne mai rămâne ca ultim refugiu, în ruina totală a credinţelor de îndreptare. E tocmai cum ai zice unui condamnat la moarte: *Curaj!* E şi acesta un semn de simpatie, care nu poate veni dela un gâde!

Iubirea lui Alexandrescu de omenire reese din toată opera lui. Se uită pe sine când e vorba de totul genului omenesc din care şi prin care trăeşte. Se uită pe sine chiar în raporturile cele mai personale şi mai intime ce poate avea sufletul nostru. E caracteristic din acest punct de vedere *raportul său către cele două mari puteri cârmuitoare ale vieţei lui: către Dumnezeu şi către dragoste.*

E afară de or-ce îndoială, mai întâiu, că Alexandrescu e teist. Crede în o putere supranaturală care cârmueşte totul. Concepţia lui despre puterea creiatoare seamănă însă a *panteism.*

In *Rugăciunea* (p. 37) zice, vorbind de D-zeu:

Cunosc eu toate aceste şi văz cu 'ncredinţare
Că'n fapta cea mai mică şi 'n lucrul cel mai mare
De o potrivă eşti.
. . . . . .
Cu tunetul din ceruri tu ocoleşti pământul,
Infloreşti cu natura şi rescoleşti cu vântul.
Eşti viaţa ce ne-ai dat.

Dar oare-care personalitate par-că tot are această «putere fără margini», care «înfloreşte cu natura», «se confundă cu tunetul şi cu vântul», se află «în fapta cea mai mică şi 'n lucrul cel mai mare», şi este «însă-şi viaţa» ce ne-a dăruit.

Personalitatea «stăpânului nostru» reiese din faptul că lumea e făcută de el după un vecinic plan (pag. 37), ceia ce presupune o inteligenţă.

Şpinoza, genialul filosof al panteismului, identificând pe D-zeu cu natura, cum pare că face şi Alexandrescu, trăgea d'aci ultima concluzie: tăgăduia «totului» o personalitate care ar fi în stare să lucreze conform unor scopuri, deci după un plan.

Afară de inteligenţă, natural că unei fiinţe creatoare trebuie să i se admită şi sentiment. Altfel personalitatea e incomplectă. Ultimele două atribute psihice i se recunosc în faptul *Rugăciunii* ce i se adresează, ori-care ar fi obiectul rugăciunii.

Din însăşi simpla împrejurare că se adresează cineva stăpânitorului cu o rugăciune, se presupune credinţa că acel stăpânitor se poate îndupleca uneori, prin urmare că poate avea *milă*.

In sistemul cauzalităţii ştiinţifice şi în sistemul spinozist, rugăciunea n'are nici loc, nici sens. In locul lui *ora* vine *labora*.

Ce ne interesează însă mai mult, este tocmai *ce cere* Alexandrescu în rugăciunea sa către cârmuitorul lumii. Un alt credincios, cu aspiraţii mai puţin ideale, când ar îngenunchia să se roage către Atotputernicul, ar cere de sigur ceva de folos pentru el sau pentru ai săi; ar cere pâinea de toate zilele; ar cere succese în luptele sale cu oamenii, cu nevoile vieţei; ar cere noroc, putere, glorie, mărire, avere; ar cere sănătate, prelungirea vieţei, poate chiar câştig la lotărie, sau la joc de cărţi, ar cere, să zicem, o moarte liniştită, dacă nu, mai de grabă, o dragoste norocoasă sau o căsătorie cu bună zestre.

Ce cere Alexandrescu?

El cere (vezi *Rugăciunea* pag. 36) calităţi cari l-ar face destoinic a contribui la fericirea lumii.

Fă ca în totdeauna pe-a virtuţii cale
Să merg necontenit,
Dreptatea să o ştiu.
Conştiinţa să-mi fie cereasca ta povaţă.
Fă să doresc de obşte al omenirii bine.
La oameni adevărul să-l spun fără sfială.
De cel ce rău îmi face, de cela ce mă'nşală
Să nu-mi răsbun eu.

Să ne amintim şi de frumoasa strofă din cele adresate *anului 1840:*

Eu nu-ţi cer în parte nimica pentru mine.
Soarta-mi cu a mulţimii aş vrea să'mpărtăşesc.
Dacă numai asupra-mi nu poţi s'aduci vr'un bine,
Eu râz d'a mea durere şi-o despreţuesc.

El nu se adresează lui D-zeu ca la un vechil obligat a-i procura lui tot ce-i trebuie, ci ca la adevăratul ziditor şi cârmuitor al *lumii*, ca la părintele *omenirii*. Ii cere să-i dea puterile necesare de a fi cât mai folositor oamenilor.

Dar aici raportul e de natură ceva mai intelectuală, mai abstractă, mai rece. Să considerăm însă *raportul lui către orbitoarea putere a dragostei*. Nici aici Alexandrescu nu-şi uită datoriile sale către omenire. E un punct principal şi demn de relevat. Puterea de iubire a lui Alexandrescu e mare. Când iubeşte — şi asta se întâmplă nu odată — iubeşte cu patimă. Toate instinctele vieţii se deşteaptă, strigă în inima lui. E o captivitate sufletească.

Când priveşti pe Alexandrescu prin partea creaţiunei lui intelectuale din *Epistole, Satire* şi *Fabule*, nu te-ai aştepta să găseşti în el pe omul cu inimă aşa de adânc iubitoare. Tocmai asta e una din caracteristicile marelui suflet echilibrat al poetului. Inima lui e la înălţimea minţii. Pe cât e de inteligent, pe atât e de sentimental. Desvoltarea forţelor lui sufleteşti nu este unilaterală, ci armonică.

V

Cuprinsul emoţional al operei lui.

Până aci am privit mai mult raportul intelectului lui Alexandrescu faţă cu unele din problemele mari ale vieţii şi ale lumii; să ne coborâm acum ceva mai mult în adâncimile acestei personalităţi, şi să aruncăm o privire în taina vieţii lui emoţionale, atât cât a voit, sau mai bine a fost nevoit să ne arate din dânsa.

Cu oarecare tremur sufletesc de pietate descindem în sanctuarul, unde stau îngropate, ba nu, unde trăiesc încă, trăiesc şi plâng, atâtea visuri amăgite, speranţe deşarte, dureri nemângâiate, iubiri ucigătoare. Catacombă sufletească, unde răsună voci grave, ca din adâncul naturei lucrurilor, şi ne vorbesc de patrie, de omenire, de dreptate, şi mai ales de iubire.

Cu o sfântă înfiorare de simpatie omenească şi de respect trebuie să se atingă cineva de emoţiile desvelite şi încremenite în operile marilor suflete, cari s'au îndurat să deschiză omului misterul vieţii lor interne.

Rolul mare ce a jucat iubirea în viaţa sufletească a scriitorului nostru merită să ne oprească mai mult atenţiunea. Ea dă lumină asupra producţiei lui artistice şi asupra caracterului acestor produc-

ţii. Când vom vedea cât de încătuşată era simţirea lui în lanţurile pasiunei, şi vom vedea că totuşi el era în stare să lupte împotriva patimei şi să se gândească la datoriile lui către omenire, vom înţelege de câtă abnegaţie era capabil acest suflet şi ce ideie înaltă îşi făcea de scopul vieţei omeneşti.

E necesar să ne aruncăm ochii în treacăt asupra întregului cuprins al *Meditaţiilor*. Cea mai mare parte se referă la sentimentul lui de dragoste.

Constatăm un lucru ciudat, dacă nu va fi fost intenţionat de poet. Însăşi *succesiunea subiectelor* tratate în colecţiunea lui de *Meditaţiuni* ne dă ideia diferitelor dispoziţii sufleteşti, cari s'au urmat ca valuri de emoţiuni şi au făcut să se reverse, în înflăcăratul limbaj al poesiei, sbuciumul vieţei lui interne, atât de agitate.

Poeziile lui sunt par-că dinadins aranjate ast-fel, ca să dea cititorului impresia unei autobiografii intime din cele mai mişcătoare.

Fluxul emoţional aci se ridică până la înălţimile iubirii de omenire, de patrie, şi aci se adânceşte în vultorile pasionate ale dragostei, aci se răslăţeşte în sărituri sburdalnice şi repezi peste întinsul ridiculului omenesc, izbind, surpând, răsturnând.

E interesant a urmări în carte dispoziţia acestor diferite stări sufleteşti, ca nişte stratificaţiuni de geologie psihică a unei vieţi dispărute. Nu doară că ele s'au succedat întocmai în această ordine în totalitatea lor, după epoce sau perioade din viaţă. Ele împart şi caracterizează mai de grabă diferitele momente parţiale şi faze din viaţă, decât viaţa însăşi, în totalitatea ei. Ele sunt stratificaţii, cari se repetă şi se întretaie în tot decursul existenţei, de sigur când într'o ordine când în alta. Involuntar poate că poetul le-a cules şi clasat,

aşezându-le într'o ordine fixă, reprezintând probabil pe cea mai obişnuită în sufletul lui.

Cartea lui s'ar putea împărţi, după subiectele tratate, în mai multe părţi.

1. — In partea întâia, care ţine cam până pe la pag. 49, inima poetului e preocupată de adânca problemă a fericirii şi soartei omului în genere,— a omenirii ca unitate colectivă, — şi în special a patriei.

După-ce în faimoasa şi splendida sa meditaţiune filosofică asupra anului 1840, aruncă o privire înaltă şi dornică asupra viitorului omenirii, privire melancolică, dar inspirată de credinţa în mai bine; după ce îşi întoarce ochii îndărăt către trecutul patriei, şi contemplă plin de mândrie, prin panorama măreaţă a mânăstirilor *Dealului, Coziei, Tismanei,* strălucirea timpilor eroici ai României; după-ce rătăceşte pe mormintele vitejilor greci dela Drăgăşani, stabilind legătura tainică între bărbătescul curaj desvoltat de acele jertfe ale patriotismului şi între localităţile cari au răsunat şi altă dată de gloria victoriilor şi de sgomotul armelo române; după-ce într'o *impresiune* de o putere electrică rară, cântă în versuri admirabile, vibrătoare de emoţie comunicativă, falnica înfăţişare a oştirii române dela 1846, *Alexandrescu* îşi îndreptează sufletul către pacinicile meditaţiuni ale credinţei şi pietăţii.

Aci îngenunchiat în profundă *rugăciune*, căzând în o meditaţie comparabilă, prin înălţimea gândirilor şi sentimentelor, cu cele mai frumoase imnuri de religiositate morală; aci gânditor şi trist înaintea unei *candele* sfinte, destăinuindu-şi durerile şi desiluziile intime, ascunse de ochii oamenilor, Alexandrescu se ridică în sferele mai liniştite şi mai senine ale reflexiunii filosofice, devine mai obiectiv, mai imper-

sonal, revine par-că la punctul cu care a început, la problemele universale ale omului în genere.

Între poezia *Rugăciunea* şi *Candela* găsim *Ucigaşul fără voie,* cea mai obiectivă şi mai puţin personală din toate poeziile cuprinse până aci în cercul *Meditaţiunilor.* Mai departe vom da peste alta, de acelaş fel, *Câinele soldatului,* pusă de asemenea la locul său. Nicăieri nu şi-ar fi găsit mai bine locul *Ucigaşul fără voie,* decât aci, dacă nu voim să pedantizăm şi să cerem a o fi găsit după *Candela.*

2. — De aci intrăm în partea II, în *regiunea dragostei.*

Urmărind cu băgare de seamă peripeţiile desfăşurate, nuanţarea fazelor de evoluţie a sentimentului, se schiţează astfel o psihologie a iubirii— a iubirii lui Alexandrescu.

Furtunoasele sbuciumări dureroase ale pasiunii se anunţă prin un senin din cele mai amăgitoare. E ca acele frumoase apusuri de soare, cari, pentru cunoscătorii cerului, sunt semne de vijelie apropiată.

Când vedem pe Alexandrescu, în poezia *Frumuseţea,* filosofând asupra farmecelor femeei, în faţa D-nei ***, noi, cari ştim mai dinainte, ce urmează mai departe în volumul său, ca oglindire a celor petrecute în sufletul poetului, ne înduioşăm de milă şi ne vine totodată a zâmbi fără voie, cu acel zâmbet şiret al experienţei prevăzătoare, provocat de naivităţile simple ale unui copil, atras în cursă de ademeniri pe atât de vechi, pe cât de sigure.

Ce este frumuseţea? se întreabă el, analizând în minte graţiile încântătoare ale unei doamne. In credinţa poate că nu face decît psihologie experimentală, că-şi mulţumeşte numai trebuinţa de a înţelege, el lasă a-şi produce asupra sa efectul de înrîurire fie-care din elementele alcătuitoare

ale acelui complex de calităţi numit frumuseţe: dulceaţa, tinereţea, blîndeţea, eleganţa, chipul ei ca un crin,

Inima ei, o liră,
Cuvintele ei, şoapte ce 'n inimă răsun.

. . . . . .

Şi flăcăra privirii,
Şi graţia zâmbirii
In ochii ei se joacă, pe buze-i locuiesc.

. . . . . .

Un dar, ce nume n'are
In lumea muritoare,
Mişcările-i insuflă, în umbletu-i îl vezi.

Se pare că aceste însuşiri drăgălaşe, trecând prin spiritul analitic al poetului filosof, s'au prins de inima lui or i-au luat ceva din suflet. Când cercetarea rece a încetat, o tulburare din ce în ce mai înteţită se stârneşte şi se propagă până în adâncimile fiinţei lui simţitoare.

E destul a citi titlul câtorva din poeziile ce urmează după *Frumuseţea:* «Prieteşugul şi amorul», după care vine «Suferinţa», apoi deja ceva tragic: «Nu, a ta moarte...», apoi semnul luptei şi al chinurilor iubirii în «Când dar o să guşti pacea...», etc. In aceste titluri avem un crescendo de pasiune. Pe treptele lor ne urcăm, sau mai just, ne coborîm tot mai mult în vâltorile smuciumului unui suflet prins de vârtejul ameţitor al patimei, din lanţurile căreia se luptă să scape.

Il vezi mai în âiu jucându-se ca un copil cu primejdia pe marginea prăpăstiei. Râde, uitându-se până în fundul ei; se preface a cădea, face haz de teama altora. Pe nesimţite însă ameţeala îl apucă, şi, închizând ochii, ca într'un vis, se aruncă în jos, cu capul înainte, ne ştiind ce face, unde se

află, ne mai putând rezista setoasei atracţiuni a abisului întunecos.

După ce a făcut speculaţiuni asupra frumuseţii, iată-l jucându-se cu focul în *Prieteşug şi amor*. E de toată frumuseţea limbagiul seducător, sofistica încântătoare a versurilor, prin cari poetul caută a convinge pe *Emilia* că patima nu e aşa de cumplită, cum se pare ei, şi că a iubi numai *prieteneşte* nu face de nişte inimi tinere, ci de suflete îmbătrânite

Când din hora încântată
Ce viaţa ta cuprinde
Cu o faţă întristată
Graţiile s-or desprinde ;
Când odată şi-o lua sborul
Tinereţe, bucurie, —
De-i pofti, atunci amorul
L-om numi o nebunie :
Ţi voiu fi prieten, frate,
Ţi voiu fi orice îţi place,
Şi de lume şi de toate
Împreună ne-om desface.

Dar acum e tocmai timpul dragostei adevărate, înfocate. Emilia se sbate, se opune ; găseşte argumente, se apără, discută, nu e aşa lesne crezătoare, nu vrea să-şi lase inima în prada unei iluzii trecătoare. Sceptică, sau rafinată, sprijinindu-şi îndoielile pe experienţa altora, poate chiar pe a sa, Emilia îi şopteşte sfioasă şi ispititoare :

... este trecătoare
Flacăra cea arzătoare !

Nu, nu putea să iubească atunci acela care găseşte în mintea sa un răspuns aşa de scânteietor de logică mefistofelică, aşa de isteţ în comparaţiuni amăgitoare, de o rafinărie aşa de gingaşă,

plină de spirit, de curtenie şi de cuvinte frumoase.

Zici că este trecătoare
Flacăra-i cea arzătoare?
Şi ce nu e trecător?
După vara cea bogată
Vine iarna 'ntăritată,
Bate vânt îngrozitor.
Trandafirul din grădină,
Înflorit de dimineaţă,
Zace veşted pe tulpină
După ziua de viaţă.
Dar căci iarna şi durerea
Sunt condiţia vieţii
Trebuie să las plăcerea,
Bunurile tinereţii?
Căci zâmbirea-ţi graţioasă
Vremea o să ţi-o răpească
Trebuie, cât eşti frumoasă,
Nimeni să nu te iubească?
Aşa, cum miroşi o floare,
Care trece, care moare,
Care mâne n'o găseşti?
Primăvara a ei zâmbire
De ce 'nvie-a ta simţire?
Iarna nu ţi-o închipuieşti?
O, ascultă-mă, dorită,
Scumpă, dragă Emilie!
O zi bună, fericită,
E o parte din vecie!

Par'că vezi în colţul gurei surâsul şiret al seducţiunii încântate de elocvenţa ameţitoare a dorinţei. Cea-ce vrea el, nu e patima cu tot lanţul de suferinţe. El vrea doară «o zi bună, fericită», Nu asigură de fel pe Emilia de trăinicia dragostei sale. Din contră, o pregăteşte dela început pentru o repede schimbare; îi arată că toate trec şi că valoarea lucrurilor nu

stă în durata lor vecinică, ci în farmecul ce ne proçură Nu mai încape îndoială că poetul nu iubeşte încă, voieşte numai să petreacă. Se joacă însa un joc periculos.

Nu mai departe decât în poesia următoare «Suferinţa», scena se schimbă.

Ce deosebire în mina şi limbajul poetului! Posomorit, cu capul plecat sub greutatea unor gândiri apăsătoare, el păşeşte, cu sufletul rănit.

> Imi place a naturei sălbatecă mânie,
> Şi negură şi viscol şi cer întărâtat,
> Şi tot ce e de groază, ce este'n armonie
> Cu focul care arde în pieptu'mi sfâşiat.

Otrava iubirii, aşa de dulce la gust, şi-a făcut efectul, a pătruns la inimă. Frigurile încep. E o adevărată jale când pătrunzi cu tot dinadinsul cu ochiul simpatiei în svârcolirile dureroase ale acestui mare suflet încleştat de miile ghiare de flăcări ale patimei.

Dragostea, care zâmbia aşa de dulce, aşa de blând şi de drăgălaş în ochii frumoşi ai Emiliei: dragostea, care sfioasă, ca o sensitivă, şi ruşinoasă ca o madonă; abia îngăduia a fi atinsă de departe, cu gândul, — se schimbă de odată, ca prin minune. Poetul o îmbrăţişează, împins de un capriciu trecător, de o dorinţă nebună; şi iat-o prefăcută într'o sălbatecă fiară, lacomă de viaţă, înfigându-şi dinţii, cu nesaţiul unei voluptăţi monstruase, în inima lui.

Poesia iubirii pasionate este în genere poesia durerii. Dar la mulţi acele suferinţe au un timbru de plăcută emoţiune. *Dante* ne spune de *i dolci sospiri*; *Musset* ne asigură că suferinţa lui îi e scumpă (et chère est ma souffrance). La Alexandrescu iubirea e curată tortură, e o frământare groasnică,

sfâșietoare; e o rupere în fâșii a inimii, o ardere de viu a sufletului. Vrea să fugă de el însuși, dar gândul lui propriu îl pândește ca o fiară sălbatecă.

La umbră, 'n întuneric gândirea mi s-arată
Ca tigrul în pustiuri, o jertfă așteptând,
Și prada îi e gata... De fulger luminată,
Ca valea chinuirii se vede sângerând.

Încerce acum soarta să-mi crească suferirea,
Adauge chiar iadul serpi, furii ce muncesc, —
Durerea mea e înaltă ca desnădăjduirea,
E neagră ca și ziua când nu te întâlnesc.

Căci ast-fel e acuma viața-mi osândită:
O lungă agonie în care tu domnești;
La glasu-ți, la privirea-ți simt inima-mi isbită,
Luptându-se 'n convulsii...

O ast-fel de sdruncinare nici nu poate avea parcă alt sfârșit nici altă alinare, decât moartea. Singura-i împăcare cu sine și sfârșitul cel tragic e d'a muri cu credința că a fost iubit.

Să mor dar la picioare-ți, să mor dar de plăcere,
In ceasul cel din urmă s'auz că m-ai iubit.
Să strâng draga ta mână, să simț a ta durere
Vărsându-se asupră-mi ca balsam fericit.

Iată singura-i mângâere. E de o renunțare atingătoare. Pasărea rănită vine să moară la picioarele vânătorului, mulțumită că zărește în ochii lui o lacrimă de compătimire, care cade pe durerea ei mortală ca o binecuvântare supremă. Ast-fel, poetul uită torturi, uită pacea vieței lui pierdută pentru tot-deauna, uită că avea o viață de trăit, un ideal de realizat, un vis de isvodit. Și, pe patul durerii, cere, ca ultimă grație a fericirii, să moară sub ochii

ei, să o vază plângând pentru el, să simtă durerea ei vărsându-se asupra-i ca balsam fericit, şi atuncea sufletu-i să sboare pe buzele ei, să ia un lung, un vecinic sărutat şi să se piardă în sânul eternităţii.

Dar moartea nu vine aşa de grabă, când o chemi. Chinurile lui îi înăspresc gândul; din gura lui ies cuvinte de plângere, cari îsbesc în iubita lui ca în cauza nenorocirii lui ireparabile. Dar ce-i dânsa de vină? Ea se ştie nevinovată. Imputările lui o rănesc. In dragostea lui nemărginită, ar voi s'o vadă poate şi pe ea suferind, ca el. De ce oare întristarea s'o fi luat tot-deauna ca probă a dragostei?

In zadar ochi-ţi arăt iubirea
Ce eşti departe d'a o simţi,
In zadar chipu-ţi poartă mâhnirea,
Umbra durerii ce m'amăgi,
Sub astă mască văz bucurie,
Văz mulţumirea-ţi să pătimesc,
Şi or-ce ai zice, vrei-ca 'n vecie
Ceas de odihnă să nu găsesc.

Atunci, desigur, iubita în desperare şi o fi blestemat viaţa, o fi dorit, o fi căutat moartea. El îi strigă, strivit între două suferinţe:

Nu, a ta moarte nu-mi foloseşte
Nu, astă jertfă eu n'am dorit;
Dă-mi numai pacea care-mi lipseşte,
Pacea adâncă ce mi-ai răpit.

Şi ca s'o mângâie de asprele lui cuvinte, aruncate în toiul luptei şi al durerii, el îi vorbeşte iar de dragoste. «Te iubesc astăzi ca mai 'nainte», îi şopteşte el cu glas înlăcrămat; şi o asigură pentru viitor:

A mea durere trecut nu are,
Ea nici va creşte nici va scădea;
Şi fericirea, dulcea uitare
Ce crezi că 'ncearcă inima mea
E c'acea tristă, vie tăcere
Care domneşte după războiu,
In câmp de groază si de durere.

Urmează după asta un moment de reculegere, dat în bucata cea mai artistic esprimată şi mai înalt gândită din toate poesiile isvorîte din frământările acestei faze de patimă amoroasă.

„Când dar o să guşti pacea, o inimă mâhnită?“, se întreabă el. Aici pornirea lui către cugetare îşi ia din nou avânt. El face negre reflexii asupra cauzelor şi urmărilor iubirii, compară preţul iubirii de femeie cu înălţimea patimilor nobile, ca iubirea de patrie şi de omenire; apoi, revoltat de perderea energiei ce ar fi putut-o jertfi pentru atingerea unor scopuri mai mari în viaţă, face încercări zadarnice d'a rupe lanţurile, şi cade sleit de puteri, rob al farmecului neîndurat.

Toată poezia merită citată şi citită cu atenţiune. Il vezi mai întâi plângîndu-şi inima apăsată de chinurile nesfârşite ale iubirii, apoi căutând a-şi da seama de geneza unui sentiment atât de puternic.

Din cupa desfătării amărăciunea naşte;
Din ochi frumoşi durerea îşi ia al său isvor,
O singură privire viaţa veştejeşte
Cu lanţuri de amor!

Şi aceste mici cauze ce efecte grozave, ce devastări sufleteşti, ce dezastre morale trag după ele!

Amor, care adoarme şi legi şi datorie,
Ce gloria o stânge, ce n'are nimic sfânt:
Antonie jertfeşte a lumi 'mpărăţie
Şi află un mormânt.

Atunci de odată inima lui superioară, în care sentimentul datoriei strigă de sub greutatea pasiunii, tresare ca dintr'un somn muncit de coşmare. O mustrare de cuget severă trezeşte în mintea lui idealurile uitate, ridică de pe ochii lui perdeua ce-i ascundea drumurile largi şi senine ale vieţii morale. Un glas, cu timbru de amic dojenitor, glasul eternelor interese superioare ale omenirii, se aude blajin şi grav,

Nu sunt patimi mai nobile, mai mari, mai lăudate,
Mai vrednici să s-aprindă în inimi bărbăteşti?
Nădejdi, viaţă, cinste, simţirile 'nfocate,
Femeii le jertfeşti?
Crezi tu că pentru tine răsare sau sfinţeşte
Acel uriaş falnic, al zilei domnitor?
La patrie, la lume, la tot ce pătimeşte,
Nimic nu eşti dator?

Aceste strofe, în conexul ce le servea de ecou în sufletul poetului, sunt, după părerea mea, puntul culminant în întreaga desfăşurare palpitantă a tablourilor de stări sufleteşti, cari s'au perindat în vârtejul zgomotos al pasiunei văzute cu atâta putere de observaţie şi descrise cu atâta colorit de Alexandrescu. El a prins aci momentul sufletesc, când patima, într-o clipă de pauză, pare mai lină, cum pare mai potolită mişcarea mării, când talazurile, un minut retrase, le crezi că rămân cristalisate în val înalt şi nemişcător. In acea stare de repaus trecător, mai înainte ca talazul să-şi prăvălească în spume sgomotoase echilibrul său nestatornic, — în pauza acelui scurt moment, când larma asurzitoare a pasiunei se suspendă într'o clipă de tăcută oboseală, — îşi ridică glasul, de regulă, sentimentele apăsate până atunci de greutatea covârşitoare a patimei dominante.

Intre sentimente, cel mai înalt, cel mai nobil,

care înfloreşte în sufletele de elită, este sentimentul datoriei către patrie, către omenire, către „tot ce pătimeşte". Ca sentiment mai superior, el este de sigur mai rar, şi totodată mai lesne de eclipsat şi de suprimat, când învălmăşeala impulsiunilor pasionale mai inferioare, mai legate cu interesele imediate ale vieţei, se îmbulzeşte în sufletul omului. De ordinar, numai când aceste pasiuni egoiste sunt mulţumite, în zile de linişte şi de sărbătoare sufletească, apare, ca un luceafăr timid dintre nori, lumina dulce şi cerească a sentimentului moral, a pornirilor altruiste de justiţie socială şi umanitară. Şi chiar atunci, răsăritul luminei morale nu se face în toate sufletele, nici de o potrivă în acelea unde se iveşte. Cu cel mai mare cuvânt scapără dânsa mai rar, foarte rar, în minute de furtună sufletească, printre norii patimelor deslănţuite de uraganul fie al urei, fie al iubirii. Trebue să stea un om foarte sus pe scara desvoltării morale pentru ca, tocmai în toiul svârcolirilor pasiunii, sentimentul datoriei să găsească destulă putere spre a se face ascultat. Intr'un ast-fel de om, lumina conştiinţei nu mai vine în raze timide dela un luceafăr ce străluceşte în liniştea nopţii, ci dela un soare, destul de puternic câte-o-dată încât să spargă grosimea norilor cari îl ascund,

Ast-fel de om se vede că a fost Gr. Alexandrescu.

Negreşit, nimeni nu s'aşteaptă ca, odată glasul sever al datoriei auzit, vijelia sufletească să se potolească numai-decât. Nu. Un exemplu de această imposibilitate îl avem chiar în Alexandrescu, în poez'a citată. Tocmai recăderea în jalnica sfâşiere a nenorocitei lui iubiri, pune şi mai mult în relief puterea sentimentului superior, care a încercat să lupte cu o patimă atât de înverşunată.

Mai trebue să adaug, firește, că deja patima e, în totalitatea ei, pe cale de scădere, când permite

minţei a-i căuta cauzele, a-i urmări efectele, a-i discuta valoarea morală. Nu e mai puţin însă adevărat că furia ei e destul de mare încă. Strofele ce urmează, după cele citate, par un răspuns al inimei rănite la imputările raţiunii.

Eu lanţurile mele le sgudui cu mânie
Ca robul ce se luptă c'un jug ne-omenos,
Ca leul ce isbeşte a temniţei tărie
Şi geme furios.

Dar rana e adâncă şi patima cumplită,
Şi lacrima de sânge, obrajii mei arzând,
Resfrânge frumuseţea, icoana osândită
Ce o blestem plângând!

O văz ziua şi noaptea, seara şi dimineaţa,
Ca un rănit de moarte simţ în piept un fier greu;
Voiu să-l trag; fierul iese, dar iese cu viaţa
Şi cu sufletul meu!

Fără aceste strofe, fără acest răspuns dureros al pasiunii la glasul datoriei, poezia ar fi perdut din puterea de emoţie estetică tot ce ar fi câştigat poate în seninătate de gândire şi de sentiment pur intelectual. Aci e însă o luptă; efectul tragic iese tocmai din fioroasa rupere a sufletului tras în două părţi de cele două forţe cari-l chinuesc ca nişte spirite vrăşmaşe. Par-că auzim aici dramatica voce a lui Faust: «Două suflete sunt în mine.»

In poezia «Incă o zi cu tine», poetul, pe patul de moarte, îşi ia adio dela lume, dela iubita lui, care pentru el e lumea toată.

Ce frumoase strofe de duioşie concentrată! Iluzia ce au adesea unii bolnavi de-a vedea toate lucrurile din prejurul lor departe, departe şi mici, în fundul zării, o încearcă poetul pe pragul mormântului, când se uită îndărăt la viaţa lui de dragoste şi îşi priveşte iubita.

Întorc acum asupră-ţi privirea-mi dureroasă,
Ca cel din urmă adio la tot ce am perdut.
Din ceaţa veciniciei, stea blândă, luminoasă,
Te văd lucind departe, departe în trecut.

Tot ce o roagă, e să nu-l uite, să-i repete adesea numele în taină.

Căci toată a mea viaţă îţi fu ea închinată,
Căci alt decât iubirea-ţi ea nu avu mai sfânt,
Căci tu eşti încă astăzi dorinţa-mi neschimbată
Şi visu-mi cel din urmă aicea pe pământ.

Şi ce tristă mângâere îşi face singur pentru pierderea existenţei!

De ce să plâng viaţă? În trista-i prelungire
Ar fi văzut ea poate amoru-ţi apuind...

Şi ca să lase după el suveniri şi mai duioase, el, aducându-şi aminte de imputările şi bănuelile făcute din gelozie nedreaptă iubitei sale, îi şopteşte:

E vremea de ertare: vecia ne'mpăcată
Mă chiamă... Cerul iartă acelor ce-au iubit.

Din fericire, negreşit, moartea ce crede că stă gata să pună capăt existenţei lui sbuciumate, nu e decât prilej de frumoase versuri. Cel mult se poate lua ca simbol pentru moartea iubirii lui, mai bine a patimei lui.

Cu această poezie, în adevăr se sfârşeşte faza de sbucium sufletesc. La sfârşitul acestei faze dureroase el poate zice, uitându-se îndărăt spre obiectul atâtor nelinişti pasionale:

Te văz lucind departe, departe în trecut.

De aci începe altă fază, faza *convalescenței*.

Rana nu este încă vindecată. Cea mai uşoară atingere, e o atingere dureroasă. Vibrațiile sufleteşti au timbrul permanent de jale.

E drept că numai găsim nici o bucată în care să se trateze în special subiectul dragostei. E drept că poetul începe a-şi relua avântul său filosofic în cugetări şi meditații mai abstracte, din ce în ce mai obiective. Dar e tocmai ca un om, abia de câteva zile ridicat din patul suferinței, şi care, în nerăbdare copilărească, voieşte s'alerge, spre a-şi încerca puterile; dar, după câțiva paşi mai imprudenți, e nevoit să se aşeze, să-şi rețină răsuflarea, să-şi potolească palpitările grăbite ale inimei lui încă slabe. Durerile rănei se resfrâng în slăbiciunea corpului întreg.

Cu ocazia serbării unui an nou, în poezia «Un ceas de când anul trecu...», în contemplarea unui «*Buchet*», în plimbările cu «*Barca*» pe un lac de mult cunoscut, îşi aduce aminte de durerile şi deliciile dragostei lui trecute.

Amintirea e doar în treacăt şi parentetică. Dar se simte că e cu atât mai fără voie, mai necăutată. La altceva se gândia şi voia să se gândească poetul, alte sentimente ținea el să ne descrie. Şi de-odată un oftat îi întrerupe cursul cugetării şi al vorbirii, ca un junghiu în inimă, ce străpunge în treacăt puterile sleite ale convalescentului. Reprezentările ideilor găsesc drum bătut şi lesnicios către centrul bolnav de simțire excesivă, către celulele de emoțiune maladivă, abia lecuită.

Iar când poetul încearcă a-şi ridica mintea în regiuni mai înalte şi mai reci, când voieşte a-şi rătăci privirea în spectacolul liniştit şi odihnitor al naturei, aceste momente servesc adesea tot ca excitații, cari ating susceptibilitatea lui dureroasă. Şi, după cum un nerv optic, atins cu orice fel de

excitant, dă tot sensaţie de lumină, iar un nerv acustic tot sensaţie de sunet, tot aşa nervul durerii, pentru a zice astfel — care, în cazul de faţă, pare a fi mai tot simţul intern al poetului, mai toată conştiinţa, mai tot sufletul lui — dă sunet de jale, dă sensaţii de adâncă melancolie, or de ce fel de idei abstracte ar fi atins.

Aşa, citiţi bunioară *Reveria* şi mai ales *Meditaţia* şi *Miezul nopţei.*

Filozofia din *Reveria* se încearcă a explica acest sentiment de melancolie, de vecinică nemulţumire a omului cu soarta lui, acel

„...instinctul de-o viaţă dorită
„Ce n'o află omul aicea trăind“.

Explicaţia e cam metafizică, şi încă de-o metafizică platoniciană, care aminteşte de vechea ipoteză a marelui filozof grec despre originea cerească a lucrurilor şi a omului.

Din lumea ideilor, unde s'ar fi găsind tipul sau prototipul tutulor lucrurilor şi fiinţelor, a venit şi sufletul omului, întrupat în materia pământului. Şi nemulţumirea noastră nesfârşită pe pământ nu ar fi altceva decât nostalgia ideală de izvorul ceresc al fiinţei noastre sufleteşti, unde am fi trăit ca ideal în lumea ideilor, mai înainte de a trăi ca oameni imperfecţi în lumea simţurilor.

Căci sufletul nostru, ca raza de soare
Ce-şi are 'nceputul mai sus de pământ,
Deşi luminează a sa închisoare,
Işi află în ceruri isvorul cel sfînt.

D-acolo adânca acea aspirare
Spre bunuri ascunse ce noi divinăm.
D'acolo deşertul, dorinţi, întristare
Ce chiar în plăcere ades le aflăm.
. . . . . .

E interesantă de urmărit oscilarea şi vascilarea sufletului poetului în bucata intitulată «*Meditaţiune*».

Mai întâi se încearcă a descrie *Toamna*. Şi, după prima strofă, mai înainte chiar de a o sfârşi — la spectacolul galbenelor frunze pe dealuri semănate — un roi de gânduri jalnice îl năpădesc. Işi aduce aminte de prietenii morţi în floarea vârstei. După două strofe, revine. Işi observă parcă slăbiciunea. Vrea să continue contemplarea obiectivă mai departe. Pauza momentului de schimbare a direcţiei gândurilor se vede chiar din modul transcrierii în linii punctate.

Strofa a doua începe:

Ce netedă câmpie! cum ochiul se uimeşte!

Apoi, nu mai departe decât în strofa următoare, în mintea lui se desfăşoară priveliştea sângeroaselor lupte ce s'au dat pe acea câmpie a Brăilei. De aci spiritul lui trece la entuziasmul eroilor, pe care-l zăreşte sub forma unei iluzii şi a unei vanităţi copilăreşti. Apoi urmează tristele lui gândiri relativ la zădărnicia gloriei şi a nemuririi. De aci se urcă şi mai sus, îmbrăţişează cu ochii minţii un câmp şi mai larg de desiluzii omeneşti: cugetă asupra soartei omenirii în genere, şi o presintă alergând zadarnic după fericire, ca după un miraj, care necontenit fuge înaintea noastră, cu cât credem că ne apropiem de el. Şi încheie cu dureroasa exclamare adresată Creiatorului.

Dacă în cartea soartei omu-ar şti să citească,
Să-şi afle fieş-care grozavul viitor,
Cine-ar mai vrea, stăpâne, aicea să trăiască,
Când lumea e de chinuri nedeşertat isvor?

Aceeaşi melancolie, dar raportându-se la cauze mai personale, în poezia *Miezul nopţii*. Poetul îşi

aduce aminte, în liniştea şi singurătatea nopţii, de încercările triste, de amărăciunile vieţei lui. Îşi aduce aminte cum şi-a perdut părinţii şi pe toţi din prejurul lui, cum a rămas singur şi strein pe lume. Jalea îl îneacă. Se gândeşte la moarte, ca la sfârşitul dorit al unei existenţe sdrobite.

Cu toate că nu cunoaştem necazurile şi supărările prin cari a trecut Gr. Alexandrescu, ne înduioşăm. Şi când zice, puţin cam teatral, nu e vorbă:

> Văzând zilele mele de suferinţe pline,
> Pui mâna pe a mea frunte şi caut un mormânt

ni se strânge, fără voie, inima de atâta desnădejde. Te gândeşti deodată, la momentele de apăsătoare şi neagră descurajare ce ai avut, poate, vre-o dată în viaţă şi în care ai înecat în tine, dacă n'ai mărturisit tare, dorinţa de-a nu mai fi.

O nouă fază a vieţei sufleteşti începe acum (pag. (105—129).

Rana s'a vindecat, s'a cicatrizat. Sufletul e gata de noi lupte, şi negreşit de noi suferinţe. Dar, mai încercat, el ştie, din experienţa trecută, să evite stâncile dureroaselor patimi covârşitoare. A mai învăţat ceva, de o filosofie practică foarte însemnată: a învăţat să surprinză şi să guste partea fericită a întâmplărilor.

Încercările lui îi ajută simpatia în dorinţa de a feri şi pe alţii de durerile vieţii. Îl vezi adesea în rolul de consolator, de povăţuitor. Cine poate să mângâie mai bine pe alţii decât cel ce-a suferit?

Faza nouă e faza vibraţiilor sufleteşti mai amare, fără a fi sfâşietoare. Melancolia lor are timbrul resemnării înţelepte. E un suspin de om matur, mai mult decât de copil naiv. Inima lui, în loc să iasă zdrobită din luptele de mai înainte, a ieşit mai

oţelită, iar lira lui a căpătat noui coarde. Poetul trăieşte nu numai în prezent, ci şi în amintirile sale.

Ce mai poate urma după această fază afectivă? Ce linişte mai mare? Doar liniştea obiectivităţii filosofice.

Poetul începe a nu se ocupa atât de emoţiile sale, ci a privi împrejur şi a medita.

Aici întâlnim o poezie către o copiliţă de un an, mai mult o glumă; găsim *Cânele soldatului,* de un caracter cu totul obiectiv; *Fericirea,* o reflecsiune filosofică.

Singura mai subiectivă şi mai personală, e *Nina,* caracteristică prin felul afectului ce descrie: bucuria că a scăpat de dragoste, emanciparea sufletului din sclavia patimei.

> In sfârşit, Nino, simt că trăesc,— *esclamă el.*
> Inima-mi astăzi-e izbăvită
> De-aceea sclavie nesuferită.

Ceea ce îi era nesuferit lui Alexandrescu, îi era *sclavia patimei,* care face pe om să-şi uite de «legi şi datorie»,

Alcătuirea echilibrată a snfletului său, nu l-ar fi îndemnat niciodată să zică:

> Şi cât de mult îmi pare rău
> Că nu mai sufer încă

Nu era pare-se din acele naturi, cari caută beţia patimei, orgia sentimentelor zguduitoare.

N'avea însă nici seninătatea liniştită, prea liniştită, adesea rece, dar vecinic zâmbitoare a lui Alexandri. In poezia Nina, jubilează negreşit «că nu mai suferă». Iubirea caldă, însă mai intelectuală, era o necesitate a vieţei lui. Ba, mai mult: era una din condiţiile lui de fericire.

Aşa ne spune el însuşi în mai multe rânduri: precum în «Un ceas e de când anul trecu» (p. 76 str. 4), st. I, III şi IX, etc, Citez pe cea din urmă.

De mi-ar fi iertat astăzi a începe să trăesc,
Câte mi-a dat amorul minuturi, ore bune,
La un loc adunate . . . . . .
Şi din toate o scurtă viaţă să 'ntocmesc.

Acest simţimânt pare a fi avut asupra lui, între altele şi mai intâi, efectul negativ de a-l face să uite necazurile; apoi chiar efectul *stenic* de a-l pune în poziţie să'şi vază mai cu inimă şi cu avânt generos de datoriile sale.

Şi cea mai mare din datoriile sale este, încă odată, a contribui la progresul omenirii, la realizarea binelui obştesc. La acest scop tind *satirele* şi *fabulele* sale, cari biciuesc răul; la asta se gândia poetul în liniştea singurătăţii sale. Căci dacă Alexandrescu doreşte pacea vieţii de ţară, n-o doreşte numai pentru mulţumirea egoistă a odihnei şi petrecerii. El nu poate cugeta şi zice ca *Depărăţeanu,* părăsind tumultul vieţii de oraş, cu luptele ei nemiloase:

Nu mai vreau să ştiu de cine
Face bine
Şi de cine face rău.
Dela mic până la mare
Fie-care
E victimă sau călău.

Nu. Preocuparea de interesele culturale ale omenirii nu-l părăseşte nici un minut.

La câmp, locaş de plăcere,
Eu mulţumit aş trăi,
Liniştit şi în tăcere,
Ziua mea aş împlini.

La binele care-mă place
Şi neamului meu doresc,
Pe voi, câţi puteţi a-l face,
Aş cerca să vă pornesc.

Ar da laude, ar împărţi laurii onorii pentru cei de ispravă;

Iar celuia ce se vinde,
Un trăznet răsbunător.

VI.

Incheere.

Am schiţat în linii generale sistemul gândirilor filosofice şi direcţiunea vieţii emoţionale depuse de Grigore Alexandrescu în *Meditaţiile* sale. Ar fi interesant a se analiza, din acelaş punct de vedere, şi restul volumului: *Epistolele, Satirele* şi *Fabulele*. Reunind resultatele studiului acestor două feluri deosebite de producţiuni artistice, s'ar complecta figura intelectuală, atât de multilaterală, a poetului.

Nu e numai un sentiment de pietate, nici numai interesul curat ştiinţific care împinge către desvelirea ideilor ce trăiesc în operele scriitorilor noştri mai distinşi de altă dată. E chiar dorinţa de a-i vedea contribuind încă de fapt la îmbogăţirea şi împodobirea culturei noastre. Ideile există numai dacă le faci să se producă în spirite. Ideile cari stau scrise în cărţi, nu sunt reale, ci numai posibile, numai virtuale. Realitate n'au în cărţi decât literile, semnele tiparului. Şi proba de viaţa intelectuală a unui popor nu stă în mulţimea literaţilor şi a scrierilor, chiar dacă acestea ar fi escelente. Stă în mulţimea şi valoarea ideilor cari circulă în spi-

ritul public, stă în mulţimea cărţilor bune din trecut sau de azi, *cari se citesc.*

Aşa de puţini dintre noi mai deschid azi operele unui Alexandrescu şi chiar Alexandri, în cât, vorbind de aceşti poeţi, parcă vorbeşti de literatura română de acum câte-va secole, — pe când nici nu era. Nu s'a zis oare deja că literatura noastră începe dela Eminescu?

De ce să lăsăm să ruginească neîntrebuinţate comorile moştenîte dela fruntaşii sufleteşti ai neamului nostru? De ce să facem ca sgârcitul care moare de foame svârcolindu-se pe grămezi de aur? De ce să ucidem, prin nepăsarea noastră, aspiraţiile către o viaţă înaltă şi generoasă ale sufletelor marilor noştri artişti? Ei cer, din adâncimile trecutului, să trăiască, şi nu pot trăi, ca spirite ce sunt, decât în spiritul nostru. Şi noi le închidem sufletul, şi-i lăsăm să moară, fără să băgăm de seamă că în viaţa lor a prins rădăcini viaţa noastră, şi că intensa lor resuscitare este deplina noastră desvoltare sufletească.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EXISTĂ ACȚIUNI DESINTERESATE?

Studiu psichologico-etic. [1]

Adesea spiritul, îndoctrinat și stăpânit de o teorie, familiarizat c-o ipoteză, îndrăgostit și vrăjit de ea, ajunge chiar a vedea în natură, sub inspirația ei, lucruri cari nici nu există. Reflexul ideilor lui dominante, exteriorizat, îmbracă înfățișarea existenței reale. Și pe când pentru aceste producte ale spiritului său, cari nu se pot numi mai nimerit decât halucinații, are vedere ageră și arată un interes de amant al naturei, el nici nu zărește faptele reale cari par a-i contrazice dogmele; iar când se întâmplă să le bage în seamă, atunci sau le acordă o importanță minimă, sau, printr'un proces de transformare explicabil psihologicește, le asimilează cu natura cuprinsului său sufletesc, le apercepe în sensul preocupărilor sale. Astfel, el nu vede decât probe pentru susținerea tezei sale, chiar acolo unde o minte neprevenită, imparțială, nu poate întrevedea decât lucruri cari, dacă nu vorbesc *în contra*, totuși nu vorbesc deloc *pentru* teoria lui.

In aceste cazuri libertatea de cercetare a spiritului dispare. Organul intelectual de apercepțiune,

1) Apărut întâia oară în *Arhiva* „Societății științifice și literare din Iași", 1891.

format şi determinat de suma şi de natura ideilor ce compun teoria iubită, nu mai vede lumea în obiectivitatea ei, modifică lucrurile şi fenomenele după cuprinsul său psichic, şi le asimilează, de alminteri în mod natural, cu substanţa dogmei. Incotro se 'ntoarce, el nu dă de lumea cunoscibilă pur obiectivă, ci de o lume a sa proprie, peste care s'a aruncat vălul ţesutului său sufletesc. Captiv al propriilor sale gânduri, el pare condamnat a se contempla veciniс pe sine însuşi în proiecţiunea în afară a lumii sale interne, pe care o plimbă pretutindeni şi o găseşte totdeauna între sine şi natura exterioară.

Un exemplu celebru şi clar, pentrucă e mărit până la gradul patologic al fenomenului, avem în Don Quijotte. Dominat de concepţiile sale romantice, pe cari le sorbise cu sete din romanţele cavalerismului, ilustrul erou al lui Cervantes apercepea escitaţiile venite din afară sub categoria ideilor lui favorite. Ceeace, pentru un privitor neînfluenţat, era o moară de vânt, se transforma în capul fantasticului cavaler într'un uriaş.

Dar a recurge la exemplul lui Don Quijotte, de comică memorie, pentru a ilustra o eroare în care cad oameni de ştiinţă, poate să pară unora glumeţ. Cazul este însă foarte serios şi important. Nu vreau să ridiculizez nici să dau cercetării un ton umoristic. Cine poate preciza punctul unde pe o cale greşită, se desparte lămurit natura omului sănătos de natura omului declarat bolnav? Deosebirea e de grad, şi gradarea se urcă pe trepte imperceptibil de mici. Când se studiază un fenomen de anomalie mintală în forma lui bine pronunţată, izbutim a înţelege mai uşor ce se întâmplă, în mai mic şi în fazele lui inferioare de dezvoltare. Astfel de expediente au în ştiinţa sufletului aproape folosul pe care-l dau, în ştiinţele cosmologice, a-

nalizele făcute cu ajutorul aparatelor optice măritoare.

Faptul patologic de iluzie, întâlnit aşa de des la viteazul dela Salamanca, se descopere în mic şi la aceia care afirmă că *toate* acţiunile şi întreprinderile noastre sunt pornite din egoism. Chiar cele mai nobile şi mai desinteresate acţiuni sunt, după aceştia, numai convenţional şi în aparenţă nobile şi desinteresate; în fond, ele isvorăsc tot din egoism, deşi dintr'un egoism deghizat şi rafinat. Astfel că acestea din urmă, faţă cu cele franc egoiste, perd încă şi meritul sinceritătii şi par susceptibile de epitetul: ipocrizie.

Scriitorul care a reuşit să popularizeze mai mult această concepţie, s'o infiltre în spirite, graţie stilului său uşor şi spiritual, este *La Rochefoucauld*. Paradoxalul moralist francez poate servi cu atât mai mult ca punct de plecare în discuţiune cu cât el prezintă teoria egoismului sub lumina strălucătoare a exagerăţiei. In maximele şi aforismele sale atât de iritante şi de atrăgătoare totodată, atât de înţepate cu tot şăgalnicul lor *shoking*, el a făcut aplicaţiea teoriei sale la cele mai variate situaţiuni şi împrejurări ale vieţei. Pana lui isteaţă şi sglobie a contribuit mult la propagarea şi înrădăcinarea credinţei că natura omenească este cu totul şi cu totul egoistă. Dar tocmai francheţa îndrăzneaţă şi brutală a frazei sale, înfăţişând gândirea în toată nuditatea urmărilor ei, lasă a se descoperi uşor defectele doctrinei. Erorile mor grabnic, când găsesc apărători consequenţi şi sinceri.

După La Rochefoucauld, cele mai nobile porniri, manifestaţiile neîndoioase ale celei mai patente generozităţi, tot ce se numeşte măreţ, mărinimos, eroic, se reduce la mobilul iubirii de sine.

Se arată cine-va dezinteresat? Aceasta e o mască

luată din interes. Cea mai devotată amicie n'ar fi decât «un târg», din care egoismul nostru îşi propune să câştige ceva, şi iubirea de dreptate numai temerea de a suferi nedreptate. Dacă lăudăm bunele calităţi ale cui-va, o facem sau numai de stimă pentru propriile noastre calităţi, sau din alt interes; ca să fim şi noi lăudaţi sau răsplătiţi. Iar dacă respingem lauda ce ni se aduce, cauza ar fi dorinţa de a ne auzi lăudaţi de două ori. Ne bucurăm de fericirea ce a atins pe amicul nostru? Cauza e că sperăm a fi şi noi fericiţi de pe urma lui. In realitate însă, în nenorocirile celor mai buni amici ai noştri, ar fi ceva ce nu ne displace.

Generozitatea n'ar fi decât o ambiţie deghizată, care despreţueşte interesele cele mai mici pentru a-şi vedea de cele mari. Liberalitatea nimic alt decât «vanitatea de-a dărui»; şi mila de alţii în fond numai mila de noi: îi ajutăm cu gândul şi cu scopul de a obliga să ne ajute şi ei sau alţii pe noi.

Recunoştinţa? O dorinţă şi invitaţie secretă, dar puternică, de a primi alte daruri şi mai însemnate.

E de notat tendinţa acestui autor de a crede că natura omenească recurge totdeauna la mijloace piezişe în căutarea scopurilor sale. El vede mai la tot pasul «deghizări», «prefaceri», «simulaţiuni», cotituri. Manifestaţiile omului s'ar împărţi astfel în sincere şi ipocrite: cele sincere ar fi cele egoiste, iar cele ipocrite ar fi cele numite desinteresate şi nobile. Rezorturi mari, superioare, naturi măreţe, alese, mobiluri deosebite de vulgar şi neîncăpătoare în inimi mici,—nu există. Cad, spre exemplu, oamenii distinşi, caracterele ferme? Lucrul se explică îndată: ceeace îi susţinea n'a fost vr'o tărie de suflet *extraordinară* ci fanfaronada, pofta de-a trece în ochii lumii de stătornici, de excepţii glorioase. Afară

de o prea mare vanitate, eroii n'ar fi având nimic deosebit de oamenii de rând.

Este cine-va sincer? Sinceritatea lui este o «disimulare» rafinată pentru a atrage încrederea altuia. Arată cine-va aversiune puternică pentru minciună? Aceasta este o «imperceptibilă ambiție» de a-și face din vorba lui un text de evanghelie.

Dacă filosoful desprețuește banul și onorurile lumești, aceasta o face tot din interes, ca să depreție acea ce n'are și nu poate dobândi.

S'adăugăm, pe lângă acestea, credința în eficacitatea răului și aproape în inutilitatea binelui din natura omnească. Dacă suntem răi, zice La Rochefoucauld, și putem face rău, lumea contează pe noi ca pe o forță de temut și inimicii se ascund. Arătăm, din contra, bunele noastre calități? Dușmăniile se manifestă fără sfială, căci și indulgența trece oarecum între calitățile meritorii.

In fine, virtutea își are sorgintea în interesul personal, se trage din vanitate. Când zici că n'ai făcut ceva din egoism, minți; când lucrezi astfel în-cât în acțiunile tale să nu se vadă mobilul interesului personal, ești comediant iscusit, joci dibaciu pe șarlatanul, te porți fățarnic. A fi generos este a întinde curse.

* * *

In ori-ce caz, este, credem noi, a pune în mare perplexitate pe moraliștii, cari nu te vor putea înțelege și explica prin teoria lor, nu te vor putea cuprinde în cadrul mărginit și arbitrar al categoriilor lor abstracte.

Și încai, dacă neajunsurile s'ar reduce numai la atâta, ele ar fi o justă reacțiune în contra erorii. Cugetătorul, obișnuit a generaliza prea repede, ar fi pedepsit prin neatingerea scopului ce-și propune cugetarea: adevărul. Dar urmările unei interpretări

a naturei lucrurilor din domeniul filozofiei practice, din domeniul raporturilor dintre om şi om, se întind mai d-parte. Aci iluziea, provenită din tirania intelectuală a unei doctrine, nu-şi sparge absurditatea numai în capul din care s'a născut, ci introduce în mintea altora erori, cari nu rămân numai teoretice, ci se tradue adesea în manifestări şi deprinderi de voinţă. Când Don Quijotte, — pentru a utiliza tot exemplul dela început — îşi înfigea cu înverşunare sulița în morile de vânt luate drept uriaşi, numai oasele lui răbdau dureroasele consecuenţe ale fantaziei sale bolnave. Ridicat pe sus şi aruncat departe, pe nimeni altul nu-l durea spinarea decât pe el. Dar când cineva zice, şi caută să demonstreze, că în natura omenească este a fi egoist şi numai egoist, poate că tocmai el este care sufere cel din urmă şi mai puţin de această iluzie. Multora nu le va fi nici greu nici neplăcut a se convinge de această dogmă şi a se adăposti sub dânsa pentru a-şi alina câte odată asprele cârtiri şi nedumeririle sceptice ale cugetului lor faţă cu calitatea morală a unor fapte. Binecuvântat Proteu, această dogmă se va arăta fie cărui suflet sub mii de forme persuasive, după necesitatea momentului. Consolator nepreţuit, ea va scăpa pe unul de lanţurile recunoştinţei, dovedind că nu suntem obligaţi cătră nimeni, decât în marginile interesului nostru propriu, care nu e ajutat de alt om decât tot în marginile interesului său propriu; va scuti pe altul de ostenelele naive ale binefacerii, şoptindu-i la ureche: «cămaşa e mai aproape de piele decât surtucul», sau: «milă mi-e de altul, dar de mine mi se rupe inima». Va linişti toate revoltele sufletului, va înlătura toate dificultăţile morale, doborînd toate idealurile. Lin şi molatic, pe patul de flori al conştiinţei adormite, în osanalele ameţitoare ale sofisticei, îşi va face tre-

cerea sa triumfală *eul* omenesc prin vechea vale a plângerii, transformată acum în valea râsetelor sarcastice şi meschine ale egoismului apoteozat. Porniri perverse, intenţiuni ilicite, manifestări sfruntate vor fi reduse la o pretinsă sorginte naturală, general omenească şi necesară, vor fi scuzate prin arătarea inevitabilităţii lor.

Nu doar că oamenii buni şi cu adevărat dezinteresaţi, se vor sili să-şi schimbe firea numai ca să se apropie de bună voe, prin acţiunile lor, de o pretinsă necesitate naturală. Chiar silinţa lor de a se schimba, dacă ar căuta să facă aceasta, ar fi o probă destul de puternică în contra teoriei. Dar egoiştii prin educaţie sau prin o nenorocită *moştenită* în o teorie care le măgulește tendinţele; şi ei destul să facă acest mare serviciu dezgustător de a mângâia pe cei răi, pentru ca teoria să joace un rol reprobabil şi să deştepte în spirit o nesiguranţă *a priori* despre veritatea ei obiectivă.

Natura nu se contrazice: ce e moral nu poate fi falş, ce e adevărat nu poate fi imoral. M-me de Staël avea dreptate când punea ca criteriu al veritaţii unei teorii urmările ei bune pentru omenire. Teoria egoismului, pusă la această probă prealabilă, cade, fără alte multe argumente, la cari însă noi vom face recurs îndată.

* * *

Seria filozofilor moderni, cari au susţinut cu oare-care aparat ştiinţific teoria egoistică a voinţei, se deschide cu Hobbes. Observând, ca psiholog, mulţimea impulsiunilor către activitate pornite din trebuinţele organice, şi constatând lesne că toate aceste tendinţe corporale, cu caracterul lor de plăceri şi dureri, ţintesc în mod clar la conservarea existenţei fizice a individului, Hobbes generaliză

faptul de observaţie şi afirmă că *toate* impulsiunile omului sunt de asemenea egoiste, că *toate* au de scop determinat, şi mai mult ori mai puţin conscient, conservarea individului. Cele cari nu se pot reduce la conservarea fiinţei materiale, s-ar reduce la aceea a existenţei noastre ideale, care constă în modul cum se oglindeşte şi se reprezintă fiinţa noastră morală în altă conştiinţă.

Această denumire de *existenţă ideală* nu se întâlneşte, ce e drept, la Hobbes; dar ajută a clarifica şi a schematiza în sistem hotărît şi încheiat afirmaţiile şcoalei egoistice. Astfel, câte face omul din ambiţiune sau din sentimentul onorii, al reputaţiei, nu se pot raporta la impulsul de conservare reală, materială, căci de multe ori acţiunile pornite din acele motive tind chiar a distruge individul; dar se pot explica numai raportându-se la un instinct de *conservare ideală*, care eventual cade în conflict cu cel dentâiu.

Afară de acestea, chiar acţiunile şi sentimentele numite „dezinteresate" sunt şi după Hubbes tot interesate, fac parte din una din cele două clase de manifestări egoiste. Mila de alţii se deşteaptă gândindu-ne că o nenorocire de acelaş fel poate să ne izbească şi pe noi. Chiar ceea-ce admirăm în mod mai dezinteresat decât toate, frumosul, este, în fond, cel puţin o plăcere în perspectivă, o plăcere promisă,—pleasure *in promise;* 'şi baza „inclinaţiunilor sociale" se găseşte că este, în ultima analiză, dorinţa de câştig sau de glorie. („All society is either for gain ar glory). Aşa zisa *natură politică* a omului nu este, cum credea Aristotel, ceva primitiv şi înăscut, ci derivat, produs al reflexiunii. In realitate, zice Hobbes, omul e o fiinţă antipolitică şi antisocială. In relaţiunile lor zilnice oamenii pornesc pozitiv tocmai dela această justă acceptiune. Astfel: „dacă pleacă în vr-o călătorie, ei se

înarmează; când se duc să se culce, își zăvoresc ușile; în casă își țin lăzile sub cheie; și acestea cu toate că știu că se află legi și polițai publici armați pentru a răzbuna orice nedreptăți li s-ar face".

Locke, Helvetius, Bentham, arată aceiași convingere că voința omului nu se poate determina decât în sensul interesului personal; și că, pentru a decide pe cine-va să facă binele, dreptatea, trebue să-i demonstri sau să-l lași să creadă că din aceasta va decurge un folos și pentru el.

Dar să nu se identifice în total—cum se face adesea—teoria lui Hobbes cu a filozofilor citați în urmă. Confuziunea se întâmplă foarte ușor când nu se distinge lămurit problema *fundamentului* moralei de problema *criteriului* sau *principiului moral*. Prima constă în întrebarea: ce face pe om să se determine la acțiuni morale? Secunda întreabă: în ce constă moralul, dreptul, binele? Se dau mai multe răspunsuri deosebite la fie-care din aceste întrebări. Și istoria prezintă cazuri în cari unii filozofi au fost de acord în darea răspunsului lor la una și au diferit în modul de-a dezlega pe cea-l-altă.

Astfel să întâmplă în cazul de față.

Hobbes, Locke, Bentham, Helvetius se învoesc a susține, cu privire la prima cestiune, că omul lucrează *totdeauna*, deci și când face binele, din mobilul egoismului; că scopul ultim, la care țintește *totdeauna*, este realizarea binelui său propriu, de ordine fizică sau morală; că *toate* manifestările lui, ori-cât de înalte, sunt mijloace în vederea acelui scop.

Dar când este vorba a se decide: care este scopul adevărat moral și drept al activității omenești, scopul care să împărtășască din atributul său de «moral» și «drept» acțiunile ce tind către el și stau în armonie cu el, — atunci aceștia cu-

getători se separă. Hobbes, şi moraliştii din şcoala lui, afirmă că binele individului fiind de *fapt* scopul activităţii omeneşti, este şi de *drept*, că fiind natural este şi raţional, că deci el trebuie considerat ca scopul definitiv *justificabil, drept şi moral.*

Ceilalţi răstoarnă raportul de mijloc şi scop aşa cum se prezintă concepţiei individuale. Recunosc, ce e drept, ca fapt, după ei bine constatat, că individul are în vedere interesul său propriu. Dar acest fapt nu-l consideră ca scopul moral ultim, ci ca mijloc de care se poate servi natura şi morala pentru a realiza aceea ce trebue să fie, pentru a realiza binele şi dreptul.

Binele şi dreptul însă, după Locke, Bentham, Helvetius, după şcoala utilitară în genere, nu constau, ca după Hobbes, nici în hotărîrile necondiţionate ale instinctului de conservare personală, nici în hotărîrile absolute ale suveranului cârmuitor, ci în realizarea *binelui general.* Intemeindu-se pe credinţa în armonia dintre scopul de fapt al activităţii individului: — conservarea şi fericirea proprie — şi între scopul adevărat moral: — conservarea şi fericirea socială — ei căutau a invedera oamenilor că devotarea la scopul din urmă îi duce mai sigur la realizarea celui dintâiu.

Iohn Locke susţinea şi recomanda regulele de morală, fie că păzindu-le şi făcând să fie păzite şi de alţii îi revine individului chiar acum cât trăeşte un folos pozitiv din ordinea şi pacea societăţii, din practicarea maximelor de binefacere şi de umanitate, fie pentrucă Dumnezeu, care voeşte fericirea genului omenesc, îl va recompensa după moarte, căci i-a înţeles şi urmat voinţa (Essais I, c. 3 § 6).

Asemenea pentru Bentham. In orice acţiune, ţinta şi mobilul oricărui om este cea mai mare cantitate de fericire personală; dar se află un ra-

port aşa de intim între binele tuturor şi cel individual, încât a lucra nedrept este a lucra după un calcul greşit.

Lăsăm la o parte chestiunea dacă este întemeiată ipoteza acestei strânse legături dintre fericirea generală şi individuală, şi cum s'ar putea convinge cineva de dânsa în contra mărturiei experienţii sale proprii, care-i arată uneori posibilitatea fericirii personale în detrimentul fericirii celorlalţi. Problema de discutat rămâne: adevărat este că nu există acţiuni dezinteresate săvârşite în vederea folosului, binelui altor persoane, fără nicio consideraţie pentru fericirea noastră proprie, ba chiar când am fi convinşi că ele aduc peirea noastră?

* * *

Rafinăriile de analiză ale lui La Rochefocauld, care produc aproape efectul unei prestidigitaţiuni logice, se incumetau a face să pară egoistă orice acţiune omenească de cea mai înaltă nobleţe.

Natura omenească nu este însă decât productul unei evoluţii îndelungate, având ca punct de plecare natura animalică inferioară. Omul este floarea animalităţii. Toate facultăţile considerate ca apanajul exclusiv al omului nu se deosebesc de facultăţile corespunzătoare ale animalului decât prin gradul lor de dezvoltare, nu prin natura lor. Găsim o deosebire cantitativă nu calitativă.

Pentru că funcţiunile organelor dezvoltate sunt mai complicate, dacă voim să vedem mai clar natura mecanizmului psihofizic trebue să ne adresăm la formele biologice relativ mai simple. Înţelegând cea-ce se petrece la acestea în mic, mintea se orientează apoi mai uşor în pătrunderea complexităţii fenomenelor mai înalte. Natural, ne vom aştepta a găsi la treptele superioare ale evoluţiunii, într'un

grad mai înalt, aceleaşi principii şi proprietăţi psihice care contribuesc, şi în treptele inferioare, la realizarea unei adaptări mai complecte la mediu, la conservarea şi dezvoltarea vieţei în genere. Simpatia, jertfirea individului pentru interesele speţii ar fi, incontestabil, una din aceste forţe biologice. Intr'o fiinţă atât de complexă ca omul însă, natura ei pare a fi susceptibilă de interpretări ce conchid la negaţiunea ei ca atare.

De acea vom căuta-o în formele ei mai simple, mai primitive.

Vom vedea că se supune la o grea probă meşteşugita interpretare a manifestărilor altruiste, când luăm exemple din viaţa animalelor.

Să citäm câte-va cazuri bine observate.

Sir John Lubbock, care a studiat atât de bine viaţa şi moravurile furnicilor şi albinelor, n-avea tocmai bună ideie de inima acestor fiinţe. Cu toate acestea, însuşi a observat un caz, care confirmă constatările lui Latreille despre simpatia furnicilor pentru semenele lor apropiate în gradul de afinitate şi lovite de vr'o nenorocire. O furnică fără antene fusese bătută de alta din o speţă diferită. Ea zăcea în durere, când fu descoperită de o furnică din speţa sa. Aceasta începu s'o cerceteze cu băgare de seamă şi cu interes ; apoi o rădică şi o duse până la cuib. „Ar fi fost greu unui martur la această scenă, adaugă Lubbock, să refuze a recunoaşte în ea proba unui sentiment de *umanitate*".

Dar *Romanes* citează un caz mai izbitor, luat din observaţiunile lui *Belt*.

„Intr'o zi, pe când observam o colonie mică de furnici (Eciton humata) zice Belt,[1]) pusei o petricică pe una din ele. Indată ce observă altă furnică poziţiunea celei dintâi, se întoarce foarte alarmată, şi

1). Le Naturalist au Nicaragua, 1714, p. 21.

înştiinţă pe celelalte. Toate alergară; unele muşcau peatra şi se încercau s'o rădice, altele apucară picioarele captivei şi începură să tragă de ele cu atâta putere încât m'aşteptam să le văd rupându-se de corp; dar nu se întâmplă niciun neajuns, şi după multe stăruinţe izbutiră a scăpa captiva. După aceea acoperiu alta cu pământ cleios, aşa încât să nu-i rămână vizibilă decât o antenă. Tovarăşile ei o descoperiră numai-decât şi, fără a perde vreme, se puseră a desface tina cu dinţii, până ce-şi liberară amica. Altă dată, observând câteva furnici urmându-se la intervale mari, depărtaiu pe una din linia coloanei şi o ascunseiu sub pământ cleios, aşa ca să nu i se vază decât capul. Mai multe trecură pe-lângă dânsa fără să bage de seamă nimic; dar în fine o zări una şi se încercă s-o scape. Neizbutind însă, se depărtă repede şi eu crezuiu că o părăsise; dar ea se dusese numai să caute ajutor şi se întoarse după cât-va timp cu vr'o douăsprezece tovarăşe, pe care le pusese de sigur în curent cu situaţiunea amicei lor, căci se duseră drept către prizonieră şi numai-decât o liberară"[1]).

In vederea cărui interes personal lucrau furnicele astfel? Pentru ce fel de recompensă? Dar să trecem mai departe. Astfel de cazuri nu sunt izolate în natură, şi ar fi foarte curios a se vedea un filosof destul de consecuent în concepţiea egoizmului universal pentru a le explica reducându-le la vanitate sau la calcul de interes personal.

Incepând capitolul său despre „emoţiunile" la păsări, Romanes se exprimă astfel: „In ce priveşte emoţiunile, ne găsim la paseri în faţa unui progres real în sentimentele de afecţiune şi simpatie"[2]). „Chiar struţul, observă Romanes, cu toată apa-

1). Citat de *Romanes*, „L'intelligence des animaux", I, p. 44.
2). L'intelligence des animaux, II, p. 32.

renţa lui stupidă, are destulă inimă pentru a muri de iubire, după cum probează stingerea unui mascul dela *Jardin des plantes* din Paris, care'şi perduse femeia".

D'apoi profunditatea afecţiunilor la turturele! Ea a meritat să fie cântată:

Amărîta turturică,
Când rămâne singurică,
Sboară tristă pe câmpie
Mai mult moartă de cât vie.
. . . . . .
Unde vede apă rece
Ea o tulbură şi trece;
Unde vede un vânător
Către el se duce'n zbor.

De ce jăleşte turturica? De paradă? De fanfaronadă? Ca să atragă ochii şi lauda lumii? Ca să păstreze convenienţele sociale? Ca să nu treacă de inconstantă, de uşurică, de fluşturatică şi să peardă astfel o nouă partidă de căsătorie?

Despre inima lebedelor iată ce raportează *Iesse:*

„Două lebede trăiau unite împreună de trei ani, şi crescuseră în acest timp trei rânduri de pui. In toamna trecută masculul fu ucis, şi de atunci femeia stă izolată de semenii săi. Pe-când scriu acestea, suntem la sfârşitul lui Marte şi perioda reproducţiei este deja înaintată; totuşi femela nu persistă mai puţin în rezerva sa şi fuge de galanteriile unui mascul, aci gonindu-l, aci fugind la apropierea lui"[1]).

Să-i fi fost teamă de rudele răposatului? de opiniunea publică? Să fi fost ambiţia de a'şi păstra reputaţia de soţie devotată şi de inimă adânc iubitoare, ori speranţa vre-unei moşteniri? Ce in-

[1]). Romanes, op. cit. II, p. 33.

teres personal, în fine, dicta albei văduve aripate această purtare?

Simpatia e o forță naturală, care funcționează adesea, în mod fățiș, în contra interesului individual. E o lege naturală, pe care omul se bazează une-ori pentru a exploata ființele organice simțitoare, — atât de fatal și de naiv se efectuează mecanismul ei.

Iată cum utilizează Mexicanii simpatia pelicanilor pentru a prinde pește. Prind un pelican, îi taie o aripă și-l leagă de un arbore. Țipetele lui dureroase atrag îndată mulțime de tovarăși, cari, mișcați până la ficați de milă, dau afară peștii de care le sunt pline stomacul și gușa, punându-i la îndemână prizonierului. Atunci exploatatorii ies din ascunzături și pun mâna pe pește.

Dar mai elocuent decât toate exemplele de până aci este cel următor datorit unui observator distins, lui Franklin.

«Doi papagali cunoscuți bine de mine, zice doctorul Franklin, trăiau împreună de patru ani. După acest timp femela începe să slăbească și îndată se arătară toate simptomele gutei (labe umflate, etc.), boală la care sunt foarte expuse în Anglia paserile de acest ordin. Nu se mai putea cobori după craca sa ca să-și iea hrana ca mai înainte, ci masculul i-o ducea credincios în cioc. Timp de patru luni el se transformă astfel în dădaca ei. Curând după aceea, ea nu mai putea să stea nici pe cracă și fu nevoită a se trânti ca să zacă în fundul coliviei de unde în zadar se mai silia să se urce iar. Masculul n'o părăsia de fel și-o ajuta din toate puterile luând-o de cioc sau de aripă și încercându-se în mai multe rânduri s'o ridice.

«Statornicia lui, gesturile lui, îngrijirile lui neobosite, totul denota la această pasăre o dorință

de a alina suferinţele tovarăşei sale şi de a-i veni în ajutor în slăbiciunea ei.

«Interesul se mări şi mai mult în timpul de agonie al femelei. Nenorocitul soţ se sbătea împrejurul ei, mai atentiv, mai gentil, decât totdeauna, încercând a-i deschide ciocul pentru a introduce alimente, alergând încoace şi'ncolo agitat şi plin de nelinişte, scoţând din când în când ţipete de durere, apoi păstrând o tăcere de-odată, cu ochii ţintiţi asupra ei, până în minutul când ea îşi dete în fine ultimul suspin. Din acel moment el începu să se stingă treptat treptat, şi muri după câte-va săptămâni [1]),

Să explice teoria egoistică a voinţei: ce interes, ce calcul rafinat poate determina această atitudine sufletească, din care individul nu se alege decât cu suferinţă şi în fine cu moarte?

Vorbind de facultăţile sufleteşti ale elefanţilor, Romanes conchide că «simpatia este o emoţiune caracteristică a speţei». Ar fi destul poate atât; dar exemplele vor lămuri mai degrabă spiritul prin forţa sugestivă a veritaţii faptelor obiective. Un elefant bătrân, observat de episcopul Huber, căzuse de slăbiciune, şi se adusese un alt elefant să-l ajute a se ridica, «Huber fu tare izbit de expresiunea aproape omenească de surpriză, emoţiune şi simpatie a elefantului adus, când acesta văzù poziţiunea tovarăşului său. La început se supuse comandei şi trase cu putere de funia înfăşurată după gâtul şi corpul bolnavului: dar, la primul geamăt al acestuia, se opri de o dată, se întoarse c'un urlet sălbatec, şi începù a desface cu trompa şi cu picioarele de dinainte lanţul de după gâtul bătrânului elefant».

Acest sentiment de milă, atât de înduioşător, să

[1]) Citat de Romanes, op. cit. II, p. 38.

fie oare o mască luată din interes? Se gândia oare elefantul, în momentul acțiunii sale, sub îmboldirea puternică a simpatiei, că și el va fi odată poate bolnav și bătrân, și va fi ajutat de altul, dacă va urla de durere pentru suferințele tovarășului său și-i va desprinde lanțul ce-i strânge gâtul? Se gândia el la sine atunci? In urma unui calcul egoist lucrase el astfel? Mila de seamănul său era în realitate, cum se zice, mila de el însuși?

Citez din Romanes următoarele constatări ale lui Sir E. Tennent.

«Devotamentul și lealitatea, ce arată trupa (de elefanți) către șeful său, sunt foarte remarcabile, mai ales dacă acesta e din elefanții cu defense (ivoriu) pe care vânătorii îi caută cu deosebire. Tovarășii lui se silesc a-l depărta de pericol; reduși la ultima extremitate, ei îl pun în centru și se strâng îndesîndu-se împrejurul lui, așa că vânătorii nu pot ajunge până la el decât ucizând un număr oare-care de elefanți, pe cari i-ar fi cruțat fără această împrejurare. Un elefant cu ivoriu, pe care maiorul Rogers îl rănise greu, fu numai decât înconjurat de fidelii săi, care îl ridicară cu umerii și reușiră a-i apăra retragerea către pădure» [1]).

Dacă cea mai devotată amicie este «un târg», cu ce se aleg bravii elefanți ce fac din corpurile lor pavăză de durere împrejurul șefului și amicului lor? Se gândesc la răsplătirea eroizmului, la recompense naționale, la medalie sau decorațiune? La ce? Se gândesc la glorie? Ambiționează a fi trecuți în istorie? a li se ridica statue?

Privitor la sentimentele altruiste ale elinilor, un prieten mi-a povestit următorul fapt. Un unchiu

1) Romanes, op. cit., p. 145.

al său avea doi câini de rasă diferită, unul de curte, mare; altul mic, de casă. Pe cel dintâiu, fiind tare bătrân şi bolnăvicios, se hotărâse să-l împuşte; glonţul îndreptat în contra lui n'a reuşit însă decât să-l rănească. Bătrânul animal, de frică, părăsi curtea stăpânului. Nimenea nu ştia ce se făcuse, încotro apucase. Se observă însă că, dela o vreme, căţeluşul de casă se făcea în fiecare zi nevăzut. La început, toţi erau foarte îngrijaţi, îl căutau pretutindeni, îl credeau pierdut. După o oră sau două, îl vedeau din nou intrând în casă. Această dispariţiune repetându-se regulat, începură să-l pândească, şi-l observară eşind pe poartă cu un os în gură şi îndreptându-se către o dumbravă dela marginea oraşului; îl urmăriră şi-l văzură intrând în o scorbură de copac, unde se descoperi zăcând bătrânul câine de curte. Toţi se înduioşară. Amândoi amicii fură aduşi îndărăt acasă şi moşneagul quatruped muri astfel în curtea boerească, unde copilărise.

Simpatia câinelui se vede aci la înălţimea inteligenţii lui recunoscute. Cu cât ne urcăm în seria animalelor, dăm ce e drept, şi de mobile nouă; dar şi pe cele vechi, necesare vieţii, le găsim crescute, graţie selecţiunii.

Despre maimuţe, convingerea lui Romanes este că simpatia e mai accentuată la ele «decât în orice alt animal fără a excepta câinele».

Iată un exemplu dat de James Forbes:

«Un vânător, postat pe un smochin de India ucise o maimuţă femelă şi o duse în cortul său, care fu numai decât înconjurat de vre-o patruzeci de membri din tribul captivei strigând şi ameninţând pe agresorul lor; el se scăpă de ele numai luându-le la ochi cu puşca, de al cărei efect omoritor se convinseră destul de bine. Dar şeful bandei rămase pe loc urlând mereu cu furie, şi vânătorul,

care simția poate remuşcare pentru omorul ce săvârşise, nu-i venia să tragă în el. Astfel maimuța se apropie în fine chiar de intrarea cortului, şi văzând că ameninţările sale nu-i serviau la nimic, începu a geme, parcă ar fi bocit, şi a face semne să i se dea cadavrul. Rugăciunea îi fu ascultată, şi luând pe răposata în braţe o duse la tovarăşii săi, care îl aşteptau. Martorii acestei scene extraordinare se jurară să nu mai tragă în aceste creaturi».

Aleg dintre mai multe cazuri citate de Romanes [1]) pe cele mai caracteristice.

James Malcolm, observator de toată încrederea, «foarte exact», cum îl numeşte Romanes, povesteşte că pe bordul unui vapor, pe care se îmbarcase şi el, trăiau două maimuţe, de o speţă comună din India, care n'aveau între ele nici-o legătură de rudenie. Într'o zi, cea mai tânără căzu în mare. La această vedere, tovarăşa sa începu a se agita cu o neliniște febrilă; alergând către partea dindărăt a vaporului, se agăţă c'o mână de marginea acestuia şi întinse tinerii sale camarade, cu cealaltă, capătul unei sfoare ce era legată de corpul său. Mirarea tuturor de pe bord nu fu mică.

Nu e vorbă, mica maimuţă s'ar fi înnecat numai cu acest ajutor insuficient, pentru că sfoara fiind prea scurtă nu putea s'o ajungă. Un matelot reuşi să îndeplinească intenţiunea morală a maimuţei din vapor. Dar reuşita intenţiunilor noastre, oameni sau maimuţe, n'atârnă numai de voinţa şi puterile noastre. Ceia ce sanctifică întreprinderile nu e numaidecât izbânda lor. Caracterul moral al acţiunilor se determină după cugetarea şi sentimentul ce le provoacă, după rezultatul dorit nu după rezultatul întâmplător.

1) Op. cit. Vol. II cap. *XVII*, p. 225.

Dar nu numai în ocaziuni extraordinare, de pericol de viaţă, se trădează pornirile altruiste, ci în tot felul de manifestări mărunte ale traiului de toate zilele. *Darwin* spune[1]) că «Rengger a văzut o maimuţă americană, un Cebus, alungând cu grijă muştele care îi supărau copilul, şi Duvancel o femelă de Gibbon spălând într'un râuleţ figura fiilor ei. Perderea copiilor pricinuia momiţelor femele o mâhnire atât de intensă încât unele, dintre cele păzite de Brehm în cuşcă în Africa de nord, cu siguranţă muriau din această cauză. Orfanii erau adoptaţi de celelalte maimuţe, atât masculi cât şi femele, şi deveniau obiectul solicitudinei lor celei mai atentive».

Mă opresc aici cu citarea faptelor. Găsesc că şi cele de până acum sunt prea multe. Ar fi fost de ajuns un singur caz, cât de simplu, în care să se constate caracterul altruist al acţiunii animalelor, pentru ca teoria mobilelor absolut egoiste să încerce o înfrângere. Universala afirmativă «toate acţiunile sunt interesate» se nimiceşte de veritatea contradictoriei sale, de particulara negativă: „unele acţiuni nu sunt interesate».

Şi ce interes, în adevăr, s'ar putea pune pe seama individului în cazurile descrise până aici? Din ce fel de calcul superrafinat se lasă maimuţa să moară de durere după moartea fiului său? Nu se vede că e în joc aici o forţă despotică anti-individualistă? La ce foloseşte oare individului să moară? Filozofii de dogma egoistică, bătându-şi mereu capul să afle răspunsul, l-au aflat în fine: folosul ar fi nu pe lumea aceasta, ci pe lumea cealaltă. Ceia ce ne momeşte şi ne duce în braţele morţii ar fi speranţa fericirii eterne, mai preţioasă decât cea pământească, trecătoare. Bine, să se

1) Descendenţa omului, p. 70 trad. franc.

aplice aceasta la maimuțe. Cred și dânsele în nemurirea sufletului? În viața și răsplata viitoare? Fac și ele metafizică? Aceasta ar fi greu, în orice caz interesant, de dovedit. Sarcina dovedirii incumbă însă partizanilor școalii egoisticei.

Dar, se poate zice, stingerea unei ființe de durere pentru perderea alteia, dacă nu folosește individului ce se stinge, folosește și mai puțin speței. E adevărat, ea folosește tot atât de puțin individului ca și speței. Dar pe când cauza ei se poate găsi în o formă inferioară, dacă nu degenerată, a simpatiei, ea nu se poate explica nicidecum prin nici-o formă a interesului personal.

Este, în fond, acelaș impuls care împingea pe alte maimuțe să înfrunte amenințările și pericolele pentru a căpăta cadavrul unei camarade; sau care dicta rezistența eroică a elefanților ce'și apărau șeful. Este, în fond, aceiași forță care poruncea cățelului de casă a merge să hrănească în scorbura sa, pe bătrânul câine de ogradă, bolnav și părăsit; aceiași forță internă care făcea să alerge pelicanii la plînsetul tovarășului lor captiv și le deșărta de pește gușa pentru a-i procura nutrimentul de care acesta era lipsit; aceiași tainică putere care înfiora și tulbura de grijă papagalul la vederea amicei sale bolnave, îl învăța să-i servească de dădacă, să-i dea toate îngrijirile necesare, apoi îl făcea să să agite cu desperare când o vedea murind, și în fine să moară curând după moartea ei.

Acest caz din urmă e cu deosebire interesant, căci în el se văd lămurit deosebitele forme luate de impulsul simpatic, până la cea din urmă, până la forma patalogică a paroxizmului pătimaș, când *pasiunea* devine *patimă* [1]), când manifestările ei

1). Să să vadă deosebirea dintre noțiunea *pasiunii* și a *patimei* în lucrarea mea didactică „Psihologia", la capitolul respectiv.

devin contrare scopului primitiv, în serviciul căruia apăruse la început ca funcţiune biologică.

Nu se observă că în toate aceste exemple funcţionează o forţă deosebită de aceia care tinde la conservarea individului agent? Nu se vede aici impulsiunile proprii unei porniri înnăscute, adânc înrădăcinate în organizmul fiinţilor numite sociabile? Nu avem aici a face cu o proprietate psiho-fiziologică ă individului, izvorul natural, nu de convenţiune, al întemeerii societăţilor animale? Simpatia, puterea ce ne porneşte a lucra pentru alţii, este faţa sufletească a unei mişcări fiziologice ce se datoreşte organizaţiei native, însăşi constituţiei individului. Este partea emoţională a instinctului de conservare a speţii, care se manifestă în iubirea de soţi si de progenitură şi în acţiuni corespunzătoare acestor sentimente.

Iubirea de sine nu este deci suverană. Pornirile ei se găsesc une-ori în conflict cu ale iubirii de alţii. Din acest conflict nu iese totdeauna învingătoare tendinţa de conservarea proprie. De multe ori individul se mistueşte în focul iubirii de semenii săi, iubirii de un alt *ego*, nu de propriul său *ego*. Rândunelele, când se reped eroic a-şi scăpa puii din flacările unei case incendiate, unde îşi au cuiburile, nu se gândesc deloc la ele, la viaţa lor. Instinctul de conservare proprie nu le poate dicta decât să fugă de dogoarea distrugătoare a focului. Şi această comandă a naturei o şi ascultă ele, când progenitura lor nu e în pericol.

Dar natura nu e aşa de simplistă în procedările sale, după cum ar plăcea unor doctrine manoideiste. Ea porunceşte fiinţelor să se arunce în prăpastie, să se nimicească, dacă această jertfă se pare necesară realizării scopului mai înalt: al conservării mai multor fiinţe. Maxima ei pare a fi: «Mai bine unul să piară, decât tot norodul să piară». Şi pare

că și ea strigă: «salus populi suprema lex esto». Mai înainte d'a veni omul să sancționeze, în legiuirile sale conștiente, aceste porunci, ea le-a aplicat inconștient în lumea organică. Cuprinsul acestei formule de biologie socială, omul l-a *găsit* în natura sa morală, product al evoluțiilor seculare, nu l-a *inventat* prin rațiune.

Este deci o putere, pe care individul, din îngustimea sferei intereselor sale personale, o poate considera ca misterioasă, ca transcedentă, pentrucă-l târăște afară din «eul» său, îl împinge la acțiuni de natură a-i scădea fericirea, ba chiar a-i zdrobi existența. Această putere, vorbind figurat, este geniul speței.

La acest geniu al speței se gândia Eminescu când scria:

Nu trăiți voi, ci un altul vă inspiră, el trăește.
El cu gura voastră râde, el să'ncântă, el șoptește,
Căci a voastre vieți cu toate sunt ca undele ce curg,
Vecinic este numai râul: râul este Demiurg.
Nu simțiți c-amorul vostru e-un amor strein? Nebuni!
Nu vedeți că'n proaste lucruri voi vedeți numai minuni?
Nu vedeți c'acea iubire servă o causă din natură?

. . . . . .

O teatru de păpușe! Zvon de vorbe omenești!
Povestesc ca papagalii mii de glume și povești,
Fără ca să le priceapă. După ele un actor
Stă de vorbă cu el însuși, spune zeci de mii de ori
Ce-a spus viacuri dup'olaltă, ce va spune viacuri încă,
Pân-ce soarele s-o stinge în genunea cea adâncă.

Acest actor, acest Demiurg, acest geniu al speței face pe amant să degere la poarta iubitei, să se înfioare de un tremurat de geană, să-și uite de sine, de viața sa fizică și morală, pentru un surîs. El dă ființelor celor mai timide curaj extra-ordinar

în apărarea progeniturei; ţintueşte pe mumă lângă patul fiului său bolnav şi-o consumă de grijă; înduioşează de compătimire inima la vederea mizeriei, crează eroii patriotizmului şi ai umanităţii.

* * *

Se ştie cum se argumentează aici pentru a se vedea egoizmul chiar în momentele de generozitate şi de eroizm.

La vederea mizeriei, a durerii altuia, se produce un sentiment de durere de care căutăm să ne scăpăm. Pătimim chiar noi, văzând pe altul că pătimeşte. Ajutând pe semenul nostru, ne ajutăm deci pe noi; înlăturând suferinţa altuia, ne uşurăm pe noi înşine. Astfel, mila de alţii e în fond, mila de noi. Pe *noi* ne doare, şi de aceia alergăm să alinăm durerea. Suntem prin urmare *interesaţi* în cauză. Fără acel sentiment, care ne turbură, n'am face nici-o mişcare pentru a întinde mâna de ajutor altuia.

Dacă am elimina, prin urmare, toate celelalte forme ale mobilului interesului personal, dacă am elimina vanitatea, dorinţa de glorie, de-a fi văzuţi şi lăudaţi de lume pentru faptă bună, etc., tot descoperim egoismul în izvorul cel mai curat al generozităţii, în *milă*.

In această consideraţiune constatăm însă o confuzie, provenită dintr'o incomplectă analiză psichologică.

Negreşit, pentru ca să ne determinăm a realiza, a face ceva, trebue ca acel *ceva* să ne *intereseze*. In acest înţeles, în adevăr *toate* acţiunile, *toate* întreprinderile, *toate* tendinţele noastre, fără distincţiune de obiectivul lor ultim, de intenţiunea lor adâncă, se pot numi «interesate».

Dar atunci cuvântul interesat se ia, în aceste două cazuri, într'o accepţiune cu totul deosebită

de aceea în care se ia când se vorbește de cutare faptă că este o *faptă interesată*, sau de cutare om că e un *om interesat*. In cazul din urmă se înțelege că fapta s'a făcut de cineva în vederea interesului său propriu, în intențiunea unui folos personal, la care s'a gândit când a făcut-o; astfel că fapta aceia, oricât de bună ar fi obiectiv, pentru urmările ei sociale, primește, din punct de vedere subiectiv, coloritul și umbra calculului egoist; se prezintă prin urmare ca un mijloc, nu ca scopul în sine; și se prezintă ca mijloc pentru realizarea binelui material sau pentru satisfacerea vanității persoanei agente, nu pentru binele numai-decât și necondiționat al altuia sau altora. Dacă autorul ei n'ar fi aperceput-o ca *mijloc nemerit* pentru atingerea scopului egoist, la care se gândia cu interes, ea nu s'ar fi produs.

Cu totul alt sens are cuvântul *interesare*, cu formele sale: *a se interesa, interesat*, când se zice: «pentru a ne determina la o acțiune trebue ca ea *să ne intereseze*». Aci însemnează că voluțiunile noastre sunt supuse la legea mare a cauzalității universale și că fenomenele phisice, cari le cauzează, sunt plăcerile și durerile. Căci ce va să zică: «ceva ne interesează» decât că: «este cauză fie de plăcere pozitivă fie de împuținarea durerii», Din sentimentul plăcerii și durerii, sub toate formele lui, izvorăsc acțiunile conștiente.

Aceste două semnificări ale termenului *interesare* se cuprind în expresiunile: «a face ceva *din* interes», și «a face ceva *cu* interes».

Cu interes mai mare sau mai mic, direct ori indirect, se săvârșesc *toate* acțiunile conștiente. Din această cauză unele spirite au tras concluziunea falșe că toate se fac *din* interes. O greșală de raționament, care poartă în Logică numele de *quaternio terminorum* sau *fallacia falsi medii*.

Pentru a se lămuri bine această chestiune, trebue să se facă deosebire între partea intelectuală sau reprezentativă şi partea emoţională, sentimentală sau afectivă a acţiunilor, a voluţiunilor noastre. Această deosebire există în natura sufletului omenesc; şi, când ştiinţa neglijează a o semnala, ajunge la confuzie şi greşeli.

Aşa, după sentiment, despre partea emoţională sau afectivă, toate acţiunile voluntare sunt interesate, în înţelesul că: *toate*, pentru a fi voite şi a se realiza, trebue să ne aducă un contigent de plăcere sau un minus de durere; căci numai prin faptul că ne gândim la ele, că le avem în minte, că ni le *închipuim* sau reprezentăm, nu se naşte nici o pornire către săvârşirea sau evitarea lor. La câte lucruri nu ne gândim! Dar dacă nu ne „interesează", dacă vederea sau închipuirea lor nu produc în noi plăcere sau neplăcere, nu facem nici o mişcare ca să le obţinem, nici ca să le înlăturăm.

Dacă însă, despre partea *emoţională*, toate acţiunile noastre se pot numi astfel *psichologiceşte* interesate, apoi, despre partea *intelectuală* sau reprezentativă, după intenţiunea lor, acţiunile se deosibesc, moraliceşte, împede în interesate şi dezinteresate, în egoiste şi altruiste. Cele dintâiu se numesc aşa pentrucă ceeace ne *interesează*, *obiectul* la care ne *gândim*, care deşteaptă în noi sentimentul, acel „ceva", al cărui bine îl voim cu intenţiune şi conştiinţă, suntem chiar *noi* în opunere cu orice alt lucru din natură. Fiinţa *noastră* şi binele *nostru* le avem *în minte*, când lucrăm; nu binele, fericirea *altora*. Cele *altruiste* sau dezinteresate, din contra, se numesc aşa, pentrucă *obiectul ce* ne „interesează", obiectul la care ne gândim şi al cărui bine îl voim, nu suntem noi înşine, ci sunt *alte* persoane.

Fără îndoială, nimeni nu va trebui să pună în aceeaşi categorie ambele aceste clase de acţiuni, numai pentru cuvântul că şi unele şi altele, pentru a fi săvârşite, trebue să „intereseze", de oarece aceasta este condiţiunea *sine qua non* a existenţei lor. Natural, şi unele şi altele pornesc dintr'un sentiment; dar acest sentiment se produce cu ocazia reprezentării în mintea noastră a unui obiect diferit; într'un caz ne gândim la noi, şi'n al doilea caz ne gândim la altul. Şi, după cum ne avem în vedere pe noi sau pe altul, acţiunea se numeşte *moraliceşte* interesată, egoistă sau dezinteresată, altruistă.

Să luăm un exemplu:

Cine-va găseşte pe o stradă dosnică un bătrân căzut de oboseală; îl ajută să se ridice şi să ajungă la locuinţa lui. Izvorăşte această acţiune din egoism sau din altruizm? Acţiune bună este; dar cum s'o caracterizăm din punctul de vedere al mobilului? interesată sau dezinteresată? E uşor, dar unilateral, a ne pronunţa deodată şi *a priori*, pentru un epitet sau altul.

Pentru a-i da o justă apreciere morală trebue să cercetăm cazul în special.

Acel binefăcător a putut avea în gândul său diferite intenţiuni şi motive în momentul deciderii la acţiune. Poate se gândià la răsplată bănească sau la satisfaceri materiale de altă natură, la protecţiune din partea familiei bătrânului, la obţinerea mai sigură a unei slujbe, etc. Ori, dacă nu se poate admite nici un beneficiu material, relativ la conservarea existenţei sale fizice, dacă el, binefăcătorul, e bogat, independent, c'o poziţiune ce nu aşteaptă nici o îmbunătăţire dela influenţa bătrânului sau familiei acestuia, atunci poate se gândia că va fi văzut de trecători, de locuitorii cunoscuţi de pe acea stradă, se gândia că-i va

eşi numele de om milos, de inimă bună, generoasă, umanitară, se gândia la renume, la glorie, la aprobarea semenilor săi, deci la conservarea existenţii sale morale.

In ambele cazuri, acţiunea a pornit tot din consideraţiuni de interes personal: din interes material, josnic, în cazul întâiu; din interes ideal, mai înalt, în al doilea. Dur, în fine, e drept că el se gândia, în amândouă supoziţiile, la sine însuşi; el însuşi era ţinta ultimă a întreprinderii sale; iar fapta exterioară, bună prin urmările ei sociale, era luată numai ca mijloc pentru realizarea cerinţelor formulate de instinctul său de conservare personală. Aşa că, dacă acea acţiune n'ar fi fost deloc în stare a satisface setea de câştig, trebuinţa de întreţinere fizică, ori dorinţa recunoaşterii din partea altora, adică setea de laudă, ambiţiunea; şi dacă acel individ n'ar fi fost susceptibil de nici un alt mobil străin acestor două impulziuni ale instinctului de conservare proprie, dacă ar fi fost *absolut* egoist, atunci de sigur bătrânul căzut în stradă nu l-ar fi oprit de loc din drumul său, nu i-ar fi deşteptat nici un interes, i-ar fi fost cu totul indiferent.

Dar, dintr'o fericită întâmplare, natura omenească mai prezintă şi alternativa unor persoane, care, dacă nu mai mult, cel puţin cât şi animalele citate mai sus, fără să cugete nici la beneficii materiale, nici la lauda semenilor, fac binele pentru plăcerea de a-l face şi pentru că nu pot să nu-l facă. Nenorocirea *altuia* îi interesează, şi nu se liniştesc până ce n'o alină. Sentimentul ce le dă impulsiunea e provocat nu de gândul unui folos propriu ci de reprezentarea în minte a stării *altuia.*

Dacă binefăcătorul, din exemplul nostru, face parte din această clasă de oameni, dacă acţiunea lui e determinată în astfel de condiţiuni, el se numeşte altruist, iar acţiunea dezinteresată.

Trebue oare să se identifice aceste cazuri pentru cuvântul că în toate constatăm că individul a lucrat conform unui sentiment care-l împingea la lucru?

Dar *ce* provoca acel sentiment, absolut necesar orcărei acțiuni?

Iată întrebarea decisivă în materie de caracterizare morală.

Intr'un caz era ideea câștigului, în al doilea ideea renumelui, în cel din urmă ideea binelui altuia. *La ce* se gândea individul? In primele două cazuri la sine, în al treilea la altul.

Se va zice că e greu a constata adevărata intenţiune. Aşa e. Dar această dificultate ne îndreptăţeşte a ne pronunţa atât de repede şi sigur, că acţiunea este numaidecât egoistă?

Pentru ce am fi mai încredinţaţi *a priori* că trebue să fie de un fel mai degrabă decât de celălalt?

Aceasta va să zică a prejudeca lucrurile.

Acţiunea, luată izolat, e susceptibilă de *două* interpretări, nu de una singură. Se determină cu mai multă probabilitate atunci, când se pune într'un complex de manifestări emanate dela aceiaşi persoană, când se cunoaşte, de mai înainte, aproximativ, caracterul individului agent. Şi încă nici atunci nu putem deduce cu certitudine, *a priori*, din caracterul general calitatea morală a unei fapte particulare. Facem numai o determinare ipotetică.

Iluziunea, care dă naştere teoriei egoistice, s'a produs, fără îndoială, din neputinţa de a distinge între partea afectivă şi cea cogniţională a momentului sufletesc activ. S'a observat numai faţa emoţionantă, s'a omis cea intelectuală. Şi cea dintâi fiind aceiaşi în orice manifestare, fiind totdeauna ori plăcere ori durere, s'a dat tuturor acţiunilor pornite din aceste efecte acelaş nume, *egoiste;*

poate pentru că sentimentul se iveşte în *ego* individului, ca şi cum s'ar putea ivi şi afară din el în unele acţiuni, cari ar rămînea atunci să se cheme altruiste!

Ciudată confuziune psichologică! Sentimentele oamenilor sunt negreşit ale *lor*, precum toate fenomenele sufletului lor sunt neapărat ale sufletului lor. O tautologie. Cum ar putea cineva să lucreze decât din rezortul propriei sale personalităţi? Cum ar putea altfel decât să voiască cu voinţa sa, să simţă cu inima sa, să cugete cu mintea sa? Din cauza aceasta să fie oare toţi oamenii *egoişti?* Sau ce voeşte în fine să afirme teoria care reduce totul la egoism? Nu se poate vedea nimic inteligibil şi justificabil.

Dacă un funcţionar conştiincios s'a deprins a se duce regulat la serviciu, a-şi face datoria, a-şi îndeplini cu punctualitate obligaţiunile luate odată cu sarcina publică, — şi aceasta uneori chiar în contra unei tendinţe momentane opuse, unei ispite de folos mai însemnat cu preţul abaterii dela datorie, — se va pune dare tot pe o treaptă cu alt funcţionar, care îşi vede mai mult de gospodăria sa particulară, aprobă şi practică satanicul proverb că «cine umblă cu degetele prin miere, nu se poate să nu guste», şi maxima de economie aplicată cu perversitate la scopul activităţii sale în stat: «a realiza maximul de câştig cu minimul de muncă»? Între aceste două caractere n-ar trebui să fie nici o deosebire? Cel dintâi, dacă se duce regulat la serviciu, etc., o face pentru că aşa *îi place lui.* Cel de al doilea face deasemenea ce îi place lui. In ce se deosebesc? In nimic? Pentru ce stimăm însă pe unul şi disprețuim pe altul? Desigur pentru felul lucrului ce le produce plăcerea.

Să observăm un lucru. Caracterele se clasifică

și se numesc după felul ideilor cari deșteaptă de regulă în indivizi un sentiment cu putere de acțiune. Un om se numește *patriot*, atunci când *ideia* «fericirii patriei» deșteaptă în dânsul un sentiment mai puternic decât ideia salvării sau fericirii sale proprii, ori a altui cerc din omenire. Un om se numește «om de cuvânt» când *ideia* «de a nu se ține de vorbă» este la el însoțită de o nemulțumire mult mai intensă, decât satisfacția eventuală, ce ar izvorî din neținerea de cuvânt. Un om se zice «vanitos», când *ideia* că este «lăudat sau blamat de lume» produce în sufletul lui o plăcere sau durere mult mai adâncă, decât ideia ce are singur despre valoarea sa reală. Și un altul se chiamă mândru în cazul contrar. Invidiosul simte durere la *ideia* că «altul e fericit»; «calomniatorul» o plăcere *a ști* că «meritele reale ale cuivà se vor întunecà de bârfelele ce se vor răspândì în contra lui», etc. Virtuosul și omul datoriei n'are liniște la ideia că poate într'un caz ar fi comis o nedreptate, și se simte fericit, când va ști că răul comis s'a îndreptat sau că n'a existat. Și așa mai încolo.

Toți lucrăm după sentimente, negreșit; dar *ideia* care însoțește sentimentul, persoana la care ne gândim și ne interesează, acelea decid de felul acțiunii și al naturii noastre, de numele și de epitetul ce merită caracterul sau temperamentul nostru. Egoistul se gândește la sine, altruistul se gândește la alții; dreptul se gândește la păstrarea și fericirea tuturor, nepotistul la pricopsirea cu orice chip a rudelor sale. Și toți își primesc numele după ideia, reprezentarea, gândul de care este însoțită pornirea, înclinația sau aversiunea lor.

Prin urmare, în înțelesul strict al cuvântului, acțiuni cu adevărat egoiste sunt numai acelea ce se fac cu relațiune *conștientă* la eul nostru pus în *opunere* evidentă și *conștientă* cu restul ființelor.

Cele mai multe din faptele noastre zilnice însă, nu îndeplinesc această condiţie. E soare şi îmi desfac umbrela, ajung înaintea locuinţei mele, îmi scutur hainele de praf, intru în casă, mă aşez pe canapea, cer un pahar de apă, desfac o scrisoare venită de curând, etc. Sunt acestea acţiuni egoiste? Dacă sunt pornite ca, de ordinar, din impulse sensaţionale sau perceptive, — adecă din impulse primare, prezentative, nu din cele reprezentative ori secundare, nu din reflecţiuni şi raţionamente, — atunci ele nu sunt în fond nici egoiste, nici altruiste, n'au nici un caracter moral determinat, nu li se poate declară referinţa, clar şi conştient intenţionată, la sfera *eului* propriu pus în o punere conştientă şi clară cu *non-eul.*

Dar se poate să deschiz umbrela ori să-mi scutur haina de praf, ori să beau un pahar de apă, şi să săvârşesc în adevăr, în realitate, o faptă egoistă. Cum şi când? Când bunăoară, deschizându-mi umbrela, aş împedică pe cei din urma mea să vază un spectacol interesant, la contemplarea căruia ştiu bine că toţi au venit înadins; când prin urmare între a fi ars de soare şi a lipsi pe unul sau mai mulţi oameni de o priveliştе atrăgătoare, aleg, cu deplină voie calculată, cea din urmă alternativă.

Tot astfel se pot judecă şi celelalte acţiuni, cari, în împrejurări ordinare, n'au nici un caracter moral pronunţat, sunt moraliceşte indiferente şi inocente, fiind efectuate din impulse primare, nu din reflecţiune, nu din intenţiune. În copilăria noastră, când personalitatea nu e dezvoltată, când nici nu ştim să zicem *eu,* nu comitem acţiuni egoiste, cu toată aparenţa înşelătoare.

Dar afară de aceste acţiuni *nereflectate,* care nu sunt egoiste nici altruiste, rămân cele *reflectate,* intenţionate, şi cari nu sunt deloc *numai* egoiste.

In om ca şi în celelalte animale, nu există numai instinctul de fericire şi de conservare individuală; pe lângă acesta, se mai află instinctul de conservare şi de fericire socială. Amândouă, deopotrivă primitive şi înăscute, sunt rădăcinile cele mai adânci ale tuturor pornirilor şi acţiunilor noastre.

Natura nu ne prezintă cazuri de fiinţe cărora să le lipsească unul din aceste două instincte ireductibile. Dacă întâmplarea va fi produs astfel de vieţuitoare, ele au fost înlăturate de pe scena lumii. Selecţiunea n'a respectat şi perpetuat decât tipuri înzestrate întâmplător cu proprietăţi organice care contribuesc la conservarea de sine a individului şi la conservarea progeniturei, a semenilor. Ar fi o descoperire de o colosală importanţă biologică, dacă s'ar arătă animale *absolut* lipsite de simpatie, de instinctul social sau de porniri altruiste. Aceste trei denumiri reprezintă acelaş fapt sufletesc privit din trei puncte deosebite: din partea afectivă, din partea activă sau voliţională şi din cea intelectuală sau reprezentativă. Dacă ar există vreo clasă de fiinţe, în universul întreg, compusă din indivizi absolut egoişti, nesociabili, aceasta s'ar datori desigur unor condiţiuni biologice de natură a puteà înlocui funcţiunea simpatiei în lupta pentru existenţă. Atunci reproducţiunea şi propagarea speţii ar depinde, poate, numai de voia şi dispoziţiunea unui singur individ, care n'ar căutà să câştige deloc, pentru aceasta, consimţimântul şi concursul unui al doilea individ. Sau, îngrijirea de progenitură n'ar fi absolut necesară pentru conservarea speţii, din cauza numărului prodigios de mare al ouălor sau puilor, care ar prezervà tipul de peire, cu toate condiţiile nefavorabile.

Dar, deşi admitem posibilitatea unui astfel de caz în natură, până acum nu cunoaştem existenţa lui. Până acum nu cunoaştem decât fiinţe posedând

cele două instincte de conservare: individuală şi socială. Din satisfacerea sau contrariarea acestora izvorăsc plăcerile şi durerile noastre.

Din instinctul de conservare şi de fericire a speţii, sau din cel social, sorgintea oricărei asociaţii omeneşti durabile, decurg toate acţiunile noastre *dezinteresate* sau altruiste. Graţie acestei porniri sociale, înăscute în noi, ne bucurăm la vederea fericirii altora, ne întristăm la ideia că altul sufere; şi tot graţie acestui instinct aprobăm durerea altuia, dacă dânsa contribue la un bine pentru toţi, ne dezaprobăm pe noi înşine, dacă ne surprindem în fapte, sau gândiri, care, văzute din punctul de vedere al intereselor omenirii, sunt condamnabile. Din această parte altruistă, fundamentală, a naturei noastre, s'a dezvoltat conştiinţa morală, sentimentul dreptului şi binelui; prin ea ieşim din izolarea individualităţii egoiste şi ne simţim legaţi cu lumea, cu un «tot», căruia datorim existenţa noastră, şi din viaţa căruia ne împărtăşim, cum se împărtăşeşte o celulă din viaţa întregului organism. Aceasta este, partea cea mai înaltă şi mai nobilă a fiinţei noastre; prin dânsa, existenţa noastră se lărgeşte, iea un caracter de universalitate, se împărtăşeşte, s'ar puteà zice, din privilegiul eternităţii.

Individul, efemer în ce-l priveşte pe el, ca individ izolat, dispare. «Totul» rămâne etern; şi din noi nu trăeşte decât ce s'a legat cu «totul».

GÂNDIRI
ASUPRA ESTETICEI CA ŞTIINŢĂ

I. In cadrul desvoltării noastre culturale

1. Istoria naşterii şi desvoltării ştiinţelor ne face a crede că ştiinţa s'a născut din necesităţile vieţii, din trebuinţa omului de a se adapta la mediu, căutând a-l înţelege spre a-l stăpâni.

Una din ştiinţele speciale cele mai abstracte s'a născut la un popor care a avut mai mult afaceu cu fenomenele ce cad în sfera de cercetări a acelei ştiinţe. Geometria s'a născut din nevoia de a măsura pământul, la Egiteni, unde revărsările periodice ale Nilului acoperia cu nămol semnele delimitative ale proprietăţilor. Astronomia, din trebuinţa omului de a se orienta pe mare, de a măsura vremea, de a cunoaşte soarta de azi şi de mâine.

Dreptul, din necesitatea de a regula raporturile dintre oamenii trăitori în aceeaşi societate ; şi anume la Romani, cari au lărgit cadrul societăţii lor politice până a cuprinde într'însa atâtea popoare cu obiceiuri şi tradiţii deosebite.

In legătură cu această problemă de istorie culturală, se poate pune întrebarea: oare de ce în timpul modern, la noi, dintre toate ştiinţele

cele dintâi cari s'au afirmat au fost istoria naţională şi filologia?

2. Estetica s'a născut, şi dânsa negreşit, din trebuinţa de a înţelege şi explica fenomenele lumii estetice, cunoscute în deobşte sub numele de: frumos, sublim, graţios, rizibil, tragic, etc.

Ce interes viu poate avea la noi Estetica, pentru înţelegerea mediului cultural?

Inteligenţa trebuie să fie isbită de minunăţia unor producţii artistice imposante şi variate, cari să ne pună pe gânduri şi să ne îndemne a căuta legile lor genetice şi condiţiile îndeplinite de ele în momentul efectului estetic asupra noastră.

In Italia, sculptura, pictura, muzica, au fost de mult şi sunt mereu în eflorescenţă. Deosebit de alte arte, în Anglia se ridică drama. In Franţa comedia de salon, şi alăturea atâtea şcoli de pictură şi sculptură. Ce de discuţii au stârnit numai între critici şi esteticieni, exponenţi ai atâtor şcoli literare.

Anatole France, Jules Lemaître, Brunnetière, etc., s'au văzut nevoiţi a se ridica la principii, a aborda probleme de estetică.

La noi? Intre Gherea şi Maiorescu s'au ridicat discuţiile la un ton mai înalt. S'a formulat un moment problema: «arta pentru artă». Discuţia a degenerat curând în personalităţi. Înălţimea regiunii principiilor abstracte s'a arătat parcă neprielnică plămânilor mici ai inteligenţei nevârstnice ştiinţificeşte De aci ameţeală şi cădere.

Dar dacă nu se produc opere de artă, cari să solicite meditaţia filosofică, oare natura nu este acolo, de faţă, vecinica artistă neîntrecută, ca să ne pună sub ochi frumosul şi tragicul, sublimul şi ridicolul? Lumea fizică şi soarta omenească nu e plină de fenomene şi întâmplări cari să deştepte

admiraţia şi entuziasmul, să ne mişte, să ne înfioreze şi să ne aducă lacrămile în ochi de milă, de bucurie sau de râsul din toată inima?

Da, însă aceste fenomene şi întâmplări fireşti, de ordinar ni se par aşa de inevitabile, de fatale, de independente de om, ca şi sentimentele ce le corespunde în noi, încât le trăim tot aşa de firesc cum respirăm, fără să ne oprim, reflexând asupra lor, decât în cazuri anormale şi rari. Ele încep a fi obiect de meditaţie şi de studiu mai ales decând devin opera omului, decând şi acolo unde omul intervine ca artist în locul naturei spre a da naştere frumosului, sublimului, etc. Arta omenească a fost care a deşteptat întâi reflexiunea filosofică asupra fenomenelor estetice, şi de aci s'a întins şi asupra naturei. Un *Ruskin* nu era posibil la origina ştiinţei noastre.

La noi, reflexiuni cu coprins estetic s'au manifestat tocmai şi numai în ramura artistică unde se iviseră mai multe producţii. Singura mişcare artistică a fost la noi în literatură. După Bolintineanu, Alecsandri, Gr. Alexandrescu, Eminescu, Bălcescu, Vlahuţă, Coşbuc, trebuia să vină un Maiorescu şi un Gherea, fie ca să judece fie ca să explice mişcarea literară în cuprinsul şi direcţia ei culturală şi estetică.

3. In genere am fost nevoiţi să luăm ştiinţele aproape făcute gata de intelectul şi experienţa omenirii, care a avut înaintea sa şi timp şi răgaz şi ocazie să studieze natura lucrurilor, şi am căutat să le introducem la noi, în sistemul nostru cultural.

Or-ce lucru însă care nu e câştigat prin muncă proprie, ne interesează mai puţin adânc. Vedeţi cât de vital interes a desvoltat o chestie istorică, d. ex. ca cea ridicată de Roesler. Problema e vitală, soluţia ei ne doare or ne vindecă, e legată cu viaţa.

Adevărurile ştiinţifice le-a căutat omenirea ca leacuri la nişte dureri reale or imaginare. Odată găsite, s'au transmis ca date câştigate din generaţie în generaţie şi dela popor la popor. Trecerea aceasta în timp şi spaţiu desbracă adevărul de tot interesul viu al luptei pentru obţinerea lui, de tot entusiasmul şi bucuria victoriei, triumfului.

Lucrarea care se impune, însă, la introducerea ştiinţei din afară, este de a o organiza în sistemul nostru de trebuinţe culturale, de a-i adapta metoda, formulele, legile, spiritul la mediul fizic şi moral înconjurător.

La început, nici atât nu s'a făcut. S'a luat ştiinţa *tale quale,* cum s'a găsit aiurea, şi s'a transplantat la noi.

Istoria universală, bunioară, — pentru a vorbi chiar de ştiinţe cu caracter personal etnic — era istoria universală cum o vedea şi o înţelegea fie un francez fie un german.

Gramatica, chiar cea românească, nu cuprindea mai multe forme şi părţi decât o gramatică a limbii franceze sau germane. Când a venit un *Irimia Circă* s. e. şi a pomenit la verbe de un mod *presumptiv* şi un *oblic*, toată lumea a rămas mirată că se găsesc în limba română forme verbale cari nu se pot reduce la cele găsite în gramaticele altor limbi.

5. Această operaţie de adaptare la mediu nu va fi nevoie să se îndeplinească, de urgenţă, pentru Estetică, după-cum trebuia să se facă s. e. pentru pedagogie.

De ce?

Întâiu, fiindcă arta, afară de literatură, nu s'a desvoltat încă la noi, în aşa grad şi extensiune, exceptându-se arta populară, încât să necesiteze reducerea unor direcţii artistice însemnate şi ori-

ginale la principii generale ştiinţifice pentru înţelegerea, explicarea şi apreciarea lor. Şi apoi fiindcă fenomenele estetice arătate de natură nu sunt deosebite la noi de cele din alte părţi ale pământului, în esenţa lor. Soarele răsare şi apune la noi ca şi în Italia, Franţa, Anglia, Germania. Sublimul, când se produce în natura înconjurătoare, face să se nască în noi acelaş sentiment ca în oamenii din ori-ce altă parte a globului. Explicaţia lui este aceeaşi.

6. Pe de altă parte, intrarea mai târzie în preocupaţiile înalte ale spiritului omenesc, are, s'ar putea zice, aproape şi unele avantaje. In căutarea adevărului nu vom fi încurcaţi de prejudiţii filosofice, de teorii şi hipoteze metafizice, cari în alte părţi au făcut tradiţie, nu vom fi nevoiţi a lupta ori conta cu eroarea acreditată, nici a descurca drumul de erezii. Calea stă înaintea noastră goală şi netedă; ba mai drept vorbind, nu este nici-o cale. Drumul trebuie croit. Şi în orientarea noastră intelectuală pentru găsirea adevărului, putem lua dela început de călăuză metoda încercată a ştiinţii noui.

Locul esteticei între celelalte ştiinţe noologice.

1. Constituţia fundamentală a sufletului omenesc ne permite trei atitudini în raporturile cu natura: intelectuală, sentimentală şi activă, după cele trei feluri de funcţiuni esenţiale şi ireductibile ale vieţii psihice.

Nu doar că în fiecare din ele atitudinea este absolut pură şi exclusivă. Omul nu poate fi în niciun moment numai inteligenţă, or numai voinţă, sau numai sentiment. E vorba numai de laturea predominantă.

Ceeace caracterizează raportul omului cu natura în atitudinea *intelectuală*, este acţiunea de a stabili ordinea subiectivă a ideilor în conformitate cu ordinea obiectivă a lucrurilor, a oglindi raporturile dintre fenomenele lumii fizice şi psihice traducându-le în raporturi interne de cugetare, adică, într'un cuvânt: a găsi *adevărul*.

In atitudinea *activă*, omul caută a păstra or a modifica mediul, raporturile lucrurilor faţă cu el, după trebuinţele, după interesele vieţii lui.

Prima atitudine e *teoretică*, aceasta e *practică*.

In atitudinea *sentimentală* sau afectivă, omul simte raportul său cu lucrurile sub formă de plăcere sau durere, indiferent de tonul de nuanţă şi de gradul lor de înălţime. După cum lucrurile produc plăcere sau neplăcere, omul le califică, le dă o valoare, le decretează ca bune sau rele, ca frumoase sau urâte.

Cele bune sau rele sunt declarate aşa, pentrucă folosesc vieţii sau o vatâma. Cele frumoase şi urîte, când plac sau displac din alte cauze, ce nu au pare-se nimic comun cu utilitatea practică, cel puţin la prima vedere.

2. Acesta este domeniul special al esteticei.

Estetica studiază, din datele atitudinii afective, acele fenomene a căror cauză nu pare a fi interesul practic al vieţii.

Intru cât, ca ştiinţă, caută adevărul, ea este, din acest punct de vedere, un caz al atitudinii intelectuale a omului faţă cu natura.

Intreaga natură fiind compusă din două categorii de fenomene: materiale şi sufleteşti, ştiinţele cari îşi împart studiul naturei sunt: *fizica* şi *psihologia*, luate în accepţiunea cea mai largă, sau ştiinţele materiei şi ştiinţele sufletului, numite scurt cosmologice şi noologice.

Este evident că estetica face parte dintre acestea din urmă.

3. Psichologia, studiind raporturile fenomenelor sufleteşti, în deobşte, cercetează toate atitudinile vieţii psihice, în raporturile ei cu natura.

Interesul ei este pur teoretic. Vrea să constate tot, să înţeleagă tot. Nu alege. Tot ce se iveşte în câmpul cercetării sale, o atrage.

In manifestările funcţiunii intelectuale sunt unele cari duc la scopul inteligenţii, la cunoaşterea adevărului, sunt altele cari se abat dela această ţintă. Psihologia le studiază pe toate: visurile, rătăcirile, iluziile, greşelile, nebuniile, ca şi judecata dreaptă, raţionamentul.

Din întinsul ei domeniu referitor la inteligenţă, se desparte o ştiinţă, care se ocupă numai cu studiul legilor dreptei gândiri, cu condiţiile ce îndeplineşte mintea când îşi realizează menirea. Astfel se constitue *Logica*. Ea stabileşte normele gândirii juste. E o ştiinţă *normativă*, aşa cum, în domeniul ştiinţelor materiei, este, bunăoară, higiena faţă de biologie. Biologia, fiziologia, explică fenomenele vieţii trupeşti, atât pe cele ce sunt conforme cu scopul conservării cât şi pe cele cari îl contrazic şi aduc ca urmare boala, moartea. Higiena extrage numai condiţiile vieţii normale şi face din ele un cod al sănătăţii.

In manifestările atitudinei active, de asemenea, psihologia studiază, fără alegere, din interes pur teoretic, şi actele bune şi pe cele rele, şi pe cele drepte şi pe cele nedrepte, adică şi pe cele cari sunt favorabile vieţii în genere, fericirii omeneşti în deobşte, şi pe cele contrare scopului bio-sociologic.

Din totalitatea acestor manifestări ale voinţei, se extrag, într'un studiu deosebit, acele acţiuni cari duc la păstrarea şi desvoltarea vieţii sociale

şi a fericirii omeneşti, şi se constitue astfel *Etica*, altă ştiinţă normativă, care arată legile vieţii drepte, normele vieţii morale.

Şi în atitudinea afectivă se produc multe fenomene şi conforme şi contrare scopului biologic al funcţiunii de valorificare. Psihologia le studiază pe toate deopotrivă.

4. Dacă ar fi să se respecte cerinţa simetriei, s'ar putea zice că Estetica, privită ca o a treia ştiinţă normativă, îşi iea ca obiect cercetarea acelor manifestări emoţionale cari sunt conforme cu interesele vieţii, în înţelesul cel mai comprehensiv.

Această accepţie ar da însă esteticei un domeniu prea întins, în care s'ar cuprinde şi îndatoriri reclamate de alte ştiinţe, ca higiena şi medicina.

Uzul şi tradiţia au consacrat pentru estetică un domeniu mai restrâns, l-au redus numai la studiul acelor sentimente cari exprimă raporturi ce par a nu fi legate de instinctul conservării, cum e frumosul.

Psihologia, în faţa fenomenelor vieţii afective de frumos, urît, studiază indiferent orice varietate şi particularitate a gustului estetic, şi toată grija ei este să caute cauza explicatoare în condiţii de cultură, de vârstă, de sex, de obiceiuri, de tradiţie şi altele.

Deosebit de acest rol explicativ, pe care şi-l însuşeşte, împrumutându-l dela psihologie, estetica îşi mai iea şi o atitudine *normativă*. Ea caută să afle legile şi normele plăcutului şi frumosului, în conformitate cu ce trebue să placă or să displacă. Aspiraţia ei este să stabilească regulele pe cari le îndeplinesc lucrurile şi fenomenele ce plac — nu în mod capriţios, vremelnic, individual, ocazional şi local — ci în mod mai permanent şi mai general, având un caracter mai universal omenesc.

5. Desigur aceasta presupune că există un frumoc şi un gust estetic, care corespunde unor legi mai adânci, permanente şi obşteşti ale naturei umane.

S'or fi referind poate chiar la legile vieţii omeneşti?

Caracterul de desinteresare al fenomenului estetic să fie aşa de absolut încât să nu aibă deloc face, nici pe departe, în nici un chip, cu cerinţele vieţii?

E o chestiune centrală în estetică.

Pentru unele spirite formaliste, nici binele n'ar avea face cu interesele conservării. *Fiat justitia, pereat mundus!*

Satanică satisfacţie a conştiinţei «morale» în faţa spectacolului de universală anihilare, datorit dreptăţii!

In estetică, formalismul nu afirmă numai despărţirea frumosului de vieaţă, ci chiar opoziţia dintre ele. Frumosul ar avea de scop să ducă la desprinderea de legăturile vieţii. Contemplarea estetică ar tinde la uciderea voinţei de a fi.

E drept, când ne adâncim în perceperea frumosului, uităm toate grijile şi interesele vieţii.

Dar acelaş efect îl are şi adâncirea în căutarea adevărului. Istoria ştiinţelor ne arată atâtea cazuri de oameni cari, în momentul absorbirii lor în problemele cugetării, uitau, nici nu băgau de seamă primejdii mari.

Să fie şi adevărul străin de interesele vieţii?

6. Desigur, nu e fără temeiu caracterizarea frumosului ca fenomen desinteresat. Exagerarea opunerii lui cu vieaţa pleacă dela un fapt real, interpretat greşit.

In faţa unei flori, atitudinea intelectualistă a omului de ştiinţă caută să afle, să înţeleagă, să descrie, să clasifice, să explice. Intreabă, iscodeşte.

Floarea e obiect de cercetare, serveşte unei curiozităţi.

Atitudinea practică a medicului, a farmacistului, caută în floare sucul, esenţa necesară unei trebuinţe a vieţii. La ce boală poate fi folosită? Floarea e obiect de utilitate, serveşte unei nevoi a conservării.

Atitudinea estetului este contemplarea curată, adâncirea sufletească în farmecul culorilor şi formelor florii. Nu vrea nici s'o priceapă, nici s'o utilizeze. O priveşte. Se mulţumeşte cu atât. Nici n'o iscodeşte ce este, de unde vine, nici nu-i cere vieaţa, puterile ei constitutive pentru serviciul omului.

Nici interes de curiozitate, nici interes de însuşire.

Contrastul e şi mai evident, când, în loc de floare, am considera un fruct, un măr, o portocală.

Lupta între interesul practic şi atitudinea pur estetică e şi mai evidentă. Vrei să mănânci mărul, cu toate că e frumos, când ţi-e foame. Vrei să-l priveşti şi să-l admiri, cu toate că ţi-e foame, când simţul estetic e mai tare — şi cât timp e mai tare — decât cel nutritiv.

Natura, pe lângă satisfacerea cerinţelor intelectuale de cunoaştere şi ale voinţei de conservâre, oferă omului şi însuşiri, cari vin ca un dar pe deasupra: frumosul.

Farmecul delicat al frumosului nu vine ca un mijloc pentru vr'un scop pământesc, ne uităm la el cu dragoste desinteresată. E o graţie a naturei. Fără dânsul firea ar fi banală, vieaţa ar fi seacă.

Utilul şi adevărul îmbracă natura şi vieaţa în haine de lucru; frumosul le îmbracă în haine de sărbătoare. Fără harul divin al acestui bun nefolositor, vieaţa ar fi muncă silnică perpetuă, natura ar părea o închisoare.

7. Trebuinţa frumosului este absolută pentru

suflet, dar nu aşa de urgentă şi de intolerantă ca trebuinţa utilului. Laturea estetică a firii lucrurilor, ca ceva superficial şi «de prisos», trece adesea nebăgată în seamă pentru cunoştinţa solicitată de nevoile vieţii.

Şi pentru perceperea fenomenului sunt grade diferite de sensibilitate. Sunt naturi cari vibrează simpatic de departe la apariţia lui, pe care o ghicesc dela primele licăriri ascunse sub aparenţe neînţelese de mulţime. Sunt altele obtuse, pe sub ochii cărora trec neobservate graţiile nepreţuite ale momentului creator.

Intre aceste extreme sunt puncte de tranziţie pentru toate individualităţile imaginabile.

Gradul cel mai înalt de sensibilitate estetică îl reprezintă *artistul*.

Sensibilitatea în grad înalt poate s'o aibă şi un alt om. Ceeace distinge pe artist, este că el posedă şi darul de a exprima simţirea frumosului, de a traduce în semne sensibile şi pentru ceilalţi oameni viziunea sufletului său. Clipa trecătoare a frumuseţii nebăgate în seamă poate de alţii, el o prinde şi o eternizează. In opera lui văd şi ceilalţi oameni farmecul ce le scăpase neobservat în firea lucrurilor. Artistul devine astfel un revelator şi un interpret al frumosului arătat de natură, sau numai schiţat, gândit intenţionat de ea. El este preotul care slujeşte omenirii tainele celei mai adorabile însuşiri a naturei.

De aceea în toate timpurile mai remarcabile prin creaţie estetică, artistul a fost aproape obiectul unui cult.

De aceea un Francisc de Medicis şedea cu capul gol înaintea lui Michel Angelo, iar Papa Iuliu III primia totdeauna pe marele artist cu onoruri ce nu le acorda celorla ţi muritori.

Admiraţia, de altfel legitimă, fireşte, pentru pu-

terea creeatoare a artei a făcut pe unii esteticieni să reducă estetica numai la studiul frumosului în artă şi să pună acest frumos, redat sub formă statornică, eternă, mai presus de cel trecător şi mai puţin deslușit al naturei.

Mărginire şi valorificare arbitrară.

E drept, că adesea, spre a zări frumosul naturii, ai nevoie de ochiul artistului. Dar frumosul din natură a existat înainte de orice artă în sufletul omului, şi ar exista chiar dacă orice artă ar pieri.

Ştiinţa esteticei e chemată să explice fenomenul frumosului oriunde s'ar afla, în arta omului, ca şi în opera naturei creatoare.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Psihologia mulțimii

I.

Cunoașterea psihologiei individuale nu ne dispensează de cunoașterea sufletului colectiv.

Sufletul mulțimii are particularități cari trebuesc cercetate și cunoscute deosebit. Cunoașterea psihologiei generale ajută doar la schițarea cadrului general al problemelor, pe cari le sugerează funcțiunile esențiale constitutive ale oricărui suflet, fie el individual ori colectiv, fie de om sau de animal. Ori unde e vorba de viață sufletească, de orice grad, se va căuta să se vadă manifestările ei sub cele trei aspecte primitive și ireductibile ale ei: inteligență, sentiment, voință.

Modul de manifestare al celor trei funcțiuni sufletești, numite facultăți, este deosebit, după cum le privim în viața individului sau a mulțimii; și la individ, după cum le cercetăm în vârsta copilăriei, adolescenței, maturității sau bătrâneței.

Copilul nu este un om în miniatură, cu același suflet ca omul matur, redus numai la proporții funcționale mai mici, cum sunt reduse părțile constitutive ale corpului lui. Copilul este o ființă caracterizată printr'un anumit fel de a gândi, de a simți, de a voi, având un anumit suflet, care trebue studiat deosebit, în particularitățile lui determinate.

Tot aşa, mulţimea nu este de socotit ca un individ luat de mai multe ori, repetat şi multiplicat prin numărul persoanelor ce compun colectivitatea. «Sufletul mulţimii» nu e o adunare de suflete individuale, strânse doar la un loc. El îşi are caracterul lui particular, modul lui anumit de a gândi, de a simţi, de a voi, care trebue constatat deosebit.

Un fapt de observaţie comună, care ne pune spiritul pe calea de a întrevedea existenţa unui suflet particular în acea unitate colectivă a mulţimii, este împrejurarea că acelaş om altfel simte şi se poartă, intrat în mulţime, decât s'ar aştepta cineva, cunoscând firea lui caracteristică. Chiar el, adesea, se miră de această schimbare, şi nu înţelege cum a putut vorbi astfel, cum a putut face ce a făcut, în vârtejul impresiilor venite din mediul mulţimii, el care niciodată n'ar fi fost în stare să se manifeste astfel, după felul lui cunoscut de a fi.

Personalitatea lui a fost deci schimbată de influenţa unei puteri sufleteşti, care e aceea a mulţimii.

II.

Ce este mulţimea?

O definiţie porneşte din o concepţie hotărîtă despre natura ei.

Din cele spuse mai sus, s'ar puteà defini mulţimea ca o uniune colectivă de mai multe persoane, având un suflet al ei propriu, deosebit de sufletele unităţilor individuale componente.

In definiţie nu se găsesc încă notele distinctive, cerute de regula unei riguroase definiţii logice. Ele vor rezulta din determinarea mai deaproape a naturei mulţimii.

O primă determinare esenţială a naturei mul-

ţimii se realizează căutând a preciza felul raportului dintre individ şi mulţime.

Cum se explică deosebirea dintre sufletul mulţimii şi sufletele individuale componente?

Sunt mai multe propuneri de explicare.

Una aseamănă deosebirea dintre natura mulţimii şi aceea a indivizilor ce o compun, cu deosebirea ce există între o sumă şi unităţile din care a rezultat prin adunare. Sufletul mulţimii ar fi o însumare de forţe sufleteşti, dobândită prin adiţionarea tuturor particularităţilor individuale ale oamenilor cuprinşi în mulţime.

Aceasta însă nu corespunde realităţii. O mulţime în care intră şi se amestecă toate carierele şi specialităţile, nu capătă capacitatea enciclopedică a tuturor aptitudinilor strânse din întâmplare la un loc.

Nici chiar în adunările deliberative parlamentare nu hotărăşte erudiţia şi specializarea încheierile luate în comun asupra feluritelor chestii şi probleme practice, necum în manifestările sociale ale unor adunări de ocazie şi de moment, stăpânite de preocupări, interese, porniri, cari nu au deloc afaceri cu fondul specializărilor individuale.

Acestea toate mai de grabă se uită în momentul frământărilor sufleteşti ale mulţimii.

Altă concepţie, a lui H. Spencer, a căutat să pună caracteristica mulţimii nu în o însumare, ci în o mijlocie a factorilor componenţi.

Gustave Le Bon, în interesanta sa scriere, *La Psychologie des foules,* explică sufletul mulţimii prin o sinteză — luat cuvântul în înţelesul în care îl ia chimia — a sufletelor individuale componente. Acestea, reunite la un loc, ar da naştere unui produs sufletesc nou, deosebit de fiecare din ele în parte, aşa cum se deosebeşte în chimie, rezultatul unei sinteze de elementele cari s'au combinat ca să dea naştere acelui rezultat.

Două elemente, având fiecare anumite proprietăţi, bunăoară oxigenul şi hidrogenul, combinându-se, dau naştere unui corp nou, apa, care nu se aseamănă în proprietăţile sale nici cu oxigenul nici cu hidrogenul.

Acelaş fenomen de sinteză creatoare se observă şi în reuniunea organică a celulelor ce compun corpul unei fiinţe vii. Din unirea lor rezultă viaţa fiinţei, un rezultat nou, cu totul deosebit, în manifestările şi proprietăţile sale, de felul de a fi şi de a se manifesta al celulelor componente.

Rezultatul sintezei lor organice nu este tot o celulă mai mare, ci o plantă sau un animal, cu funcţiuni biologice deosebite.

Comparaţia raportului dintre individ şi mulţime cu acela dintre celulă şi organismul unei fiinţe vii, plante sau animal, duce prea departe şi depăşeşte, în mod vizibil, realitatea.

O plantă şi, încă şi mai mult un animal, are o complexitate de proprietăţi şi manifestări cu totul altele, şi prin grad şi prin natură, decât acelea ale unei simple celule.

Nu se poate spune acelaş lucru despre sufletul şi natura mulţimii, faţă de acelea ale oricărui individ cuprins, ca unitate de compoziţie, în alcătuirea ei. Sufletul mulţimii nu este superior în complexitate şi funcţiuni sufletului individual; din contra.

Iar cealaltă analogie a sintezei creatoare, luată din fenomenele himice, se depărtează, în alt sens şi în altă măsură, de felul caracteristic al raportului real dintre sufletul individual şi colectiv, considerat în alcătuirea unităţii psihice a mulţimii.

Când oxigenul şi hidrogenul se combină şi produc apa, e adevărat că produsul sintezei lor nu are nici-una din proprietăţile elementelor contopite în

sinteză. Nu este tocmai la fel cazul în psihologia maselor formate din adunarea la un loc a mai multpr oameni. Nu se poate spune că în sufletul mulţimii nu se găseşte *nimic din sufletul* persoanelor ce o compun.

Atât se poate afirma cu certitudine, că sufletul mulţimii, luat ca unitate totală, nu se aseamănă cu sufletul nici-unuia din indivizii ce o compun, luat fiecare în parte, în totalitatea unităţii lui personale. Dar nici sufletele membrilor din aceeaşi familie, nici sufletele părinţilor şi ale copiilor nu se aseamănă între ele până în cele mai mici amănunte. Sunt diferenţe cari caracterizează pe fiecare în parte. Şi totuşi au ceva comun între ele; se vorbeşte de un suflet, de un caracter al familiei.

Întrebarea, în cazul de faţă, este tocmai dacă în sufletul mulţimii nu se află nimic din acela al elementelor psihice individuale componente? Şi anume ce? Cât? Şi cum?

Din toată mulţimea elementelor sufleteşti cari constituesc individualităţile deosebite ale oamenilor ce compun mulţimea, acelea rămân ca elemente de alcătuire ale sufletului mulţimii, cari stau la *baza organizaţiei psihice generale* a naturei omeneşti.

În orice suflet se găsesc date ereditare, în deobşte existente în firea genului omenesc sau în caracterul raselor şi popoarelor; se găsesc tendinţe, instincte, porniri, datorite însăşi constituţiei psihofizice înnăscute, alături de cele izvorâte din înclinarea şi experienţa individuală, prin care se diferenţiază oamenii ca individualităţi deosebite.

Cele dintâiu, elemente psihice comune, deşi în mai puţină lumină a conştiinţei, deşi subconştiente şi chiar inconştiente, au puterea hotărâtoare în momentele de cumpănă ale vieţii, şi ele îşi afirmă

această putere, când mai multe suflete omeneşti se pun în contact unele cu altele.

Sufletul mulţimii s'ar alcătui astfel din ceeace este mai comun şi mai general în sufletele individuale, din factorii inconştienţi ai caracterului ancestral, şi din sentimentele corespunzătoare acelor porniri adânci şi obşteşti [1]).

Şi acum se poate vedea dece, intrat în masa colectivă a mulţimii, individul îşi pierde personalitatea, tocmai în ce are mai particular. Partea diferenţială a sufletului, datorită treptei culturale deosebite a fiecăruia, intră în umbră. Se ridică, din contră, la cârma conducerii momentului sufletesc puterea factorilor mai adânci ai instinctului, ai sentimentelor dominante.

E destul parcă punerea în contact a oamenilor, în o adunare, pentru ca prin minune să se deştepte în fiecare din ei stările de suflet datorite păturilor adânci ale organizaţiei psihice, cari se evocă, se chiamă unele pe altele, pe calea unei misterioase simpatii şi solidarităţi biologice.

Sub influenţa tainică a acelei mase psihice colective, alcătuite din omogenitatea simplistă a aceloraşi instincte, porniri, sentimente dominante, omul în mulţime îşi suspendă funcţiunile superioare ale spiritului, personalitatea lui conştientă se înlocueşte cu una sugerată de contagiunea ideilor, pornirilor şi sentimentelor mulţimii.

---

1) Insuşi Gustave Le Bon ajunge la această idee, când zice: „Or ce sont précisément ces qualités générales du caractère, réglées par l'inconscirnt et que la plupart des individus normaux d'une race possèdent à peu près au même degré, qui, dans les foules, sont mises eu commun". Ceeace însă nu e tot una cu sinteza himică a sufletelor individuale.

III.

Sugestia mulţimii asupra individului e enormă, din cauzele arătate mai sus. La rândul său, mulţimea este, de asemenea, supusă foarte mult sugestiei, în cadrul factorilor determinanţi ai sufletului ei.

Cunoscând natura acestor factori, ne explicăm multe din caracterele mulţimii.

In toate cele trei feluri de manifestări sufleteşti, caracteristica mulţimii stă în funcţiunile cele mai simple, mai elementare, datorite factorului ereditar şi instinctiv.

Dintre aceste facultăţi, acelea cari predomină sunt sentimentul şi voinţa, cu pornirile lor instinctive.

Rolul inteligenţei este redus la minimum. Simple afirmaţii, dacă se repetă şi se formulează cu intensitate, produc convingerea. Nu e nevoe de argumente pentru aceasta, Intelectul mulţimii este refractar unei demonstraţii susţinute, sistematice. O impresie, adresată simţurilor, preţueşte mai mult decât dovezile adresate raţiunii.

Mintea se mulţumeşte cu date simple de percepţii, se convinge de imagini, şi cere, dacă se poate, lămuriri concrete, fapte vizibile, lucruri pipăibile.

Cea mai uşoară abstracţiune îi repugnă. Operaţiile mintale se reduc la repetarea automatică a unor formule obişnuite, a unor păreri curente, a unor credinţe înrădăcinate. Cine le cunoaşte şi ştie să atingă rezorturile lor, poate mânui mulţimea, în tot cazul izbuteşte măcar a se face ascultat. Cine, cunoscându-le ori necunoscându-le, le înfruntă, e repede dat în lături, şi, după cazuri, are de suportat consecinţele îndrăsnelei şi imprudenţei lui.

Mulţimea nu admite păreri noui, credinţe noui, adevăruri noui. Ea nu este asociaţie culturală pentru cercetarea adevărului, pentru înaintarea ştiinţei. De aceea şi funcţiunea intelectului nu se îndepli-

neşte, la ea, după cerinţele rolului său biologic. Ca să-şi schimbe credinţele, mulţimea cere nu dovezi raţionale, cere întâmplări elocvente prin măreţia lor, cari să izbească imaginaţia, să sgudue sufletul. Cere adesea dovada sacrificiului. Şi atunci convertirea nu se face imediat. Automatismul vechilor deprinderi de gândire continuă multă vreme.

Un singur mijloc există, ca să faci mulţimea să admită o idee care nu se potriveşte cu fondul mentalităţii ei cristalizate: e să începi prin a-i da dreptate, să proclami sus şi tare părerile şi credinţele ei, şi, cu meşteşug, să strecori treptat câte-o sugestie, care să pară că stă tot în acord cu ideile mulţimii, dar să-şi producă încet efectul în sensul contrar.

Arta aceasta o găsim realizată în chip admirabil în o scenă din drama *Juliu Cezar* a marelui Shakespeare. Genialul dramaturg pune în scenă mulţimea montată de Brutu, în contra lui Cezar, după asasinarea acestuia, şi ni-l arată pe Marcu Antoniu, devotatul lui Cezar, cum întoarce spiritul mulţimii încontra omorîtorilor lui Cezar, tot lăudând onorabilitatea lor şi slăvind pasiunea poporului pentru libertate.

Citită şi analizată cu băgare de seamă acea scenă ne spune mai mult despre sufletul mulţimii, decât un volum întreg de psihologie.

O reproduc aproape în întregime. Ea va servi ca material de intuiţie şi analiză pentru stabilirea câtorva caractere ale sufletului mulţimiii [1]).

IV.

Luăm scena din momentul când intră Antoniu şi găseşte mulţimea încălzită de Brutu pentru ideia

1. Actul III, scena II-a.

libertății, pe care ar fi salvat-o el, împreună cu ceilalți omoritori ai lui Cesar.

* * *

Intră *Antoniu* și alții cu trupul lui Cesar.

Cetățenii: — Trăiască Brutu! trăiască, trăiască Brutu!

Primul cetățeaa. — Să-l ducem în în triumf acasă!

Al doilea cetățean. — Să-i facem statue, lui și strămoșilor lui!...

Brutu. — Cetățeni...

Al doilea cetățean. — Tăcere! Liniște. Brutu vorbește.

Primul cetățean. — Tăcere! Hei!

Brutu. — Bunii mei concetățeni, lăsați-mă să plec singur, și, dacă țineți la mine, rămâneți aici cu Antoniu; faceți o primire binevoitoare corpului lui Cesar și ascultați asemenea cu bunăvoință discursul lui Antoniu... pe care îl va pronunța cu învoirea noastră (iese).

Primul cetățean: — Hei, stați! Să ascultăm pe Antoniu.

Antoniu. — Vă sunt recunoscător că voiți să mă ascultați de hatârul lui Brutu. (Se urcă la tribună).

Al patrulea cetățean. — Ce a zis de Brutu?

Al treilea cetățean. — A spus că e foarte recunoscător că voim să-l asculătm de hatârul lui Brutu.

Primul cetățean. — Cezar acela era un tiran.

Al treilea cetățean. — Da, asta e sigur, suntem fericiți că a scăpat Roma de dânsul.

Al doilea cetățean. — Liniște! Să ascultăm ce vrea să ne spună Antoniu.

Antoniu. — Nobili Romani...

Cetățenii. — Tăcere! Hei! S'ascultăm!

Antoniu. — Prieteni, Romani, compatrioţi, daţi-mi ascultare. Viu aici pentru înmormântarea lui Cesar, nu ca să-l laud. Răul pe care-l face omul trăeşte după dânsul, binele ce face adesea se îngroapă odată cu dânsul. Aşa să fie şi pentru Cesar. Nobilul Brutu v'a spus că Cesar era un ambiţios; dacă a fost aşa, a fost un mare păcat, şi Cesar l'a plătit cumplit. Aici, cu învoirea lui Brutu şi a celorlalţi — căci Brutu este un om onorabil şi ceilalţi, toţi, toţi oameni onorabili — viu să vorbesc pentru funeraliile lui Cesar. Mi-era prieten; a fost pentru mine credincios şi drept; dar Brutu spune că a fost ambiţios, şi Brutu e un om onorabil.

A adus aici la Roma mulţi captivi, şi tezaurele publice s'au umplut cu banii răscumpărării lor: în asta s'o fi văzând poate ambiţia lui Cesar? Când săracii au ţipat, Cesar a plâns: ambiţia parcă ar trebui să fie croită din o stofă mai aspră; dar Brutu spune că era ambiţios şi Brutu e un om onorabil. Voi aţi văzut cu toţii că la Lupercale [1]) de trei ori i-am prezentat coroana de rege, şi că el de trei ori a refuzat-o: ambiţie să fi fost asta? Totuşi Brutu spune că era ambiţios, şi nu mai încape îndoială, Brutu e un om onorabil. Nu, nu vorbesc deloc ca să desaprob pe Brutu, dar vorbesc aici numai ca să spun ceeace ştiu. Voi îl iubiaţi toţi odinioară, şi nu degeaba; din ce cauză i-aţi refuza acum lacrămile voastre? O, omenie, tu te-ai refugiat la dobitoace, iar oamenii şi-au pierdut dreapta judecată! Vă rog să nu vă supăraţi pe mine, şi să fiţi îngăduitori: inima şi mintea mea s'au coborât aici, în acest sicriu, alăturea de Cesar; trebue să mă opresc ca să-mi viu în fire.

1) Sărbători mari publice, făcute în Roma pentru cinstirea zeului Lupercus.

Primul cetățean. — Mi se pare că e multă dreptate în ce spune el.

Al doilea cetățean. — Dacă judeci de aproape lucrurile, vezi că Cesar a fost nedreptățit.

Al patrulea cetățean. — Ai băgat de seamă ce a spus? Cesar n'a vrut să ia coroana, prin urmare e sigur că nu era ambițios.

Primul cetățean. — Dacă s'o dovedi asta, or s'o plătească ei...

Al patrulea cetățean. — Ascultați, începe din nou să vorbească.

Antoniu. — Ieri, cuvântul lui Cesar stăpânia lumea: azi, iată-l zăcând aci mort, și nu e om, cât de sărac, să-i dea respectul cuvenit. O, stăpânii mei, dacă ar fi să vă ațâț inimile, să vă răsvrătesc sufletele până la turburare, aș face rău lui Brutu, și lui Casin, cari, cum știți cu toții, sunt oameni onorabili. Dar vedeți acest pergament cu pecetia lui Cesar? L'am găsit în cabinetul lui. E testamentul lui. Dacă plebeii ar auzi acest testament, pe care, iertați-mă, n'am de gând să vi-l citesc, — ar alerga grămadă cu toții să sărute rănile lui Cesar și și-ar înmuia batistele în sângele lui sfânt, da, ar cerși un fir din părul lui ca să-l păstreze toată viața spre pomenire, și la moartea lor ar pune în testamentul lor acel fir de păr, ca să treacă la urmași ca o moștenire scumpă.

Al patrulea cetățean. — Vrem să ascultăm testamentul. Citește-l, Marc-Antoniu.

Cetățenii (mulțimea). — Testamentul, Testamentul! Vrem să auzim testamentul lui Cesar!

Antoniu. — Aveți răbdare, nobilii mei prieteni, nu se cade să-l citesc. Nu e bine să știți cât de mult vă iubea Cesar. Nu sunteți doar nici de lemn, nu sunteți nici de piatră, sunteți oameni, și fiind oameni, dacă ați auzi testamentul lui Cesar, asta v'ar scoate din fire. E mai bine să nu știți că voi

sunteţi moştenitorii lui, că dacă aţi şti asta, o! ce s'ar întâmpla!

Al patrulea cetăţean. — Citeşte testamentul, vrem să auzim testamentul, Antoniu; trebue să ne citeşti testamentul! Testamentul lui Cesar!

Antoniu — Vreţi să aveţi răbdare? Nu voiţi să mai aşteptaţi puţin? Văz că am mers prea departe, vorbindu-vă de el. Mă tem că am făcut rău oamenilor onorabili, ale căror pumnale au asasinat pe Cesar, da, mă tem...

Al patrulea cetăţean. — Ce oameni onorabili: Nişte trădători!

Cetăţenii (mulţimea). Testamentul! Ultimele lui voinţe!

Al doilea cetăţean. — Nişte nelegiuiţi!... Uciga şi!... Testamentul! Citeşte testamentul!

Antoniu — Vreţi dar să mă siliţi să citesc testamentul? In acest caz, faceţi un cerc împrejurul cadavrului lui Cesar, şi lăsaţi-mă să vă arăt pe acela care a făcut acest testament. Să mă cobor? Sunteţi buni să-mi daţi voe?...

Cetăţenii (unii după alţii). — Coboară-te... Vino,.. Ai voe... Daţi-vă în lături... Faceţi loc ui Antoniu... loc prea nobilului Antoniu.

Antoniu. — Dacă aveţi lacrimi, pregătiţi-vă a le vărsa acum. Cunoaşteţi toţi această mantie; îmi aduc aminte ziua când Cesar a pus-o pentru întâia oară: era în o seară de vară, în cort, în ziua când a învins pe Nervieni. Uitaţi-vă; aici e locul pe unde a pătruns pumnalul lui Casin; priviţi cum a sfâşiat-o aici lovitura invidiosului Casca; pe dincoace a străbătut aceea a mult iubitului Brutu, când l'a asasinat; şi când a tras îndărăt oţelul blestemat, uitaţi-vă cu ce repeziune a ţâşnit-sângele lui Cesar, ca şi cum s'ar fi repezit în afară să vadă dacă în adevăr Brutu era acela care lovise cu atâta cruzime; căci Brutu, cum ştiţi, era geniul de casă

al lui Cesar. O, zei, judecați cu câtă căldură îl iubea Cesar. Din toate loviturile, a lui a fost cea mai dureroasă, căci când nobilul Cesar îl văzu asasinându-l, ingratitudinea asta, mai puternică decât brațele trădătorilor, îl învinse cu totul; atunci marea lui inimă se zdrobi, și, acoperindu-și fața cu mândrie, marele Cesar căzu la picioarele statuei lui Pompeiu, plin de sânge, O, ce cădere fu aceasta, compatrioții mei. Eu, voi, noi toți am căzut odată cu el, pe când trădarea își cânta biruința asupra noastră... O, voi plângeți acum? Simțiți, văz bine, puternica înrâurire a compătimirii. Sunt lacrămi pioase. Suflete bune, cum, voi plângeți văzând numai haina sfâșiată a lui Cesar al nostru? Priviți! Iată-l pe el însuși, desfigurat, cum îl vedeți, de trădători,

Cetățenii (unii după alții). — O, ce priveliște jalnică!... O, nobilul Cesar!... O, zi nenorocită!... O, trădătorii, nelegiuiții!... O, ce spectacol sângeros!... Să ne răzbunăm! Răsbunare!... Haideți! Înainte! Să-i căutăm!... Să-i ardem, să dăm foc!... Să omorâm!... Să masacrăm!... Nici un trădător să nu scape cu viață!

Antoniu. — Opriți-vă, compatrioți.

Cetățenii (mulțimea). — Liniște!... Hei! ascultați pe Antoniu, pe prea nobilul Antoniu.

Antoniu. — Cum, prieteni, sunteți gata să comiteți.... nu știți voi înși-vă ce? Prin ce a meritat oare Cesar dragostea voastră? Voi, voi nu știți— trebue numai decât să v'o spun, în cazul acesta — ați uitat testamentul de care v'am vorbit.

Cetățenii, — Adevărat... Testamentul... Să ne oprim... Să ascultăm testamentul.

Antoniu. — Iacă testamentul, pecetluit de mâna lui Cesar. Fiecărui cetățean, fiecărui particular el dăruește câte șaptezeci și cinci de drahme.

Un cetăţean. — O, prea slăvite Cesar! Vom răzbuna moartea ta.

Antoniu. — Ascultaţi-mă cu răbdare până la urmă.

Cetăţenii — Tăcere!...

Antoniu, — Deosebit de asta, el v'a lăsat toate locurile lui de promenadă, livezile lui particulare, grădinile lui plantate decurând de dincoace de Tibru, toate vi le-a lăsat de veci, vouă şi urmaşilor voştri, ca locuri publice de petrecere, ca să vă plimbaţi şi să vă amuzaţi în ele. Ah! Iată cine a fost Cesar! Când va mai veni unul ca dânsul?

Un cetăţean. — Niciodată! Niciodată! Haideţi... înainte. Să ardem corpul lui pe locul consacrat arderii... şi cu torţele aprinse acolo să dăm foc caselor trădătorilor. Să ridicăm corpul.

Alt cetăţean. — Să mergem să căutăm foc!..,

Cetăţenii (mulţimea). — Să sfărâmăm totul, uşi. ferestre, totul! (Mulţimea ese cu trupul lui Cesar).

V.

Ce rezultă din analiza acestui tablou al vieţii mulţimii?

Primul lucru ce ne izbeşte este deosebirea între starea de suflet a mulţimii la începutul şi la sfârşitul scenei!

La început, tot sufletul poporului era pentru Brutu, omorâtorul lui Cesar, iar Marc Antoniu abia a putut fi admis a vorbi, sub prorecţia îngăduinţei lui Brutu.

La sfârşitul scenei, mulţimea e cu totul pornită în contra lui Brutu. Brutu un trădător, un asasin! Merită moartea.

Se constată astfel una din trăsăturile caracteristice ale mulţimii: *mobilitatea.* Se schimbă re-

pede, trece repede dela un sentiment la altul, dela o hotărâre la alta. Mulţimea e uşor sugestionabilă.

Altă particularitate e că schimbările de păreri sau de sentimente, produse prin arta meşteşugită a sugestiei, se transformă, în mod aproape necesar, în porniri imediate spre *acţiuni.*

Cum se sfârşeşte scena de convertire a mulţimii dela sentimente bune pentru Brutu pentru omorâtorii lui Cesar, în sentimente protivnice? Prin plecarea mulţimii să caute foc, ca să aprinză torţele incendiare, cari vor preface în scrum şi cenuşă casele trădătoriior.

Se stabileşte astfel însuşirea *impulsivităţii* sufletului mulţimii.

Ca să se treacă astfel dela sentiment la acţiune, condiţia necesară e ca sentimentul să fie puternic şi să nu întâmpine în calea lui consideraţii inhibitorii, să găsească drumul neted al lipsei de obiecţii raţionale.

Deci *simplitatea* şi *exagerarea* e implicit cuprinsă în sufletul care e caracterizat prin mobilitate şi prin impulsivitate

Exagerarea se remarcă în atâtea momente ale scenei citate, dela început până la sfârşitul ei. Cum îşi exprimă, la început, poporul sentimentele pentru Brutu?

— „Să-l ducem în triumf! Să-i ridicăm statue lui şi strămoşilor lui.„" etc.

Prima schimbare de sentiment, este deja prima exagerare. La repetarea meşteşugitei laude prefăcute a lui Marc Antoniu, care numia pe Brutu şi pe omorâtorii lui Cesar mereu „oameni onorabili", deodată din mulţime s'aude glasul unei protestări energice:

— Ce onorabili!... Niște trădători!

Dela „să-l ducem în triumf", până la „trădător", sunt două extreme, pe cari necesitatea afirmărilor exagerate a făcut să le atingă sufletul mulțimii, dintr'o săritură.

In fiecare afirmare exagerată a unei păreri, a unui sentiment, a unei porniri, mulțimea nu admite, cât durează paroxismul ei, opoziție. Exprimarea ei excesivă exclude orice contrazice. Mulțimea e *intolerantă* și *despotică*. Acestea sunt alte caracteristice ale naturei ei.

Când mulțimea manifesta o idolatrie pentru Brutu, când nu se mulțumea să-i ridice numai lui statue, ci voia să le ridice statui tuturor strămoșilor lui, cine ar fi îndrăznit să zică o vorbă rea de Brutu, în fața ei? Cum s'a anzit numele lui Brutu, pronunțat de Marc Antoniu, a și strigat unul din mulțime: — „Ar face bine să nu vorbească aici de rău pe Brutu".

Și i-a trebuit lui Antoniu toată arta psihologică, pe care i-o dă geniul lui Shakespeare, ca să se facă ascultat în vorbirea ce avea de țintă să laude pe Cesar și să sugereze insinuări, pe nesimțite, în contra lui Brutu sau omorâtorilor lui Cesar. A trebuit chiar să le dea dreptate, că bine au făcut, dacă în adevăr Cesar a fost un ambițios și nu tiran, căci aceasta este un mare păcat. Dar, fără să-i contrazică, a amintit mulțimii, nu ca să laude pe Cesar, dar ca să spună numai ce știe și el, cum a refuzat de trei ori coroana ce i se oferise, în fața poporului, la o mare sărbătoare. Și, după fiecare amintire de fapte, care nu se potriveau cu însușirea de ambițios și de tiran, nu uită să laude ca un refren, ce contrasta tot mai mult cu noua convingere furișată în conștiința mulțimii:

— Dar Brutu zice că Cesar era un ambiţios şi Brutu e un om onorabil...

A lăsat să ajungă însuşi poporul la convingerea, pe care o avea el, că Brutu şi omorâtorii sunt nişte trădători şi asasini, şi l-a lăsat tot pe el să exprime această părere, formată oarecum fără voia lui. Ba chiar Antoniu avea aerul că voeşte să apere pe Brutu în contra unei nedreptăţi ce i s'ar aduce, pentru ca astfel, prin o contrazicere, să irite şi mai mult sufletul poporului care ajunsese la o nouă convingere.

Intoleranţa şi despotismul mulţimii se exercita acum în altă direcţie, în direcţie opusă celei dela început.

Astfel ştie luntraşul dibaciu să utilizeze puterea vântului, ca să ducă luntrea, cu vâslele întinse, în o direcţie opusă vântului.

VI.

De ce forţă s'a servit Antoniu, ca să întoarcă mulţimea în direcţia ce-i convenia lui?

Rezorturile mecanismului sufletesc atinse de el sunt de diferite ordine de adâncime.

La suprafaţă, în lumina conştiinţei, erau convingerile şi principiile politice pentru care lupta poporul: libertatea cetăţenească.

Acestei virtuţi se adresase, înaintea lui Antoniu, şi Brutu, ca să câştige adesiunea poporului la actul ce părea că scăpase Roma de pericolul tiraniei lui Cesar.

De acest rezort superficial a trebuit să se servească, la început, mai departe şi Antoniu, ca să fie îngăduit de mulţime a vorbi.

A urmat apoi provocarea *unui act reflex logic*. Un om ambiţios primeşte coroana care i se oferă, ba chiar o şi caută, o şi cere. Un om care *refuză*

coroana ce i se oferă, nu este ambiţios. Cesar era socotit ambiţios; dar Cesar a refuzat coroana. Nu putea să fie deci ambiţios.

Un principiu logic axiomatic spune: nu se poate ca ceva *să fie* şi să *nu fie* în acelaş timp. Cesar era deci or ambiţios or nu era ambiţios.

După alt principiu axiomatic al cugetării, *ceva or este or nu este.*

In această ordine de funcţiuni logice, mintea lucrează automatic, operaţiile ei sunt adevărate acte reflexe logice.

La aceste reflexe logice simple a recurs Antoniu ca să răstoarne şi să întoarcă părerile mulţimii despre Cesar.

Dela rezortul mai superficial al părerilor şi convingerilor politice şi dela acela mai adânc, dar numai intelectual, al reflexelor pur logice, Antoniu merge mai adânc şi atinge rezortul sensibil al interesului personal, al recunoştinţei, derivat din instinctul răsplăţii sau al reciprocităţii, apoi pe acela al milei, derivat din instinctul conservării speţei; el atinge, cu alte cuvinte, *rezorturile înnăscute* ale sentimentalităţii şi ale voinţei.

Interesul personal îl trezeşte când aduce şi arată testamentul lui Cesar, care lasă moştenire poporului grădinile şi livezile lui şi dărueşte fiecăruia câte o sumă de bani. Şi atunci în mod firesc se pune în mişcare pornirea instinctului de răsplată, de reciprocitate, sub forma recunoştinţei faţă de generosul testator.

Mila se răscoleşte, când se arată mantaua, sfâşiată de pumnale, ce acoperă trupul lui Cesar, dar mai ales când, ridicându-se această manta însângerată, se descopere ochilor mulţimii chipul lui Cesar, desfigurat de loviturile asasinilor.

— „Ce spectacol îngrozitor! O, nobilul Cesar! O, trădătorii!... Sceleraţii!.. Răzbunare!"

Şi astfel se deslănţueşte instinctul de răsplătire sub altă formă decât aceea a recunoştinţii: sub forma întoarcerii răului cu rău — cea mai simplă şi mai primitivă formă a dreptăţii: răsbunarea.

Din chiar modul de funcţionare a sufletului mulţimii, se văd factorii constitutivi ai mecanismului ei psihic, şi se verifică astfel, prin observaţia naturei, trăsăturile particulare ale caracterului mulţimii schiţat mai sus.

Ceace găsim, ca date constitutive ale naturei mulţimii, sunt factorii sufleteşti simpli, cari alcătuesc *baza ereditară a constituţiei psihice generale*: instinctele şi pornirile, reflexele şi înclinaţiile cele mai elementare ale naturei omeneşti. Ele formează rezorturile cari, apăsate cu dibăcie, servesc a duce mulţimea în o direcţie sau alta, spre ruşinea panicei sau jertfa eroică.

Răscolind instinctele josnice, faci din mulţime o bandă inconştientă de tâlhari şi incendiari, sau o turmă de vite fricoase, care se aruncă în apă de frica duşmanului, dându-şi astfel o moarte ruşinoasă, tocmai de frica morţii—pe care, dacă ar fi înfruntat-o, poate ar fi isbutit să înlăture primejdia; în tot casul, ar fi avut parte de o moarte glorioasă.

Atingând rezorturile instinctelor superioare ale onorii, ale iubirii de familie, de patrie, de glorie, ale respectului de strămoşi, de credinţele străbune, de D-zeu, poţi să duci mulţimea la acte de sublimă jertfă şi la cel mai măreţ eroism.

VII.

Conducătorii mulţimii şi ai popoarelor au fost adânc cunoscători ai sufletelor lor.

Este preţioasă, în această privinţă, mărturisirea lui Napoleon în consiliul de stat, „C'est en me faisant catholique que j'ai fini la guerre de Vendée ; en me faisant musulman que je me suis établi en Egypte ! en me faisant ultramontain, que j'ai gagné les prêtres en Italie. Si je gouvernais un peuple de Juifs, je rétablirais le temple de Solomon".

Fiecare popor îşi are psihologia sa particulară. Cunoscându-i sufletul, poţi să-l influenţezi, să-i conduci, să-l cârmueşti.

Sufletul poporului român îşi are trăsăturile sale caracteristice, adeverite prin întreaga lui desfăşurare istorică.

Românul nu este asupritor, nu râvneşte la lucrul altuia. Mai degrabă lasă să treacă dela el ceva. Dar, când i se calcă prea făţiş dreptul lui, consfinţit prin toate legile divine şi umane, când îi ajunge, cum zice singur, în graiul său figurat, „cuţitul la os", se ridică vijelios în contra primejdiei, şi ca geniul tradiţional al rasei latine :

...e teribil în mânie
Când braţul lui liberator,
Izbeşte 'n cruda tiranie
Şi luptă pentru al lui onor.

De aceea în toată zbuciumata lui viaţă istorică, poporul român n'a făcut războaie de cucerire ; ci numai de apărare. Dacă, însă, apărându-şi dreptul său natural, a ştiut să lupte astfel, ca vrăjmaşii să simtă lovitura, ca şi cum ar fi dată cu intensitatea unui atac, asta se explică prin geniul răz-

boinic, înnăscut în popor şi desvoltat prin şcoala de lupte necurmate, El anticipă astfel, prin acte, principiile artei militare, care pune în ofensivă condiţia cea mai prielnică a unei bune defensive.

Iniţiativa pricinilor de război n'a fost niciodată pornită din ambiţiile şi lăcomia poporului român.

In această privinţă, neamul românesc moşteneşte caracterul sufletului roman, care, cum spun istoricii lui documentaţi, de regulă n'a căutat intenţionat războae în scop de cucerire, ci a fost stârnit la luptă de neastâmpărul imprudent al vecinilor, şi a ajuns la cuceriri vrând-nevrând, fiind mai tare, mai disciplinat, mai bine organizat, ca armată şi ca popor.

O altă însuşire a poporului român este respectul cuvântului dat, respectul legii şi al ordinii — însuşire dovedită în împrejurări hotărâtoare, nu numai pentru soarta României, dar pentru soarta întregei lumi civilizate.

Când anarhia surpa temeliile statelor din prejur şi părea că voeşte să-şi întindă prăpădul asupra Europei întregi, cine a stat de strajă, ca soldat neclintit al ordinei? Poporul român este care a stins focarul primejdios al molimei bolşevice din Ungaria, şi a ridicat zăgaz de apărare în contra valului otrăvit ce se revărsa dinspre Rusia.

Popor cuminte, echilibrat, plin de „omenie", simţitor la cuvântul ce s'adresează bunului simţ, dreptăţii, cinstei—conducătorii lui, ca să-l stăpânească şi să-l cârmuiască, trebue să-i înţeleagă virtuţile.

— SFÂRŞIT —

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TABLA DE MATERII

Pagina

1. Ereditatea ca element al tragicului . . . 3

2. «Meditaţiile» poetului Gr. Alexandrescu. . 13
(Studiu de estetică literară).

3. Există acţiuni desinteresate ? 83
(Studiu psihologic-etic).

4. Gânduri asupra Esteticei ca ştiinţă . . . 117

5. Psihologia mulţimii 129

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI
FILOSOFIE

Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi
Biblioteca ... Filos.
Cota veche
Preţul
lei 40

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

In Editura „CULTURA ROMÂNEASCĂ", Bucureşti
18, STRADA PITAGORA, 18

DE ACELAŞ AUTOR:

Noţiuni de Pedagogie generală.

Istoria pedagogiei (volum rezumativ) (ed. III-a).

Didactica generală.

De **I. Găvănescul şi O. Tafrali:**

Istoria modernă şi contimporană, pentru cl. III-a.

Istoria modernă şi contimporană, (volum deosebit) pentru cl. VII-a secundară.

BCU IASI CENTRALA UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY